

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВOPУШЕНЬ ПРОТИ
ДОВКІЛЛЯ**

Навчальний посібник

Колектив авторів

Дніпро
2025

УДК 343.77:504.61:349.6
К 32

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 5 від 30.10.2025)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

доктор юридичних наук, доцент **Віктор ЧЕЧЕРСЬКИЙ** –
начальник відділу Спеціалізованої екологічної прокуратури
Офісу Генерального прокурора, професор кафедри теорії та історії
держави та права ВНЗ «Національна академія управління»,
Почесний працівник прокуратури;

доктор юридичних наук, професор **Олена БАБІКОВА** –
директор Науково-дослідного інституту проблем
досудового розслідування;

доктор юридичних наук, доцент **Михайло ДУМЧИКОВ** –
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету.

К 32 Кваліфікація кримінальних правопорушень проти довкілля :
навч. посіб. / Кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр.
справ, 2025. 228 с.

ISBN 978-617-560-092-4

Викладено комплексний аналіз складів кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України. Системно розглянуто питання кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля залежно від характеру об'єкта посягання, особливостей їх предмета і об'єктивної сторони.

Розглянуто такі групи кримінальних правопорушень проти довкілля: проти екологічної безпеки, у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря та водних ресурсів, захисту рослинного і тваринного світу тощо. Особливу увагу приділено судовій практиці застосування відповідних кримінально-правових норм.

Може бути використано як навчальний матеріал в освітньому процесі ЗВО України зі специфічними умовами навчання для оволодіння курсантами та поліцейськими (у межах підвищення кваліфікації) знаннями й навичками правильної кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля.

ISBN 978-617-560-092-4

© Автори, 2025
© ДДУВС, 2025

ЗМІСТ

Автори	6
ПЕРЕДМОВА	7
Розділ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ	9
Контрольні питання.....	15
Список використаних джерел.....	16
Розділ 2. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	17
2.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки»	17
2.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення».....	23
2.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»	28
2.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля».....	34
Контрольні питання.....	41
Список використаних джерел.....	42
Розділ 3. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ.....	45
3.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»	45
3.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239 ¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель».....	51
3.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239 ² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»	55

3.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель»	58
Контрольні питання	63
Список використаних джерел	63
Розділ 4. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАДР	66
4.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»	66
4.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 2401 КК України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»	74
Контрольні питання	82
Список використаних джерел	83
Розділ 5. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ.....	85
5.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря».....	85
Контрольні питання	93
Список використаних джерел	94
Розділ 6. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ.....	95
6.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод».	95
6.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України «Забруднення моря»	101
6.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України».....	108
Контрольні питання	112
Список використаних джерел	113

Розділ 7. КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РОСЛИННОГО І ТВАРИННОГО СВІТУ	115
7.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу».....	115
7.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу».....	119
7.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин»	130
7.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 248 КК України «Незаконне полювання».....	135
7.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»	142
7.6. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів».....	147
7.7. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил»	149
7.8. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»	152
Контрольні питання	155
Список використаних джерел	155
 Розділ 8. КВАЛІФІКАЦІЯ ЕКОЦИДУ ЯК ЕКОЛОГІЧНОГО ЗЛОЧИНУ	159
Контрольні питання	166
Список використаних джерел	166
 Додатки	167

АВТОРИ:

Олександр ГАНЖА – начальник Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук;

Олександр МОРГУНОВ – заступник начальника Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області, доктор юридичних наук, професор;

Олександр ЮНІН – проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

Василь БЕРЕЗНЯК – завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Володимир ШАБЛИСТИЙ – директор Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Валерій СИСОЛЯТИН – заступник керівника Департаменту Бюро економічної безпеки України, керівник управління, кандидат юридичних наук;

Валентин ЛЮДВІК – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Антон МАРІЄНКО – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Вадим ХАШЕВ – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Юлія ХРИСТОВА – доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Роман КАТОРКІН – начальник відділу аналітичної роботи та організації управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії в галузі права;

Тетяна БОРИСЕНКО – ад'юнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Діана РУКІНА – фахівець відділу забезпечення якості освіти Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

ПЕРЕДМОВА

В умовах сучасності, коли проблеми екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів набувають глобального масштабу, охорона довкілля стає одним із ключових напрямів міжнародного співробітництва та внутрішньої політики будь-якої держави. Кримінальні правопорушення проти довкілля завдають шкоди екологічній рівновазі, підривають основу сталого розвитку суспільства, ставлять під загрозу здоров'я та життя людей, а також порушують право кожної особи на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Актуальність вивчення кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля зумовлена необхідністю правильного застосування кримінального закону в умовах фактичного зростання кількості екологічних злочинів та ускладнення їх проявів. Ще більшої значущості досліджувані питання набули після повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України, оскільки збитки довкіл्लю від ведення бойових дій є дуже значними. Тому чітке розуміння ознак складів таких кримінальних правопорушень, правильна юридична оцінка поведінки правопорушників сприяє зміцненню законності, забезпечує реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та є важливим інструментом протидії екологічним загрозам.

Навчальний посібник підготовлено з метою системного розкриття змісту та особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля, передбачених розділом VIII Особливої частини Кримінального кодексу України.

Структура посібника охоплює аналіз міжнародно-правових засад охорони довкілля, розкриває особливості кваліфікації злочинів у сферах екологічної безпеки, землекористування, охорони надр, атмосферного повітря, водних ресурсів, захисту рослинного і тваринного світу тощо.

У **розділі 1** розглянуто міжнародно-правову охорону довкілля. Зокрема, здійснено аналіз міжнародно-правових актів, учасницею яких є Україна і які стосуються гарантування екологічних прав людини.

Розділ 2 присвячено аналізу кримінальних правопорушень проти екологічної безпеки (ст. 236–238, 253 КК України), як-от: порушення правил екологічної безпеки, невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення тощо.

Розділ 3 містить аналіз кримінальних правопорушень у сфері землекористування (ст. 239–239², 254 КК України), як-от: забруднення або псування земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель тощо.

Розділ 4 присвячено аналізу кримінальних правопорушень у сфері охорони надр (ст. ст. 240–240¹ КК України), а саме: порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин та незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину.

Розділ 5 містить аналіз кримінального правопорушення у сфері охорони атмосферного повітря, передбаченого ст. 241 КК України, а саме забруднення атмосферного повітря.

Розділ 6 стосується аналізу кримінальних правопорушень у сфері охорони водних ресурсів (ст. 242–244 КК України), а саме порушення правил охорони вод, забруднення моря та порушення законодавства про континентальний шельф України.

Розділ 7 присвячено аналізу кримінальних правопорушень у сфері захисту рослинного і тваринного світу (ст. ст. 245–252 КК України), як-от: знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу, порушення законодавства про захист рослин тощо.

Розділ 8 стосується питань кваліфікації екоциду як екологічного злочину (ст. 441 КК України), особливу увагу приділено з'ясуванню об'єктивних ознак аналізованого злочину.

Посібник спрямований на формування у здобувачів вищої освіти, юристів, адвокатів і практикуючих фахівців цілісного розуміння проблематики кваліфікації кримінальних правопорушень проти довкілля, що сприятиме підвищенню рівня правозастосовної діяльності та зміцненню екологічної безпеки держави.

Розділ 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

Починаючи з середини ХХ століття, у зв'язку із загостренням глобальних екологічних проблем, утворенням нових держав та визнанням фундаментальних прав людини, світове співтовариство поступово усвідомило тісний взаємозв'язок між станом довкілля та забезпеченням і реалізацією основоположних прав людини.

Довкілля належить до категорії вічних і безцінних благ як для окремої людини, так і для людства загалом. Воно виконує низку взаємопов'язаних функцій – економічну, соціальну та екологічну. Його елементи можуть виступати не лише як основні засоби виробництва, але й умова існування та функціонування біологічно взаємопов'язаних природних ресурсів, екосистем і природних комплексів. Воно формує природні умови для життя живих організмів – біосфери та ноосфери – і забезпечує встановлення режиму відтворення, використання й охорони довкілля.

Це стало підґрунтям для усвідомлення необхідності закріплення екологічних прав людини на рівні міжнародного права. Вперше такі права були визнані на міжнародному рівні під час Стокгольмської конференції ООН з питань навколишнього середовища 1972 року, результатом якої стало ухвалення¹. У її преамбулі наголошено, що як природне, так і антропогенне середовище мають вирішальне значення для добробуту людини та реалізації її основних прав, зокрема права на життя.

Відповідно до Принципу 1 Стокгольмської декларації, кожна людина має право на свободу, рівність і сприятливі умови життя.² Це положення стало фундаментом для формулювання концепції права людини на сприятливе довкілля як одного з базових прав людини та ключового принципу сучасного міжнародного екологічного права.

Міжнародне визнання цього права мало вагомий вплив на розвиток національних правових систем, зокрема сприяло конституційному

¹Стокгольмська декларація (Конференція Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища) від 16.06.1972. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/84660?ln=en>.

²Там само.

закріпленню екологічних прав людини на законодавчому рівні у багатьох державах, у тому числі й України³.

Правотворча діяльність на міжнародному рівні зумовлює зростаючу увагу до проблеми імплементації норм міжнародного права у внутрішнє законодавство держав, що особливо актуально в сучасних умовах. Це питання є надзвичайно важливим і для України. З моменту проголошення незалежності наша держава не лише взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання, які раніше належали УРСР як правонаступниці, але й активно долучається до процесу формування міжнародно-правових стандартів, зокрема у сферах охорони довкілля, екологічної безпеки, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічних прав людини.⁴

Аналіз міжнародно-правових актів, зокрема тих, учасницею яких є Україна і які стосуються гарантування екологічних прав людини, дає підстави виокремити низку найважливіших документів, серед яких доцільно назвати такі:

1. Міжнародні нормативно-правові акти, у межах яких передбачено загальні принципи взаємодії держав в галузі екології та забезпечення екологічних прав людини:⁵

- Декларація про права людини (в частині, що стосується права на безпечне довкілля) (1948 року);
- Декларація принципів, прийнята на Стокгольмській конференції ООН з питань навколишнього середовища (1972 року);
- Всесвітня хартія природи (1982 року);
- Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (1992 року),
- Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхус, Данія, 1998 року).

2. Міжнародні нормативно-правові акти, що спрямовані на забезпечення раціонального використання, збереження та охорони природних ресурсів і об'єктів, зокрема тих, що перебувають під загрозою зникнення, а також на захист довкілля загалом:⁶

³ Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. С. 53–54.

⁴ Ярошенко А. С., Матвієнко Є. І., Кир'янова В. О. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 132

⁵ Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 83. Ч. II. С. 184.

⁶ Там само.

- Європейська конвенція про захист тварин при міжнародному перевезенні (1968 року);
- Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (1971 року);
- Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою знищення (1973 року);
- Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (1979 року);
- Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (1979 року);
- Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики (1980 року);
- Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (1992 року) та протоколи до неї;
- Конвенція про охорону біологічного різноманіття (1992 року);
- Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер (1992 року).

3. Міжнародні нормативно-правові акти, що покликані гарантувати екологічну безпеку на глобальному рівні та встановити правові засади для регулювання діяльності, що становить загрозу довкіллю:⁷

- Міжнародна конвенція щодо втручання у відкритому морі у випадку аварій, які призводять до забруднення нафтою (1969 року);
- Конвенція про відвернення забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів (1972 року);
- Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані (1979 року);
- Віденська конвенція про охорону озонового шару (1985 року);
- Монреальський протокол по речовинах, що руйнують озоновий шар (1987 року);
- Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням (1989 року);
- Конвенція про оцінку впливу на навколишнє природне середовище у транскордонному контексті (1991 року);
- Конвенція про транскордонний вплив промислових аварій (1992 року);
- Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну

⁷ Там само.

клімату (1992 року);

- Кіотський протокол до Рамкової конвенції Актуальні проблеми міжнародних відносин (1997 року);

- Конвенція про захист морського середовища району Балтійського моря (1992 року);

- Конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою в результаті розвідки та розробки мінеральних ресурсів морського дна (1976 року);

- Картахенський протокол по біобезпеці до Конвенції про біологічне різноманіття (2000 року).

Вбачається, що факт наявності широкого спектру міжнародних екологічних угод свідчить про високий рівень розвитку та правового регулювання відносин у сфері охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення міжнародної чи глобальної екологічної безпеки у міждержавному вимірі.

На нашу думку, аналіз цих міжнародно-правових екологічних договорів у контексті гарантування екологічних прав людини є цілком обґрунтованим, оскільки вони містять широкий набір правових механізмів для реалізації та захисту таких прав. Підписуючи ці угоди, держави зобов'язуються імплементувати їх положення у національне законодавство з метою ефективного забезпечення екологічних прав громадян.

У теоретичній площині прийнято виділяти кілька основних напрямів міжнародно-правового регулювання екологічних відносин, зокрема:

- мінімізація шкідливого впливу на довкілля;
- запровадження екологічно обґрунтованого та раціонального режиму використання природних ресурсів;

- охорона природних об'єктів, пам'яток природи та резерватів на міжнародному рівні;

- регулювання міжнародного науково-технічного співробітництва у сфері захисту довкілля⁸.

Водночас проведений аналіз міжнародно-правових норм у сфері охорони довкілля дає підстави стверджувати, що на сучасному етапі суттєво розширилися предметні межі міжнародно-правової екологічної охорони. Зокрема, формується новий спектр правовідносин, пов'язаний із гарантуванням та захистом права людини на безпечне і сприятливе для

⁸Краснова М. В., Краснова Ю. А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2021. С. 41-43.

життя довкілля, а також з забезпеченням міжнародної та глобальної екологічної безпеки. Це свідчить про перехід від суто превентивного підходу до системного правового регулювання, спрямованого не лише на зменшення негативного впливу, але й на створення умов для стійкого екологічного розвитку.

Сучасна система міжнародно-правових норм у сфері охорони довкілля являє собою складне, динамічне та багатовимірне явище, що постійно розвивається під впливом глобальних викликів, науково-технічного прогресу та зростаючого усвідомлення значення екологічної безпеки. Вона характеризується цілою низкою специфічних ознак, які визначають її унікальність серед інших галузей міжнародного права.

1. Ключовою особливістю міжнародних еколого-правових норм є їхній зв'язок із законами природи. На відміну від багатьох інших правових норм, вони формуються з урахуванням природних процесів, біологічних циклів і екологічного балансу, що робить екологічне право більш чутливим до порушення природної рівноваги.⁹

2. Ці норми виникають у результаті складної взаємодії екологічних, економічних, соціальних та політичних чинників. Вони не існують у вакуумі – навпаки, формування еколого-правового регулювання є результатом компромісу між прагненням до сталого розвитку, економічними інтересами держав і необхідністю соціального захисту.

3. Міжнародні екологічні норми мають комплексний характер, що відображає багатогранність самих правовідносин, які вони регулюють. Вони охоплюють різноманітні сфери: від збереження біорізноманіття до контролю за викидами шкідливих речовин, охоплюючи як природоохоронні, так і техногенні аспекти.

4. Характерною рисою є антропоцентрична орієнтація норм. Їхня кінцева мета – гарантування та захист екологічних прав людини, зокрема права на безпечне та сприятливе для життя навколишнє середовище. Це право було офіційно закріплено в міжнародних документах, зокрема у Декларації принципів з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 року)¹⁰.

5. Дедалі помітнішою стає тенденція глобалізації еколого-

⁹Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. С. 23.

¹⁰ Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/200866?ln=en>.

правових норм. Це пояснюється тим, що сучасні екологічні проблеми, такі як зміна клімату, забруднення океанів, опустелювання чи зменшення лісових ресурсів, мають транснаціональний характер і потребують спільних, координаційних зусиль на глобальному рівні.

6. Спостерігається процес екологізації інших галузей міжнародного права, таких як торгове, енергетичне, морське, гуманітарне право тощо. Екологічна складова поступово проникає у сферу зовнішньої політики, міжнародного бізнесу, фінансів та навіть прав людини.

7. Міжнародні екологічні норми враховують рівень науково-технічного розвитку, інтегруючи сучасні наукові досягнення та технології у правове регулювання. Вони формують умови для співпраці держав у сфері безпечних технологій, екологічного моніторингу, експортного контролю тощо¹¹.

8. Залежно від обов'язковості виконання, еколого-правові норми умовно поділяються на норми «твердого» (обов'язкового) міжнародного права та «м'якого» права, яке має рекомендаційний або консультативний характер. Ці типи норм відіграють важливу роль у формуванні загальноприйнятих екологічних стандартів.

9. Характерною рисою міжнародного еколого-правового регулювання є поєднання публічного та приватного екологічного інтересу. Водночас норми права захищають інтереси всього людства щодо збереження довкілля і сприяють участі приватних суб'єктів (підприємств, інвесторів, громадських організацій) у міжнародній екологічній співпраці.

Принагідно зауважити, що міжнародне екологічне право розглядається як складова частина міжнародного публічного права, що регулює правовідносини між державами у сфері охорони навколишнього середовища. Однак останніми десятиліттями простежується нова тенденція: виникають міжнародно-правові норми, зокрема у сфері регулювання екологічно небезпечної діяльності, які адресуються не лише державам, але й мають безпосереднє значення для діяльності суб'єктів національного права.

Ці норми хоч і не створюють прямих правовідносин між фізичними чи юридичними особами в межах держави, однак після ратифікації

¹¹Кернична А. Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері в контексті євроінтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. С. 153.

відповідного міжнародного договору стають складовою національного законодавства. Отож вони набувають юридичної сили на внутрішньодержавному рівні та регулюють поведінку суб'єктів національного права. Особливу актуальність це набуває у контексті забезпечення екологічних прав людини, оскільки міжнародні стандарти, імplementовані в національні правові системи, створюють додаткові гарантії захисту прав громадян на безпечне і сприятливе для життя довкілля.

Із вищезазначеного вбачається, що проведений аналіз міжнародно-правових основ у сфері захисту екологічних прав людини дає змогу дійти обґрунтованого висновку про те, що вся система міжнародно-правових норм і приписів, яка регламентує правовідносини у галузі охорони навколишнього середовища, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, а також забезпечення екологічної безпеки, у своїй сутності прямо чи опосередковано спрямована на реалізацію та захист екологічних прав людини. З огляду на глобальний характер сучасних екологічних викликів, така спрямованість міжнародного екологічного права є не лише актуальною, а й критично необхідною для гарантування сталого розвитку та збереження довкілля як загальнолюдської цінності.

Контрольні питання

1. Які основні напрями міжнародно-правового регулювання екологічних прав людини виділяють у сучасному міжнародному праві?
2. Чому вся система міжнародних екологічних норм вважається спрямованою на забезпечення та захист екологічних прав людини?
3. У чому полягає відмінність між прямим і опосередкованим впливом міжнародно-правових норм на екологічні права людини?
4. Як міжнародне право інтегрує положення щодо раціонального використання та відтворення природних ресурсів у контексті захисту прав людини?
5. Які наслідки має імplementація міжнародно-екологічних норм у національне законодавство для правової системи конкретної держави?
6. Чому забезпечення екологічних прав людини розглядається як необхідна умова сталого розвитку на міжнародному рівні?

Список використаних джерел

1. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : навч. та науково-практ. посіб. Київ : Знання-Прес, 2002. 113 с.
2. Грубінко А., Кучер А. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах військового конфлікту: міжнародний досвід і вітчизняні реалії. Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. 52 с.
3. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/200866?ln=en>.
4. Кернична А. Є. Досвід зарубіжних країн щодо вдосконалення механізмів державного управління в екологічній сфері в контексті євроінтеграції. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 24. С. 152–156.
5. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Реалізація та захист екологічних прав громадян: теоретико-правові аспекти: наукове видання. Київ : ФОП Ямчинський О. В., 2021. 148 с.
6. Стокгольмська декларація (Конференція Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого середовища) від 16.06.1972 р. URL : <https://digitallibrary.un.org/record/84660?ln=en>.
7. Шомпол О. А. Міжнародно-правові засади забезпечення екологічних прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 83. Ч. II. С. 183–187.
8. Ярошенко А. С., Матвієнко Є. І., Кир'янова В. О. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 131–134.

Розділ 2

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України «Порушення правил екологічної безпеки»

Кримінальна відповідальність за порушення правил екологічної безпеки передбачена ст. 236 КК України, яка складається з 1 частини¹².

Відповідно до ст. 236 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки.¹³

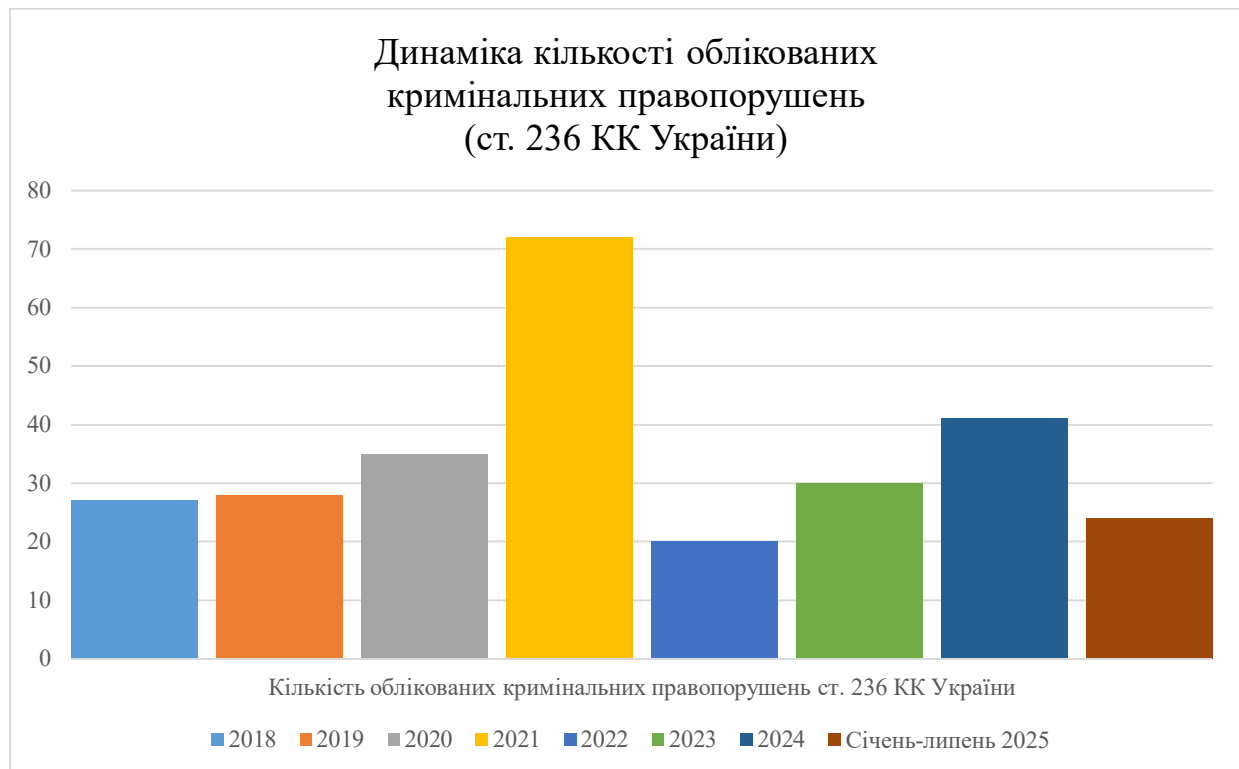
Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁴

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень- серпень 2025 року
«Порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236 КК України)	27	28	35	72	20	30	41	29

¹²Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>.

¹³Там само.

¹⁴Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки.¹⁵

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.¹⁶

Обов'язковим додатковим об'єктом цього складу кримінального правопорушення залежно від наслідків, що настали, можуть бути суспільні відносини, які забезпечують умови щодо охорони життя, здоров'я особи, флори та фауни, а також у сфері власності.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є його *предмет* – підприємства, споруди (наприклад, мости, тунелі, причали, майданчики, житлові будинки тощо), пересувні засоби та інші об'єкти (наприклад, цехи, установки, місця утворення і складування промислових відходів, каналізації, газопроводи, об'єкти науково-дослідницької діяльності тощо).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Досліджуване кримінальне правопорушення має матеріальний склад і з

¹⁵Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

¹⁶Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. Верховна Рада України : вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12>.

об'єктивної сторони характеризується дією чи бездіяльністю, які порушують порядок здійснення оцінки впливу на довкілля, правила екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, а також суспільно небезпечними наслідкам у виді загибелі людей, екологічного забруднення значних територій або інших тяжких наслідків та причинним зв'язком між допущеними порушеннями і наслідками, що настали.

Диспозиція ст. 236 КК є бланкетною. Під час кваліфікації необхідно керуватися нормативними актами, які визначають правові та організаційні засади *оцінки впливу на довкілля*, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів (Закон України «Про оцінку впливу на довкілля»¹⁷), а також механізм передачі суб'єктом господарювання Міндовкілля або обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям (відповідному підрозділу з питань екології та природних ресурсів), органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань екології та природних ресурсів документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля, вимоги до форми, складу та її змісту та фінансування оцінки впливу на довкілля.¹⁸

Зокрема, відповідно до чинного законодавства проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей (ч. 3 ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹⁹).

Оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємкості даної території, стану навколишнього природного середовища в місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного

¹⁷Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2059-19>.

¹⁸Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2017-%D0%BF#Text>.

¹⁹Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12>.

впливу шкідливих факторів та об'єктів на навколишнє природне середовище (ч. 4 ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та порядок фінансування оцінки впливу на довкілля затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1026.²¹

Цей Порядок визначає механізм передачі суб'єктом господарювання Міндовкілля або обласним, Київській та Севастопольській міським держадміністраціям (відповідному підрозділу з питань екології та природних ресурсів), органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань екології та природних ресурсів документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля, вимоги до форми, складу та її змісту та фінансування оцінки впливу на довкілля.²²

При проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин або повна їх ліквідація, відновлення та видалення відходів, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей (ч. 1 ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками

²⁰Там само.

²¹Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та порядок фінансування оцінки впливу на довкілля : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2017-%D0%BF#n12>.

²²Там само.

²³Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12>.

шкідливих факторів (ч. 2 ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

²⁴

Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України.

²⁵

Під екологічним забрудненням значних територій необхідно розуміти істотне погіршення екологічної обстановки внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних та інших речовин, що становлять небезпеку для людини, довкілля, матеріальних цінностей тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є значною територія, на якій сталося екологічне забруднення, треба враховувати дані про її площу, екологічну унікальність, належність до природно-заповідного фонду чи іншого об'єкта загальнодержавного значення.

²⁶

Під іншими тяжкими наслідками треба розуміти:

- загибель чи масове захворювання людей;
- істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості);
- зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу;
- неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні;
- генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів;
- заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу *масовими*, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території країни або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

²⁷

Суб'єкт кримінального правопорушення «Порушення правил екологічної безпеки» – спеціальний. Ним може бути лише особа, на яку покладено обов'язок дотримуватись порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, або дотримуватися правил екологічної безпеки під час

²⁴Там само.

²⁵Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

²⁶Там само.

²⁷Там само.

виконання своєї діяльності (особи, відповідальні за проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів). У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення службових осіб, котрі вчинили його з використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України, характеризується складною (подвійною) формою вини: щодо дії (бездіяльності) – умисел або необережність, щодо наслідків – тільки необережність. Відтак, якщо особа, яка зобов'язана дотримуватись порядку здійснення оцінки впливу на довкілля, правил екологічної безпеки під час виконання своєї діяльності, порушує їх з умислом на спричинення загибелі людей або шкоди їх здоров'ю, або інших тяжких наслідків, то таке діяння утворюватиме склад кримінального правопорушення проти життя та здоров'я особи, проти власності тощо.

Наприклад, генеральний директор Товариства з обмеженою відповідальністю «Морська транспортна компанія», призначений на посаду наказом № 4-ОК від 01.09.2011 р., за відсутності позитивного висновку з оцінки впливу на довкілля організував виконання робіт щодо утилізації суховантажу «Василь Шукишин», а також не розробив план ліквідації внаслідок можливої аварії, порядок дій у разі виникнення аварії, перелік необхідних технічних засобів для збирання і видалення забруднюючих речовин, режим спеціального водовикористання у разі забруднення водного об'єкта. Під час виконання зазначених робіт сталося затоплення суховантажу «Василь Шукишин» і витік з нього в річку Інгул паливно-мастильних матеріалів, які знаходилися на судні, і на поверхні води утворилися плями загальною площею 35000 кв. м. Надалі сталося забруднення узбережжя річки Інгул уздовж урізання води міського пляжу «Стрілка», територія якого входить до складу об'єкта природно-заповідного фонду парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Парк Перемоги», нафтопродуктами, які знаходилися на борту суховантажу «Василь Шукишин» довгою 830 м і середньою шириною 1 м. Внаслідок забруднення поверхневих вод державним інтересам було завдано збиток у сумі 83696 грн 8 коп. Відповідно до розрахунку розміру збитку, обумовленого забрудненням земельних

ресурсів через порушення природоохоронного законодавства заподіяних державі ТОВ «Морська транспортна компанія», в результаті забруднення земельних ресурсів державним інтересам причинний збиток в сумі 3769503 грн. 10 коп.²⁸

2.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»

Кримінальна відповідальність за невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення передбачена ст. 237 КК України, яка складається з 1 частини.²⁹

ТАК, Відповідно до ст. 237 КК України кримінальна відповідальність настає за ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.³⁰

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³¹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
«Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст. 237 КК України)	1	0	3	1	0	0	1	0

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є

²⁸Вирок Центрального районного суду міста Миколаєва від 25 лютого 2013 р. у справі №1423/18243/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35521930>.

²⁹Кримінальний кодекс України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>.

³⁰ Там само.

³¹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки в частині встановленого порядку ліквідації та усунення наслідків екологічного забруднення.

Обов'язковим додатковим об'єктом цього складу кримінального правопорушення залежно від наслідків, що настали, можуть бути суспільні відносини, які забезпечують умови щодо охорони життя, здоров'я особи, флори та фауни, а також у сфері власності.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є його *предмет* – об'єкти рослинного і тваринного світу, ґрунт, вода, повітря на території, що зазнала екологічного забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Досліджуване кримінальне правопорушення має матеріальний склад і з об'єктивної сторони характеризується дією чи бездіяльністю, – ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, а також суспільно небезпечними наслідком у виді загибелі людей або інших тяжких наслідків та причинним зв'язком між зазначеним діянням і наслідками, що настали.

Диспозиція ст. 236 КК є бланкетною. Під час кваліфікації необхідно керуватися нормативними актами, які визначають порядок здійснення заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення, а саме: Кодексом цивільного захисту України³², Законами України: «Про охорону навколишнього природного середовища»³³; «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку»³⁴; «Про перевезення небезпечних вантажів»³⁵; «Про зону надзвичайної екологічної ситуації»³⁶; «Про об'єкти підвищеної небезпеки»³⁷; Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку класифікації

³²Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

³³Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

³⁴Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08.02.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/39/95-%D0%B2%D1%80>.

³⁵Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 06.04.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#Text>.

³⁶Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>.

³⁷Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.

надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями»³⁸ та ін.

Відповідно до ч. 4 ст. 66 Закону України про «Про охорону навколишнього природного середовища» у разі аварії, що спричинила забруднення навколишнього природного середовища, підприємства, установи, організації зобов'язані негайно приступити до ліквідації її наслідків. Одночасно посадові особи або власники підприємств, керівники установ і організацій зобов'язані повідомляти про аварію і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, виконавчому комітету сільської, селищної, міської ради, відповідній обласній, Київській, Севастопольській міській державній адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та населенню.³⁹

Відповідно до ч. 1 ст. 66 Закону України про «Про охорону навколишнього природного середовища» при проектуванні й експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.⁴⁰

Ухилення від проведення відновлювальних заходів полягає у кримінально протиправній бездіяльності – невтручанні особи, до компетенції якої входить здійснення заходів, спрямованих на усунення негативних змін у навколишньому природному середовищі, що виникли через порушення відповідних екологічних приписів. Це може бути, наприклад, неприйняття керівником або іншою уповноваженою особою нафтопереробного заводу заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків забруднення нафтопродуктами прилеглих до підприємства територій⁴¹.

Відповідно до ч. 2 ст. 79 Кодексу цивільного захисту України проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період включає:

³⁸Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2004 № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text>.

³⁹Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

⁴⁰Там само.

⁴¹Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. ; за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. С. 98.

- 1) організацію та управління аварійно-рятувальними та іншими невідкладними роботами;
- 2) розвідку районів, зон, ділянок, об'єктів проведення робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації;
- 3) визначення та локалізацію зони надзвичайної ситуації;
- 4) виявлення та позначення районів, які зазнали радіоактивного, хімічного забруднення чи біологічного зараження (крім районів бойових дій);
- 5) прогнозування зони можливого поширення надзвичайної ситуації та масштабів можливих наслідків;
- 6) ліквідацію або мінімізацію впливу небезпечних чинників, які виникли внаслідок надзвичайної ситуації;
- 7) пошук та рятування постраждалих, надання їм екстреної медичної допомоги і транспортування до закладів охорони здоров'я;
- 8) евакуацію або відселення постраждалих;
- 9) здійснення у межах повноважень, визначених законом, заходів протимінної діяльності;
- 10) санітарну обробку населення та спеціальну обробку одягу, техніки, обладнання, засобів захисту, будівель, споруд і територій, які зазнали радіоактивного, хімічного забруднення чи біологічного зараження;
- 11) надання медичної допомоги постраждалим, здійснення санітарно-протиепідемічних заходів, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення в районі виникнення надзвичайної ситуації та місцях тимчасового розміщення постраждалих;
- 12) запровадження обмежувальних заходів, обсервації та карантину;
- 13) надання психологічної та матеріальної допомоги постраждалим, проведення їх медико-психологічної реабілітації;
- 14) забезпечення громадського порядку в зоні надзвичайної ситуації;
- 15) проведення першочергового ремонту та відновлення роботи пошкоджених об'єктів життєзабезпечення населення, транспорту і зв'язку;
- 16) здійснення заходів соціального захисту постраждалих внаслідок надзвичайних ситуацій;
- 17) проведення інших робіт та заходів залежно від характеру та виду надзвичайної ситуації.⁴²

⁴²Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

*Неналежне проведення на забруднених територіях дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів означає, що відповідальна особа проводить відповідні екологічно сприятливі роботи, однак не у повному обсязі. Як наслідок, відбувається грубе порушення відповідних методик та регламентів здійснення таких відновлювальних заходів. Прикладом такої протиправної поведінки може бути віддання наказу про лише часткову, а не повну утилізацію відходів дезактивації.*⁴³

*Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України.*⁴⁴

Під іншими тяжкими наслідками треба розуміти:

- загибель чи масове захворювання людей;
- істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості);
- зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу;
- неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні;
- генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів;
- заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території країни або конкретної адміністративно-територіальної одиниці⁴⁵.

Місцем вчинення кримінального правопорушення є територія, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний. Це особа, на яку покладено правовий обов'язок здійснювати дезактиваційні чи інші відновлювальні заходи щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення тощо. У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення службових осіб, котрі вчинили його з використанням свого службового

⁴³Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Знач. твір. С. 99.

⁴⁴Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

⁴⁵Там само.

становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності⁴⁶.

Суб'єктами забезпечення цивільного захисту є центральні органи виконавчої влади, інші органи державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації (абз. 2 ст. 6 Кодексу цивільного захисту України)⁴⁷.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення загалом характеризується необережною формою вини.

2.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»

Кримінальна відповідальність за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення передбачена ст. 238 КК України, яка складається з 2 частин⁴⁸.

Відповідно до ч. 1 ст. 238 КК України кримінальна відповідальність настає за приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою; ч. 2 ст. 238 КК України – за ті самі діяння, якщо вони вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки⁴⁹.

⁴⁶Там само.

⁴⁷Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

⁴⁸Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>.

⁴⁹Там само.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень⁵⁰

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
«Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення» (ст. 238 КК України)	2	7	1	8	3	0	1	0

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений з метою забезпечення екологічної безпеки та захисту здоров'я людей, збереження тваринного і рослинного світу порядок інформування про екологічний стан та стан захворюваності населення, а також право громадян на отримання у встановленому порядку повної, достовірної та своєчасної інформації про стан навколишнього природного середовища, здоров'я населення, наявні та можливі фактори ризику для нього та їх ступінь, про надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру, що виникли або можуть виникнути, про рівні опромінення людини та захист від впливу іонізуючих випромінювань у місцях проживання чи роботи⁵¹.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є його *предмет* – відомості про екологічний стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і який негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ; відомості про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до екологічних прав громадян відноситься право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої

⁵⁰Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

⁵¹Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 104.

інформації, за винятком обмежень, встановлених законом⁵².

Відповідно до статті 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» *інформація про стан навколишнього природного середовища* (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;
- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища;
- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;
- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;
- витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений під час ухвалення рішень з питань, що стосуються довкілля.

Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами⁵³.

Предметом розглядуваного складу кримінального правопорушення є лише ті відомості, приховування або перекручення яких ставить під загрозу екологічне благополуччя людини, флори та фауни. Йдеться про інформацію, що стосується не звичайного екологічного стану, а такої екологічної обстановки, яка різко

⁵²Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12>.

⁵³Там само.

погіршується, у зв'язку з чим потрібно вживати негайних заходів, спрямованих на її поліпшення. Проте цього не відбувається, оскільки винна особа, фальсифікуючи істину або приховуючи правдиву інформацію, вводить органи влади, фізичних та юридичних осіб в оману.⁵⁴

Не утворює складу аналізованого кримінального правопорушення поширення неперевіреної інформації, наприклад, попередніх розрахунків чи даних, які потребують аналізу та оброблення, чийхось суджень, думок, припущень, чуток⁵⁵.

Доступ до екологічної інформації здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про доступ до публічної інформації».⁵⁶

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Досліджуване кримінальне правопорушення має формальний склад (за винятком кваліфікованого складу за ознаками спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 238 КК України) і з об'єктивної сторони характеризується дією (*перекручення*) чи бездіяльністю (*приховування* відомостей про екологічний, в тому числі радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини і такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний та тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою).

Перекручення – це подання завідомо неправдивих відомостей, які вводять адресата в оману з питання про екологічний стан або стан захворюваності населення. Це будь-яке спотворення істини, зокрема в бік перебільшення чи применшення показників про забруднення довкілля або стан захворюваності населення у відповідних районах (свідоме заниження показників про кількість шкідливих речовин у навколишньому природному середовищі, повідомлення занижених показників про рівень радіації у певній місцевості або кількість хворих людей, повідомлення про те, що наявний рівень радіації нібито не створює небезпеки для життя і здоров'я людей тощо).

Приховування означає неповідомлення відповідної інформації належним адресатам або її несвоєчасне подання їм. Це бездіяльність особи, яка поводить себе пасивно і не виконує покладений на неї

⁵⁴Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 105.

⁵⁵Там само. С. 109.

⁵⁶Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

правовий обов'язок за власною ініціативою чи за запитом уповноважених суб'єктів надати відомості про екологічний стан або захворюваність населення.

Відповідальність за ст. 238 КК настає лише у разі, коли в особи, яка володіє інформацією, з урахуванням конкретної ситуації була фактична можливість виконати покладений на неї обов'язок. Поняттям приховування охоплюється також відмова надати певні відомості у відповідь на запит уповноваженого суб'єкта, а також дії, спрямовані на те, щоб ухилитись від виконання обов'язку з інформування, наприклад, прийняття з порушенням чинного законодавства рішення про визнання такої інформації державною чи комерційною таємницею.

Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту, коли особа могла і повинна була направити інформацію належному адресатові, але не зробила цього, або з часу, коли вона направила завідомо перекручену інформацію. Спричинення суспільно небезпечних наслідків для здоров'я людей, рослинного або тваринного світу, які не набули вигляду загибелі людей або інших тяжких наслідків, охоплюється диспозицією ч. 1 ст. 238 КК України⁵⁷.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є: 1) повторність; 2) вчинення кримінального правопорушення в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації; 3) спричинення загибелі людей чи інших тяжких наслідків.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» *зона надзвичайної екологічної ситуації* – це окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація. У свою чергу, *надзвичайна екологічна ситуація* – це надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. *Негативні зміни в навколишньому природному середовищі* – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах⁵⁸.

Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення,

⁵⁷Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 107.

⁵⁸Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>.

передбаченого ст. 237 КК України⁵⁹.

Під *іншими тяжкими наслідками* треба розуміти:

- загибель чи масове захворювання людей;
- істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості);
- зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу;
- неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні;
- генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів;
- заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території країни або конкретної адміністративно-територіальної одиниці⁶⁰.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний. Це службова особа, на яку покладено правовий обов'язок збирати та (або) подавати відповідні відомості (зокрема, працівники підрозділів Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, службові особи органів, установ і закладів державної санітарно-епідеміологічної служби, цивільної оборони, обласних центрів гідрометеорології, уранових об'єктів, службові особи центральних та місцевих органів виконавчої влади, виконавчих органів рад, службові особи суб'єктів господарської діяльності, які зобов'язані надавати населенню, іншим органам влади або ЗМІ відповідну інформацію).

Відповідно до ч. 1 ст. 25-1 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони

⁵⁹Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

⁶⁰Там само.

навколишнього природного середовища, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей, зобов'язані забезпечувати вільний доступ населення до інформації про стан навколишнього природного середовища⁶¹.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом (ч. 1 ст. 238 КК України). Психічне ставлення до загибелі людей чи інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 238 КК України) характеризується необережною формою вини.

2.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»

Кримінальна відповідальність за проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля передбачена ст. 253 КК України, яка складається з 2 частин.⁶²

Відповідно до ч. 1 ст. 253 КК України кримінальна відповідальність настає за розробку і здачу проєктів, іншої аналогічної документації замовнику службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля або введення (прийом) в експлуатацію споруд без такого захисту, якщо вони створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків; ч. 2 ст. 253 КК України – за ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки, передбачені частиною першою цієї статті⁶³.

⁶¹Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12>.

⁶²Кримінальний кодекс України від 05.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>.

⁶³Там само.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень⁶⁴

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-липень 2025 року
«Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст. 253 КК України)	0	0	1	0	0	1	0	0

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України, є суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки в частині встановленого порядку запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Додатковими об'єктами цього складу кримінального правопорушення залежно від наслідків, що настали, можуть бути суспільні відносини, які забезпечують умови щодо охорони життя, здоров'я особи, флори та фауни, а також у сфері власності.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є його предмет, яким може бути: 1) проєкт, в якому відсутні дані про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію; 2) інша аналогічна документація, в якій відсутні дані про обов'язкові інженерні системи захисту довкілля для споруд, що вводяться в експлуатацію; 3) споруди, введені (прийняті) в експлуатацію без зазначених систем захисту довкілля.

Спеціальні ознаки предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України:

а) інформативність, яка свідчить, що проєкти, інша аналогічна документація, будь-які інженерні споруди, містять у собі певні специфічні відомості щодо відсутності в них обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища;

б) імперативність як ознака предмета кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем

⁶⁴Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

захисту довкілля, тісно пов'язана з юридичною (нормативною) їх ознакою і вказує на те, що приписи, а саме, заборони в ст. 253 КК України повинні беззастережно виконуватися суб'єктами (службовими та спеціально уповноваженими особами), на яких покладені функції розробки і здачі проектів, іншої аналогічної документації за наявності обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища, а також ведення (прийом) в експлуатацію споруди з такими системами захисту;

в) функціональна ознака предмета цього кримінального правопорушення, об'єднуючи в собі дві попередні, вказує на спеціальне призначення предметів – містить відомості про відсутність в означених предметах злочинів щодо відсутності обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища для ініціювання (доведення) відповідним суб'єктам цих відомостей (вимог), які зазначені в законі і повідомлення їх до відповідних адресатів. Це означає наступне: по-перше, ці вимоги зазначені в законі мають бути здійснені при розробці і здачі проектів, іншої аналогічної документації і здачі їх замовникові або при введенні та експлуатації споруд мають бути в наявності в цих спорудах (входити в обов'язки належних і відповідальних за це осіб); по-друге, за своїм змістом ці предмети кримінального правопорушення дають підстави для ініціювання службових осіб належним чином виконувати свої функціональні обов'язки; по-третє, ці предмети кримінального правопорушення як такі з урахуванням їх змісту, їх імперативних приписів є не чим іншим, як можливістю доступу до такого процесу громадськості та унеможливлення вчинення такого кримінального правопорушення⁶⁵.

Проект – це документація для будівництва об'єктів архітектури, що складається з креслень, графічних і текстових матеріалів, інженерних і кошторисних розрахунків, які визначають містобудівні, об'ємно-планувальні, архітектурні, конструктивні, технічні та технологічні рішення, вартісні показники конкретного об'єкта архітектури, та відповідає будівельним нормам і правилам⁶⁶.

Під *іншою аналогічною документацією* необхідно розуміти архітектурно-планувальне завдання, завдання на проектування, технічні умови щодо інженерного забезпечення об'єкта архітектури, робоча

⁶⁵Матвійчук О. В. Предмет злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища. *Юридична наука*. 2018. № 1(79). С. 125–126. URL: <https://legal.nam.edu.ua/journal/n-1-2018.pdf>.

⁶⁶Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>.

документація для будівництва, реконструкції, реставрація, капітального ремонту (остання використовується відповідно до державних стандартів, норм і правил на підставі затвердженого проекту), тобто це документи, які містять комплекс містобудівних та архітектурних вимог і особливих умов проектування та будівництва об'єктів архітектури, що впливають із положень, затвердженої містобудівної документації, місцевих правил забудови населених пунктів, відповідних рішень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, включаючи вимоги і умови щодо охорони пам'яток історії та культури, довкілля, законних прав і інтересів громадян та юридичних осіб при розташуванні об'єкта⁶⁷.

Такий предмет кримінального правопорушення, як *споруди без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля*, треба розуміти як об'єкти архітектури – це будинки і споруди житлово-цивільного, комунального, промислового та іншого призначення, їх комплекси, об'єкти благоустрою тощо, які вводяться або приймаються в експлуатацію без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля⁶⁸.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля». Стосовно документації для будівництва об'єктів архітектури, іншої аналогічної документації та будь-яких інженерних споруд без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища, вчиняються певні незаконні дії: 1) розробка і здача замовнику проектів службовою чи спеціально уповноваженою особою без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища; 2) розробка і здача замовникові іншої аналогічної документації без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища; 3) введення (прийом) в експлуатацію споруд без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища; 4) ті самі дії, якщо вони спричинили наслідки : тяжку технологічну аварію, екологічну катастрофу, загибель або масове захворювання населення, інші тяжкі наслідки.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 253 КК України, полягає у: 1) розробці і здачі замовнику проектів, іншої аналогічної документації без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; 2) введенні (прийомі) в експлуатацію споруд без такого захисту, – якщо це створило небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або

⁶⁷Матвійчук О. В. Зазнач. твір.

⁶⁸Там само.

масового захворювання населення, інших тяжких наслідків.

При проектуванні та експлуатації об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на довкілля, мають розроблятися і здійснюватися заходи щодо запобігання аваріям і катастрофам та ліквідації їх шкідливих наслідків. Наприклад, радіаційні, хімічні і вибухонебезпечні підприємства додатково створюють локальні системи виявлення загрози виникнення надзвичайної ситуації та оповіщення персоналу і місцевого населення; запроваджують інженерно-технічні заходи, що зменшують ступінь ризику виникнення аварій, пожеж та вибухів⁶⁹.

Під *розробкою* проекту розуміють створення на базі вихідних даних на проектування проектної документації для будівництва, реконструкції, реставрації, капітального ремонту будинків, споруд, садово-паркових об'єктів тощо; *розробка* робочої документації для будівництва – це створення її на підставі затвердженого проекту; *здача* проекту та іншої аналогічної документації припускає передачу її замовнику для використання для будівництва об'єкта архітектури⁷⁰.

Під *введенням в експлуатацію* треба розуміти процедуру здавання побудованого (реконструйованого) об'єкта виконавцем і прийняття його спеціально уповноваженими особами, яка включає перевірку як документації, так і фактичного стану об'єкта, а також пробний запуск, початок функціонування (застосування)⁷¹.

Стаття 253 КК України передбачає кримінальну відповідальність у випадку розробки і здачі відповідної документації без обов'язкових інженерних систем захисту довкілля. До зазначених систем захисту відносяться, зокрема, інженерні системи вловлювання, утилізації, знешкодження шкідливих речовин і відходів або повної їх ліквідації, а також системи для виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей. Обов'язковість зазначених систем залежить від оцінки впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище і здоров'я людей⁷².

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту, коли внаслідок неналежного проектування або введення в експлуатацію

⁶⁹Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 112.

⁷⁰Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / за ред. С. С. Яценка. Київ : А.С.К., 2002. С. 597.

⁷¹Порядок прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 461.

⁷²Кримінальне право України. Особлива частина : підруч. / Александров Ю. В., Дудоров О. О. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., перероб. та допов. Київ : Атіка, 2009. С. 342.

споруд без систем захисту довкілля створено небезпеку виникнення тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, інших тяжких наслідків.

Створення небезпеки для життя і здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.⁷³

Кваліфікуючими ознаками розглядуваного кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 253) є спричинення: 1) тяжкої технологічної аварії; 2) екологічної катастрофи; 3) загибелі або масового захворювання населення; 4) інших тяжких наслідків.

Тяжка технологічна аварія – наслідок діяння, передбаченого ч. 2 ст. 253 КК України, – це викид з вини людини у навколишнє природне середовище певними об'єктами (введенням в експлуатацію без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища споруд, які можуть викликати стан екологічної аварії) шкідливих речовин у таких обсягах, що виникає загальна небезпека для навколишнього природного середовища, людей і матеріальних утворень⁷⁴.

Під *екологічною катастрофою* необхідно розуміти (наслідок діяння, передбаченого ч. 2 ст. 253 КК України) раптовий викид у навколишнє природне середовище певними об'єктами внаслідок широкомасштабної аварії з вини людини (введенням в експлуатацію без обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища споруд, які можуть викликати стан екологічної катастрофи) великої кількості шкідливих матеріальних утворень, що призвело до різких або кумулятивних вкрай несприятливих і незворотних перетворень навколишнього природного середовища, погіршення екологічної рівноваги, втрати стійкості ландшафтів, у результаті чого зазначене середовище переходить в інший екологічний стан з меншим, порівняно з вихідним рівнем його складності, речовинним, енергетичним, інформаційним і людським потенціалом⁷⁵.

⁷³Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

⁷⁴Матвійчук В. К. Наслідки вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища: теоретичні, методологічні і практичні проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 4(58). С. 101–102. URL: <https://legal.nam.edu.ua/journal/n-4-2016.pdf>.

⁷⁵Там само.

Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України⁷⁶.

Під іншими тяжкими наслідками треба розуміти:

- загибель чи масове захворювання людей;
- істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості);
- зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу;
- неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні;
- генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів;
- заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території країни або конкретної адміністративно-територіальної одиниці⁷⁷.

Суб'єкт кримінального правопорушення «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» – спеціальний, а саме:

1) *стосовно розробки і здачі замовнику документації для будівництва об'єкта архітектури або іншої аналогічної документації*: фізична осудна, службова, повнолітня особа – це головний архітектор або головний інженер такої документації, яка розробляється під їх керівництвом або за їх обов'язковою участю; архітектор, який залучив на договірній основі інших фахівців, на договірній основі до розробки, означеної документації та здійснює керівництво цими роботами, керівники: проектного бюро, відділу, інституту, якщо вони керують або затверджують названу документацію своїм підписом і печаткою; особа, що здійснює керівництво розробкою і задачею робочої документації; фізична осудна, спеціально уповноважена, повнолітня особа, якій було доручено здати зазначену вище документацію замовнику (член колективу розробників таких предметів, а також таким може бути працівник проектної установи, організації) керівник: працівник органу

⁷⁶Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

⁷⁷Там само.

містобудування та архітектури, який надає архітектурно-планувальне завдання; особа, яка виконує або розробляє робочу документацію;

2) *суб'єктом введення (прийому) в експлуатацію об'єкта архітектури* може бути: фізична осудна, службова чи спеціально уповноважена повнолітня особа, яка прийняла такий об'єкт в експлуатацію або дала вказівку на введення його в експлуатацію (голова, члени приймальної комісії, керівник підприємства, установи, організації, керівник структурного підприємства, установи, організації; власник об'єкта архітектури, або уповноважена на таку дію керівником особа, головний інженер, головний технолог⁷⁸.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 253 КК характеризується виною у формі умислу. Умисел тут може бути лише прямий (це підтверджується конструкцією описання об'єктивної сторони ч. 1 ст. 253 КК України); 2) діяння, передбачене ч. 2 ст. 253 КК України може вчинятися з подвійною формою вини (до дій з прямим умислом, а до наслідків можлива лише необережна форма вини)⁷⁹.

Контрольні питання

1. Які суспільні відносини є безпосереднім (основним та додатковим) об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України?

2. У чому полягає об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення «Порушення правил екологічної експертизи»?

3. Які наслідки вважаються обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України?

4. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України, і з якого віку настає кримінальна відповідальність?

5. Які суспільні відносини виступають безпосереднім (основним та додатковим) об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого

⁷⁸Харь І. О. Теоретичні та практичні проблеми суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 2. С. 51–52. URL: <https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskii/vp/article/view/20/17>.

⁷⁹Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля: теоретичні та практичні проблеми. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 2. С. 16.

ст. 237 КК України?

6. У чому полягає об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення»?

7. Які наслідки вважаються обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України?

8. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 237 КК України, і з якого віку настає кримінальна відповідальність?

9. Які суспільні відносини виступають безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України?

10. У чому полягає об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення»?

11. Які наслідки вважаються обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України?

12. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 238 КК України, і з якого віку настає кримінальна відповідальність?

13. Які суспільні відносини виступають безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України?

14. У чому полягає об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля»?

15. Які наслідки вважаються обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України?

16. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України, і з якого віку настає кримінальна відповідальність?

Список використаних джерел

1. Вирок Центрального районного суду міста Миколаєва від 25.02.2013 у справі №1423/18243/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35521930>.

2. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика: практ. посіб. : за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 518 с.

3. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3862>.

5. Матвійчук В. К. Наслідки вчинення злочинів проти навколишнього природного середовища: теоретичні, методологічні і практичні проблеми. *Юридична наука*. 2016. № 4(58). С. 101–102. URL: <https://legal.nam.edu.ua/journal/n-4-2016.pdf>.

6. Матвійчук В. К. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля: теоретичні та практичні проблеми. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 2. С. 12–17.

7. Матвійчук О. В. Предмет злочину проектування чи експлуатація споруд без систем захисту навколишнього природного середовища. *Юридична наука*. 2018. № 1(79). С. 125–126. URL: <https://legal.nam.edu.ua/journal/n-1-2018.pdf>.

8. Питання прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 № 461. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/461-2011-%D0%BF#Text>.

9. Порядок передачі документації для надання висновку з оцінки впливу на довкілля та фінансування оцінки впливу на довкілля : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 № 1026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1026-2017-%D0%BF#Text>.

10. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

11. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20.05.1999 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text>.

12. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 8 лютого 1995 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/39/95-%D0%B2%D1%80>.

13. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.

14. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

15. Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру за їх рівнями : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 березня 2004 р. № 368. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/368-2004-%D0%BF#Text>.

16. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13 липня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>.
17. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18 січня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.
18. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1264-12>.
19. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2059-19>.
20. Про перевезення небезпечних вантажів : Закон України від 06.04.2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-14#Text>.
21. Харь І. О. Теоретичні та практичні проблеми суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 253 КК України. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 2. С. 46–53. URL: <https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiivp/article/view/20/17>.

Розділ 3

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

3.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239 КК України «Забруднення або псування земель»

Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель передбачена ст. 239 КК України, містить дві частини.

Відповідно до ч. 1 ст. 239 КК України кримінальна відповідальність настає за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля; згідно з ч. 2 ст. 239 КК України – за ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.⁸⁰

Кількість облікованих кримінальних правопорушень⁸¹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень- серпень 2025 року
Забруднення або псування земель (ст. 239 КК України)	141	162	194	373	149	288	285	274

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля в частині раціонального використання та ефективного

⁸⁰Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

⁸¹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

захисту і відтворення земель, як ключової та невід'ємної складової екосистеми.⁸²

До *додаткових обов'язкових об'єктів* основного та кваліфікованого складів забруднення або псування земель входять такі охоронювані кримінальним законом блага людей як *життя та здоров'я*. Крім того, законодавець визнає у якості відповідного об'єкту і *довкілля*. *Додатковими факультативними об'єктами* є, зокрема, суспільні відносини у сфері охорони *права власності та/або права на здійснення господарської діяльності*.⁸³

Предмет – *землі*, тобто верхній шар земної поверхні у межах зони аерації, під якою слід розуміти верхню товщу земної кори між її поверхнею і дзеркалом ґрунтових вод.⁸⁴

До земель України належать усі землі в межах її території, в тому числі острови та землі, зайняті водними об'єктами, які за основним цільовим призначенням поділяються на категорії. Такими категоріями, за основним цільовим призначенням земель, згідно зі ст. 19 Земельного кодексу України виступають: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; ґ) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісгосподарського призначення; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, електронних комунікацій, енергетики, оборони та іншого призначення. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадян чи юридичних осіб, можуть перебувати у запасі.⁸⁵

До земель треба відносити не лише *ґрунт*, але й *пісок, щебінь, каміння* тощо. Головним для кваліфікації за ст. 239 КК є те, що вони складають верхній шар земної поверхні, крім поверхні водних об'єктів (моря, річки, канали та інші водогосподарські гідропоруди, озера, ставки, болота)⁸⁶.

Об'єктивна сторона злочину полягає у таких діях:

⁸²Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

⁸³Там само.

⁸⁴Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 799.

⁸⁵Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

⁸⁶Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

– забруднення земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил;

– псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил.

Забруднення земель тобто накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок діяльності людини пестицидів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких значно перевищує природний фон на даних землях, що призводить до їх кількісних або якісних змін (ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»)⁸⁷.

Види забруднення земель можуть бути різними – хімічне, радіоактивне, бактеріальне тощо. Поняттям забруднення земель треба охоплювати їх отруєння, тобто насичення ґрунтів токсичними речовинами, внаслідок чого земля перетворюється на фактор небезпеки для людини, флори і фауни.⁸⁸

Псування земель полягає у порушенні природного стану земель, яке здійснюється без обґрунтованих проектних рішень, погоджених та затверджених в установленому законодавством порядку, забруднення їх хімічними, біологічними та радіоактивними речовинами, в тому числі тими, що викидаються в атмосферне повітря, *засмічення* промисловими, побутовими та іншими відходами, неочищеними стічними водами, порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель у спосіб, що погіршує їх природну родючість (ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»)⁸⁹.

Під *засміченням земель*, як однією з форм їх *псування* розуміється наявність на території земельних ділянок сторонніх предметів і матеріалів. Землі вважаються засміченими, якщо на відкритому ґрунті наявні сторонні предмети і матеріали, сміття без відповідних дозволів, що призвело або може призвести до забруднення навколишнього природного середовища.⁹⁰ Землі

⁸⁷Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

⁸⁸Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 124.

⁸⁹Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

⁹⁰Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства : затв. наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.10.1997 № 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text>.

вважаються засміченими, якщо на земельній ділянці наявні сторонні предмети, матеріали, відходи та/або інші речовини без відповідних дозволів, які з'явилися на цій земельній ділянці внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій⁹¹.

Порушення спеціальних правил – це дія або бездіяльність, що полягала у невиконанні вимог тих нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, що регулюють питання охорони земель від забруднення та/або псування (Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р., Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р. та ін.).⁹²

Речовини, відходи чи інші матеріали, шкідливі для життя, здоров'я людей або довкілля виступають **засобом** вчинення аналізованого кримінального правопорушення.⁹³ До речовин та матеріалів, шкідливих для життя, здоров'я людей або довкілля потрібно відносити, зокрема, неочищені і незнешкоджені стічні води, нафту і нафтопродукти, солі важких металів та інші небезпечні хімічні речовини, штампипродуценти і продукти біотехнології. Унаслідок порушення спеціальних правил землі можуть бути забруднені понад встановлені норми пестицидами (токсичні речовини, їх сполуки або суміші хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, а також гризунів, бур'янів тощо) або агрохімікатами (органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів та урожайності культур тощо).⁹⁴

Відходами є будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися.⁹⁵ Поняття «шкідливі відходи» відповідає поняттю «небезпечні відходи» у Законі України «Про управління відходами», а саме: відходи, що мають одну чи більше властивостей, що роблять їх небезпечними, наведених у Переліку властивостей, що роблять відходи небезпечними (додаток 3 до цього Закону): вибухонебезпечність, окисна здатність, легкозаймистість, подразнювальна здатність, вибіркова токсичність для окремих органів-мішеней (ВТОМ) /токсичність при аспірації, гостра токсичність,

⁹¹Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану : затв. наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re37742?an=1>.

⁹²Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

⁹³Там само.

⁹⁴Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 132.

⁹⁵Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-19#Text>.

канцерогенність, корозивність, інфекційність, токсичність для репродуктивної системи, мутагенність, здатність виділяти гостротоксичний газ, сенсibiliзуюча здатність, екотоксичність. Небезпечними можуть також визнаватись відходи, здатні виявляти небезпечні властивості, зазначені вище, але не класифіковані за такими властивостями.⁹⁶

Діяння, передбачене у ч. 1 ст. 239 КК, визнається закінченим з моменту, коли забруднення або псування земель *створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля*. Загроза заподіяння шкоди має бути реальною, очевидною, а негативні наслідки (загибель хоча б однієї людини або зараження її епідемічним чи інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя або імунного захисту людей, відхилення у розвитку людей тощо) не настають лише завдяки своєчасно вжитим заходам або в силу інших обставин, які не залежать від волі винної особи.⁹⁷

Під *небезпекою для життя людей* слід розуміти створення реальної можливості настання смерті хоча би однієї людини внаслідок контакту із забрудненою або зіпсованою земельною ділянкою.⁹⁸

Небезпека для здоров'я людей являє собою створення реальної можливості: зараження епідемічним чи інфекційним захворюванням, або спричиненням каліцтва хоча би однієї людини, народження дітей з відхиленнями у розвитку, зниження середньої тривалості життя у забрудненій місцевості тощо.⁹⁹

Небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин; деградація земель; зменшення земельного покриву, що впливає на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами; зміна клімату й настання інших змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту; забруднення водних об'єктів і загибель водних біоресурсів у результаті зливу шкідливих речовин, відходів чи інших матеріалів, привнесених у землю тощо.¹⁰⁰

Суб'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 239 КК може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, й

⁹⁶Там само.

⁹⁷Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 135.

⁹⁸Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

⁹⁹Там само.

¹⁰⁰Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: *Особлива частина*. С. 410.

займається господарською або іншою діяльністю.¹⁰¹

Зміст *суб'єктивної сторони* забруднення або псування земель характеризується наявністю складної структури вини. Так, психічне ставлення до діяння – порушення спеціальних правил – може бути як формі прямого умислу чи непрямого умислу, так і у формі кримінально протиправної самовпевненості чи кримінально протиправної недбалості. Ставлення до наслідків, передбачених у ч. 1 ст. 239 КК, а саме створення небезпеки для життя, здоров'я, вина лише у формі необережності: допускається як кримінально протиправна самовпевненість, так і кримінально протиправна недбалість. Що стосується створення небезпеки для довкілля, то поряд з вищезазначеною формою вини, можливий і прямий чи непрямий умисел.¹⁰²

Кваліфікованим видом забруднення або псування земель є «ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки».¹⁰³

Наслідками, передбаченими положеннями ч. 2 ст. 239 КК, які можуть бути інкриміновані особі, мають бути наслідки, які перебувають у причинному зв'язку з діяннями, відповідальність за вчинення яких передбачена диспозицією ч. 1 ст. 239 КК, тобто із забрудненням або псуванням земель.¹⁰⁴

Під *загибеллю людей* треба розуміти загибель хоча б однієї людини, що настала внаслідок забруднення або псування земель.

Масове захворювання людей – порушення нормальної життєдіяльності організму, що розвилися серед населення (трьох і більше людей) якої-небудь території під впливом шкідливих факторів середовища проживання (хімічних, бактеріологічних речовин або фізичних факторів) та проявляються характерними для дії цього причинного фактору симптомами і синдромами або іншими неспецифічними відхиленнями. Такими захворюваннями можуть, зокрема, бути: хвороби ендокринної системи та обміну речовин, ураження органів дихання і травлення, зниження імунітету, бронхіальна астма, алергійний риніт, холецистит, жовчнокам'яна хвороба, холангіт,

¹⁰¹Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 14.08.2024 у справі № 688/580/22 (провадження № 51-2222км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104534>.

¹⁰²Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Знач. твір.

¹⁰³Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁰⁴Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 14.08.2024 у справі № 688/580/22 (провадження № 51-2222км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104534>.

камені в нирках і сечоводах, онкологічні захворювання, уроджені аномалії тощо.¹⁰⁵

Під *тяжкими наслідками*, відповідно до абз. 2-3 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 № 17, разом із загибеллю та масовим захворюванням людей треба розуміти: істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо. З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.¹⁰⁶

3.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239¹ КК України «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель»

Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) передбачена ст. 239¹ КК України, що складається з трьох частин та примітки.

Відповідно до ч. 1 ст. 239¹ КК України кримінальна відповідальність настає за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; згідно з ч. 2 ст. 239¹ КК України – за ту саму дію, якщо вона вчинена повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або заподіяла матеріальну шкоду у великому розмірі; відповідно до ч. 3 ст. 239¹ КК України – за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені шляхом підпалу,

¹⁰⁵Локтіонова В. В. Наслідки вчинення злочинів проти довкілля (кримінально-правове дослідження) : монограф. Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2011. С. 146.

¹⁰⁶Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом або спричинили загибель людей, масову загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу або інші тяжкі наслідки.

У примітці зазначено, що матеріальна шкода вважається заподіяною у великому розмірі, якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.¹⁰⁷

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁰⁸

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239 ¹ КК України)	57	59	66	89	22	41	36	16

*Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок зняття, перенесення та використання поверхневого шару ґрунту (ґрунтового покриву землі). Додатковим може бути життя та здоров'я людини, стан довкілля, право власності, родючість ґрунтів тощо.*¹⁰⁹

*Предметом кримінального правопорушення є ґрунтовий покрив (поверхневий шар) землі. Визначальною властивістю предмета є вміст гумусу, який перш за все є показником родючості ґрунту.*¹¹⁰

В статті 1 Закону України «Про охорону земель» визначено, що ґрунт – це природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй

¹⁰⁷ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁰⁸ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

¹⁰⁹ Науково-практичний коментар до статті 239¹ Кримінального кодексу України від 25.07.2015. *LIGA-360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КК007290>.

¹¹⁰ Гізімчук С., Олійник О. Предмет незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 139-148.

властивості – родючості.¹¹¹

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення полягає у: діях – незаконному заволодінні ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, тобто протиправному, без відповідного дозволу Держземінспекції та її територіальних органів в АРК, областях, містах Києві та Севастополі його вилученні будь-яким способом, із застосуванням різних технічних засобів, спеціальних пристроїв; *наслідках* – створенні небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля; *причинному зв'язку* між зазначеними суспільно небезпечними діями та наслідками.¹¹²

Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння поверхневим шаром земель настає лише у випадку, якщо останнє створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. Однак така загроза повинна визнаватись реальною, а її встановлення обов'язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності.¹¹³

Небезпека для довкілля – загроза настання таких наслідків, як: загибель тварин (диких, домашніх), рослин, лісопосадок; деградація земель; зменшення земельного покриву, що впливає на забезпечення населення сільськогосподарськими продуктами; зміна клімату й настання інших змін біологічного, хімічного і фізичного складу ґрунту і т. д.¹¹⁴

Згідно з постановою Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17, під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини.¹¹⁵

Створення небезпеки для життя і здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення

¹¹¹Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

¹¹²Лекція 6. Кваліфікація злочинів проти довкілля. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни Кваліфікація окремих злочинів. Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-1-2014r/predmet-nezakonnogo-zavolodinnya-gruntovim-pokrivom-poverkhnevim-sharom-zemel-st-239-kk-ukrayini>.

¹¹³Ребенко С. М. Правова характеристика об'єктивної сторони незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2046105e-84a6-45b3-be54-8b25191681d7/content>.

¹¹⁴Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_1_Zahalna_chastyna.pdf.

¹¹⁵Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.¹¹⁶

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка досягла 16 років.¹¹⁷

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується складною формою вини: щодо дії – умисел, щодо наслідків – необережність.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є його скоєння:

- 1) повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб;
- 3) заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі (у 100 і більше разів перевищує НМДГ).

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є:

- 1) скоєння його шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом;
- 2) спричинення загибелі людей, масової загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу або інших тяжких наслідків.¹¹⁸

Розглянемо кваліфікацію за ст. 239¹ КК на практиці. Так, *вироком Полтавського районного суду Полтавської області у справі № 545/3096/23 від 07 вересня 2023 року встановлено, що винний 09 серпня 2023 року, перебуваючи на території лісового масиву в урочищі Триби Полтавського району Полтавської області на земельній ділянці, діючи з прямим умислом, в порушення ст. 125, 126, 168 Земельного кодексу України, за відсутності розробленого у встановленому законом порядку робочого проекту землеустрою та рішення органу виконавчої влади про передачу у власність або надання у користування вказаної земельної ділянки, використовуючи послуги за договором колісного екскаватора «НІТАСНІ» під керуванням іншої особи, яку запевнив у законності своєї діяльності, організував та здійснив роботи зі зняття поверхневого шару ґрунту на площі 0,0563 га, таким чином здійснив незаконне заволодіння*

¹¹⁶Там само.

¹¹⁷Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyi/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_1_Zahalna_chastyna.pdf.

¹¹⁸Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ: КНТ, 2023. 966 с.

грунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, що відповідно до Довідки Державної екологічної інспекції Центрального округу від 15 серпня 2023 року призвело до антропогенного впливу і створило небезпеку для довкілля.

Дії обвинуваченого кваліфіковані за ч. 1 ст. 239¹ КК України, як незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Особу визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 239¹ КК України та призначено узгоджене сторонами угоди про визнання винуватості від 17 серпня 2023 року покарання у вигляді штрафу у розмірі 1000 (тисяча) НМДГ, що складає 17 000 (сімнадцять тисяч) грн, із застосуванням положень ч. 2 ст. 69 КК України, без додаткового покарання.¹¹⁹

3.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 239² КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах»

Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах передбачена ст. 239² КК України, що складається з трьох частин та примітки.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 239² КК України кримінальна відповідальність настає за незаконне заволодіння поверхневим (ґрунтовим) шаром земель водного фонду в особливо великих розмірах; згідно з ч. 2 ст. 239² КК України – за ту саму дію, вчинену повторно або за попередньою змовою групою осіб; відповідно до ч. 3 ст. 239² КК України – за дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

В примітці зазначено, що особливо великим розміром у цій статті слід розуміти обсяг поверхневого (ґрунтового) шару земель, який становить більше, ніж десять кубічних метрів¹²⁰.

¹¹⁹Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 07.09.2023 у справі № 545/3096/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113378682>.

¹²⁰Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹²¹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239 ² КК України)	29	12	27	30	13	14	17	21

Основний безпосередній об'єкт – це встановлений порядок охорони земель водного фонду, додатковий факультативний об'єкт – життя і здоров'я особи, власність, інші блага.¹²²

Предметом кримінального правопорушення виступають землі водного фонду.¹²³

Відповідно до ст. 58 Земельного кодексу України до земель водного фонду належать землі, зайняті: а) морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; б) прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; в) гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; г) береговими смугами водних шляхів; г) штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів.¹²⁴

Об'єктивна сторона цього складу кримінального правопорушення містить дії, що полягають в незаконному заволодінні, тобто без отриманого від спеціально уповноваженого органу влади дозволу, поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в обсязі, більшому ніж десять кубічних метрів. Законодавець чітко визначив межу нанесення суттєвої шкоди довкіллю, з якої і настає кримінальна відповідальність.

¹²¹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

¹²²Лекція 6. Кваліфікація злочинів проти довкілля. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни Кваліфікація окремих злочинів. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_6.html.

¹²³Там само.

¹²⁴Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту незаконного заволодіння поверхневим (грунтовим) шаром земель водного фонду в обсязі більш ніж десять кубічних метрів.¹²⁵

Суб'єктивна сторона: умисна форма вини, психічне ставлення особи до наслідків, передбачених у ч. 3 ст. 239-2 КК України, – лише необережність.¹²⁶

Суб'єкт кримінального правопорушення – загальний.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення є скоєння його:

- 1) повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючими ознаками є спричинення тяжких наслідків.¹²⁷

Згідно з постановою Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17, під *тяжкими наслідками* слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо.¹²⁸

Розглянемо кваліфікацію за ст. 239² КК на практиці. Так, *вироком суду Рожищенського районного суду Волинської області у справі № 167/308/25 від 04 квітня 2025 року встановлено, що обвинувачена винний 29 січня 2025 року, перебуваючи на земельних ділянках, які розташовані в межах с. Ольганівка Луцького району Волинської області та які межують з прибережною смугою річки «Прудник», яка належить до малих річок та має відповідно до ст. 88 Водного кодексу України прибережну захисну смугу довжиною 25 метрів, діючи умисно, всупереч вимогам ст. 60, 61, 168*

¹²⁵Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_1_Zahalna_chastyna.pdf.

¹²⁶Там само.

¹²⁷Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. Копотуна І. М. Київ : «КНТ», 2023. 966 с.

¹²⁸Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

Земельного кодексу України, ст. 86, 88, 89 Водного кодексу України незаконно, без отримання від спеціально уповноважених органів влади відповідних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок, із використанням спеціальної техніки, а саме: екскаватора та навантажувача телескопічного марки JCB 541-70 AGRI, заволоділа поверхневим (ґрунтовим) шаром ґрунту земель водного фонду в особливо великих розмірах, загальним об'ємом 44,6 куб.м, який використав для облаштування земельної ділянки.

Внаслідок псування земель, що відбулося під час провадження діяльності, пов'язаної з порушенням родючого шару ґрунту, яку здійснено з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту, заподіяно матеріальну шкоду в сумі 6571,88 грн.

Особу визнано винуватою у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 239-2 КК України та призначено покарання у виді штрафу в розмірі 1000 (однієї тисячі) НМДГ, що становить 17000 (сімнадцять тисяч) гривень з позбавленням права займатися діяльністю, пов'язаною із зняттям та перенесенням ґрунтового покриву з земельних ділянок строком 1 (один) рік.¹²⁹

3.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України «Безгосподарське використання земель»

Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель передбачена ст. 254 КК України, що складається з чотирьох частин та примітки.

Відповідно до ч. 1 ст. 254 КК України кримінальна відповідальність настає за безгосподарське використання земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту; згідно з ч. 2 ст. 254 КК України – за умисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами, що заподіяло істотну шкоду; відповідно до ч. 3 ст. 254 КК України – за дії, передбачені

¹²⁹Вирок Городецького районного суду Львівської області від 10.06.2025 у справі № 441/1032/25 1-кп/441/154/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128032664>.

частиною другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб та згідно ч. 4 ст. 254 КК України – за дії, передбачені частиною другою або третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

В примітці зазначено, що істотною шкодою вважається така шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.¹³⁰

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹³¹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239 ² КК України)	47	56	149	207	161	228	106	108

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК України, є встановлений порядок раціонального використання, захисту і відтворення земель як складної природної екосистеми, тісно пов'язаної з іншими елементами довкілля. Його додатковим обов'язковим об'єктом є життя і здоров'я особи.

Предметом виступають землі будь-якого цільового призначення.¹³²

Земля, як зазначено в ст. 14 Конституції України, є основним

¹³⁰Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹³¹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

¹³²Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна Київ : КНТ, 2023. 966 с.

національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.¹³³

Це положення також закріплено і у статті 1 Земельного кодексу України.¹³⁴

В статті 1 Закону України «Про охорону земель» закріплено, що земля –поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею.¹³⁵

У процесі скоєння цього кримінального правопорушення відбувається пошкодження ґрунту як верхнього шару, змивання гумусу та втрата ґрунтом родючості, внаслідок потрапляння туди забруднюючих хімічних, біологічних або інших елементів чи реактивів. Забруднені землі стають непродуктивними або малопродуктивними для вирощування будь-яких сільськогосподарських культур, що загалом спричиняє значну шкоду державі.¹³⁶

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується сукупністю трьох ознак: діяння – безгосподарське використання земель; наслідки – тривале зниження або втрата їх родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту; причинний зв'язок між діянням і наслідками.

Безгосподарське використання земель може виражатися у використанні земель сільськогосподарського призначення для інших потреб, у перенасичуванні пестицидами та іншими агрохімікатами тощо

Тривале зниження родючості землі – зниження здатності землі, її врожайності протягом трьох і більше років.

Втрата родючості землі – це таке суттєве зниження властивості землі або повна втрата її продуктивності по вирощуванню сільськогосподарських культур.

Виведення земель із сільськогосподарського обороту – це тимчасове припинення (консервація) використання земель унаслідок доведення ґрунтів до деградації, яка не дає можливості для відтворення їх природних властивостей і використання для вирощування

¹³³Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹³⁴Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

¹³⁵Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

¹³⁶Орловський Б. М., Осадча І. А. Кримінологічні та кримінальні аспекти безгосподарського використання земель. *Правова держава*. № 50. С. 63–71. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280270>.

сільськогосподарських культур.¹³⁷

Змивання гумусного шару означає таке використання земель, яке призводить до вимивання верхнього шару ґрунту, у якому зосереджені запаси гумусу.

Порушення структури ґрунту – це така зміна його механічного та технічного складу під впливом надмірного антропогенного навантаження, водної і вітрової ерозії, забруднення, що призводить до втрати (повної або часткової) родючості ґрунту.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим із моменту настання наслідків, передбачених ст. 254 КК.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною або необережною формою вини.¹³⁸

Суб'єктом безгосподарського використання земель є особа, яка недобросовісно здійснює господарську діяльність – не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї правовий обов'язок із приводу раціонального використання земельних ресурсів і всебічної їх охорони від негативного антропогенного та природного впливу в процесі господарської діяльності, що призвело до тривалого зниження або втрати родючості, виведення земель із сільськогосподарського обігу, змивання гумусного шару та порушення структури ґрунту.¹³⁹

Частина 2 ст. 254 КК України передбачає відповідальність за умисне ухилення від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами, що заподіяло істотну шкоду.

Істотною шкодою вважається така шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Частина 3 ст. 254 КК України передбачає відповідальність за дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб (кваліфікований склад).

Частина 4 ст. 254 КК України – за дії, передбачені частиною другою

¹³⁷Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_1_Zahalna_chastyna.pdf.

¹³⁸Там само.

¹³⁹Цвіркун Н. Ю. Деякі особливості суб'єктивних ознак безгосподарського використання земель. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5a0f3e2-e208-46be-8497-8999c186ec01/content>.

або третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (особливо кваліфікований склад).

Тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством НМДГ.¹⁴⁰

Розглянемо кваліфікацію за ст. 254 КК на практиці. Так, *вироком Городоцького районного суду Львівської області у справі № 441/1032/25 1-кп/441/154/2025 від 10 червня 2025 року встановлено, що обвинувачений, у період часу з грудня 2024 року по лютий 2025 року, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій та бажаючи настання суспільно-небезпечних наслідків, у порушення вимог ст. 14 Конституції України, ст. 20, 123, 125, 126, 168 Земельного кодексу України, ст. 36, 52 Закону України «Про охорону земель», умисно, не маючи затвердженого міською радою проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у власність (користування), а також зміну її цільового призначення, без отримання від спеціально уповноважених органів влади відповідних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок, на створення штучної водойми з метою обслуговування на земельній ділянці із земель запасу комунальної власності сільськогосподарського призначення (пасовище), штучної водойми для власних потреб, шляхом розчищення та поглиблення існуючої водойми (копанки), а також збільшення (розширення) її розмірів за рахунок площі прилеглої земельної ділянки сільськогосподарського призначення та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту), внаслідок чого порушено цілісність поверхневого шару ґрунту, а утворене заглиблення на вказаній частині земельної ділянки підтоплено підземними водами, що не дає можливості для відтворення природних властивостей земель і використання їх з метою сільськогосподарського виробництва, тобто призвело до виведення частини зазначеної земельної ділянки із сільськогосподарського обороту.*

Дії особи кваліфіковано за ч. 1 ст. 254 КК України як безгосподарське використання земель, що спричинило втрату їх родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту. Винному призначено покарання у виді пробаційного нагляду на строк один рік.¹⁴¹

¹⁴⁰Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁴¹Вирок Городоцького районного суду Львівської області у справі № 441/1032/25 1-кп/441/154/2025 від 10.06.2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128032664>.

Контрольні питання

1. Що є об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239–239², 254 КК України?
2. Які особливості предметів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239–239², 254 КК України?
3. Назвіть властивості, що роблять відходи небезпечними.
4. Що треба розуміти під шаром ґрунту (ґрунтового покриву землі) в контексті ст. 239¹ КК України?
5. Що треба розуміти під поверхневим шаром земель водного фонду в контексті ст. 239² КК України?
6. Які діяння входять до об'єктивної сторони складу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239–239², 254 КК України?
7. Дайте визначення терміна «забруднення земель».
8. У чому полягає псування земель?
9. Яка форма вини характерна для суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 239–239², 254 КК України?
10. Які особливості має правова кваліфікація кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239–239², 254 КК України?
11. Хто може бути суб'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239–239², 254 КК України?

Список використаних джерел

1. Вирок Городоцького районного суду Львівської області у справі № 441/1032/25 1-кп/441/154/2025 від 10.06.2025. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128032664>.
2. Вирок Полтавського районного суду Полтавської області у справі № 545/3096/23 від 07.09.2023. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113378682>.
3. Гізімчук С., Олійник О. Предмет незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239¹ КК України). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). URL: file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/ilovepdf_com-139-148.pdf.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
5. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. ; за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 518 с.
6. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С. Шаблистий В. В. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

7. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tatsii_Vasyl/Kryminalnyi_kodeks_Ukrainy_Naukovo-praktychnyi_komentar_u_dvokh_tomakh_Tom_1_Zahalna_chastyna.pdf.
10. Лекція 6. Кваліфікація злочинів проти довкілля. Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни Кваліфікація окремих злочинів. Національна академія внутрішніх справ. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprrnu-1-2014r/predmet-nezakonnogo-zavolodinnya-gruntovim-pokrivom-poverkhnevym-sharom-zemel-st-239-kk-ukrayini>.
11. Локтіонова В. В. Наслідки вчинення злочинів проти довкілля (кримінально-правове дослідження) : монографія. Кременчук : Видавець «ПП Щербатих О. В.», 2011. С. 146.
12. Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства : затв. наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27.10.1997 № 171. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-98#Text>.
13. Методика визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: затв. наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 04.04.2022 № 167. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/re37742?an=1>.
14. Науково-практичний коментар від 25.07.2015 статті 2391 Кримінального кодексу України. *LIGA-360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK007290>.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 799 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : КНТ, 2023. 966 с.
17. Орловський Б. М., Осадча І. А. Кримінологічні та кримінальні аспекти безгосподарського використання земель. *Правова держава*. 2023. Вип. 50. С. 63-71. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280270>.
18. Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 14.08.2024 у справі № 688/580/22 (провадження № 51-2222км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104534>.
19. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963->

15#Text.

20. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

21. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

22. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

23. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-19#Text>.

24. Ребенко С. М. Правова характеристика об'єктивної сторони незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель. Харківський національний університет внутрішніх справ. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2046105e-84a6-45b3-be54-8b25191681d7/content>.

25. Цвіркун Н. Ю. Деякі особливості суб'єктивних ознак безгосподарського використання земель. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1. С. 64-71. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c5a0f3e2-e208-46be-8497-8999c186ec01/content>.

Розділ 4 КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАДР

4.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин»

Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр та незаконне видобування корисних копалин передбачена ст. 240 КК України, що складається з чотирьох частин.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 240 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі; згідно з ч. 2 ст. 240 КК України – за порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі або незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення; відповідно до ч. 3 ст. 240 КК відповідальність настає за діяння, передбачені частинами першою або другою статті 240 КК, вчинені на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, чи службовою особою з використанням службового становища; відповідно до ч. 4 ст. 240 КК відповідальність настає за діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою статті 240 КК, якщо вони вчинені організованою групою або шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.¹⁴²

¹⁴²Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁴³

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України)	358	588	433	617	329	380	269	221

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону та раціональне використання надр і корисних копалин, що в них перебувають, як складових довілля.¹⁴⁴

Додатковими обов'язковими об'єктами є охоронювані кримінальним законом такі блага людини як *життя* та *здоров'я*. Крім того, таким об'єктом виступає *довілля*.

Додатковими факультативними об'єктами є суспільні відносини у сфері охорони *права на здійснення господарської діяльності (ст. 239 КК)* чи *безпеки виробництва*.

Предмет – *надра та корисні копалини*.

Надра – частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.¹⁴⁵ Глибина надр до 45–75 км на континентах, до 25 км під океанами. Надра включають в себе корисні копалини, ділянки підземного простору (природні або техногенні порожнини), палеонтологічні утворення, родовища корисних копалин, що знаходяться на поверхні землі, тощо. При цьому якщо корисні копалини мають

¹⁴³Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

¹⁴⁴Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁴⁵Кодекс України про надра від 27.07.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

предметно-речовий характер, то цього не можна сказати про підземний простір, який також є невід'ємною частиною надр.¹⁴⁶

Корисні копалини – це природні мінеральні речовини органічного та неорганічного походження, які можуть використовуватися безпосередньо або після їх обробки. За своїм призначенням вони поділяються на *корисні копалини загальнодержавного значення* та *корисні копалини місцевого значення*.¹⁴⁷

Предметом діяння, передбаченого у ч. 1 ст. 240 КК виступають *корисні копалини місцевого значення*, що перебувають у природному стані. Такими копалинами є сировина, що внесена до «Переліку корисних копалин місцевого значення», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827. Це, зокрема: сировина для хімічних меліорантів ґрунтів (вапняк, гіпс, сапропель та ін.), сировина для будівельного вапна та гіпсу (крейда, вапняк та ін.), сировина піщано-гравійна (пісок), сировина цегельно-черепична (суглинок, супісок) тощо.¹⁴⁸¹⁴⁹

Предметом діяння, передбаченого у ч. 2 ст. 240 КК виступають *корисні копалини загальнодержавного значення*, що перебувають у природному стані. Згідно з «Переліком корисних копалин загальнодержавного значення», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827 такими копалинами, зокрема, є: газ природний, бітум нафтовий, нафта, антрацит, буре вугілля, кам'яне вугілля, залізні та марганцеві руди, руди кольорових металів (алюмінієві, вольфрамові, вісмутові, мідні та ін.), благородні метали (золото, платина, срібло), сировина вогнетривка (глина, пісок, циркон та ін.), сировина ювелірна (аквамарін, рубін, топаз та ін.), сировина виробна (кварцит кольоровий, мармур кольоровий, обсидіан та ін.), сировина для облицювальних матеріалів (мармур, граніт, туф та ін.), сировина піщано-гравійна (галька, гравій та ін.), сировина цегельно-черепична (глина легкоплавка, лес, сланець), підземні води (мінеральні, промислові та ін.), поверхневі води (лікувальна та промислова ропа), лікувальні грязі

¹⁴⁶Нетеса Н. В. Поняття та ознаки предмета порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК). *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 308.

¹⁴⁷Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 219.

¹⁴⁸Перелік корисних копалин місцевого значення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>.

¹⁴⁹Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

тощо.¹⁵⁰¹⁵¹

Пісок, крейда, гіпс, вапняк і сапропель можуть визнаватись корисною копалиною як загальнодержавного, так і місцевого значення. Будучи неметалічною корисною копалиною, що належать до сировини вогнетривкої, а також сировини формувальної та для грудкування залізорудних концентратів, пісок є корисною копалиною загальнодержавного значення. Водночас як сировина піщано-гравійна пісок визнається корисною копалиною місцевого значення.¹⁵² Тобто все залежить від того, яке рішення ухвалить уповноважений державний орган (Державна служба геології та надр України) щодо віднесення того чи іншого родовища корисних копалин до категорії загальнодержавного чи місцевого значення.¹⁵³

Об'єктивна сторона може проявлятись у таких формах:

1) порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ч. 1 ст. 240 КК);

2) незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі (ч. 1 ст. 240 КК);

3) порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ч. 2 ст. 240 КК);

4) незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі (ч. 2 ст. 240 КК);

5) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (ч. 2 ст. 240 КК).^{154 155}

Порушення встановлених правил охорони надр може бути вчинено шляхом дії або бездіяльності на стадії отримання дозволів, під час безпосереднього використання надр, а також після завершення користування ними.¹⁵⁶

До таких правил, зокрема, належать:

– забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;

– додержання встановленого законодавством порядку надання

¹⁵⁰Перелік корисних копалин загальнодержавного значення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>.

¹⁵¹Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁵²Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 226.

¹⁵³Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁵⁴Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁵⁵Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁵⁶Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 221.

надр у користування і недопущення самовільного користування надрами;

- раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

- недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд тощо¹⁵⁷.

*Порушення встановлених правил використання надр може бути вчинено шляхом дії або бездіяльності на стадії отримання дозволів, під час безпосереднього використання надр, а також після завершення користування ними.*¹⁵⁸

До таких правил, зокрема, належать:

- застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення, недопущення наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин, а також вибіркового відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до втрат запасів корисних копалин;

- здійснення дорозвідки родовищ корисних копалин та інших геологічних робіт, проведення маркшейдерських робіт, ведення технічної документації;

- облік стану і руху запасів, втрат і погіршення якості корисних копалин, а також подання до статистичних та інших державних органів встановленої законодавством звітності;

- безпечне для людей, майна і навколишнього природного середовища ведення робіт.¹⁵⁹

Створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля (ст.239 КК).

За своєю суттю *незаконне видобування корисних копалин місцевого значення та незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення* не відрізняються, вони можуть розрізнятись за способом, залежно від виду корисної копалини, що незаконно видобувається.¹⁶⁰

Видобування корисних копалин означає дії, які полягають у вилученні з родовищ корисних копалин будь-яким способом

¹⁵⁷Кодекс України про надра від 27.07.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁵⁸Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 231.

¹⁵⁹Кодекс України про надра від 27.07.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

¹⁶⁰Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

(викачування, фонтанування, викопування, побудова шахт, кар'єрів тощо).¹⁶¹ При чому способи видобування можуть бути відкритими та підземними (шляхом виїмки, відбійки, фонтанування, відкачування, випаровування, розчинення, сублімації, вилуговування, електролізу, газифікації тощо).¹⁶²

Незаконність видобування, означає, що видобування корисних копалин здійснюється без належним чином оформленого дозволу або з відхиленням від умов, зазначених у цьому документі (наприклад, видобування за межами відведеної ділянки надр, не тих корисних копалин, які зазначені у дозволі, або з використанням недозволених для певного родовища методів і засобів видобування корисних копалин або здійснення промислової розробки нафтогазоносних надр під виглядом їх геологічного вивчення). Видобування корисних копалин може бути незаконним і тоді, коли порушуються інші нормативно-правові вимоги, які безпосередньо не пов'язані з одержанням спеціального дозволу (наприклад, вимоги щодо забезпечення умов технічної експлуатації родовищ корисних копалин).¹⁶³

Незаконне видобування корисних копалин місцевого значення підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 240 КК якщо воно відбулося у значному розмірі, а за ч. 2 ст. 240 КК, якщо воно здійснено у великому розмірі. Згідно з Приміткою до ст. 240 КК незаконне видобування корисних копалин місцевого значення вважається вчиненим у *значному розмірі*, якщо їх вартість у тридцять і більше разів перевищує НМДГ. Незаконне видобування корисних копалин місцевого значення вважається вчиненим у *великому розмірі*, якщо їх вартість у сто і більше разів перевищує НМДГ.¹⁶⁴

Для незаконного видобування корисних копалин загальнодержавного значення мінімального розміру, з якого може наставати кримінальна відповідальність, не встановлено, тобто діяння вважається закінченим з моменту початку незаконного видобування однієї з таких копалин.¹⁶⁵

Суб'єкт – загальний, тобто фізична осудна особа, яка на момент його вчинення досягла віку 16 років. Це можуть бути особи як пов'язані, так і не пов'язані за родом своїх професійних занять із експлуатацією

¹⁶¹Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 239.

¹⁶²Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 813.

¹⁶³Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 239.

¹⁶⁴Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁶⁵Там само.

надр та видобуванням корисних копалин (окремі громадяни, приватні підприємці, рядові працівники гірничодобувних та інших підприємств тощо). Коли порушення правил охорони або використання надр вчиняється з порушенням правил вже отриманого дозволу на надрокористування, то спеціальні властивості суб'єкта такого різновиду аналізованого кримінального правопорушення слід брати до уваги у межах такої загальної засади призначення покарання, як врахування особи винного.¹⁶⁶

Зміст *суб'єктивної сторони* порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин є складним і залежить від форми вчинення діяння¹⁶⁷.

У частині незаконного видобування корисних копалин вина характеризується прямим умислом: особа усвідомлює незаконний характер своїх дій і бажає незаконно видобувати відповідні корисні копалини.¹⁶⁸ Вина при цьому знаходить прояв: а) в усвідомленні винуватим того факту, що здійснювані ним дії є способом вилучення із природного і антропогенного середовища (стану) тих мінеральних утворень, які віднесені до числа корисних копалин місцевого або загальнодержавного значення; б) в усвідомленні винуватим того факту, що, незаконно видобуваючи ці мінеральні утворення, він завдає шкоду суспільним відносинам, що забезпечують реалізацію права власності Українського народу на корисні копалини місцевого або загальнодержавного значення; в) бажанні за допомогою своїх дій вилучати із вказаного середовища (стану) ті мінеральні утворення, які віднесені до числа корисних копалин місцевого або загальнодержавного значення.¹⁶⁹ Мотиви та мета такого видобування значення не має, вони можуть бути обумовлені не лише користю, але й будь-якими іншими прагненнями.¹⁷⁰

В частині порушення правил використання або охорони надр вина характеризується необережністю: особа передбачає можливість створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля внаслідок порушення правил охорони або використання надр, але легковажно розраховує на її відвернення (кримінально протиправна

¹⁶⁶Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 816.

¹⁶⁷Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁶⁸Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 816.

¹⁶⁹Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 03.02.2023 у справі № 283/1119/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108762644>.

¹⁷⁰Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

самовпевненість), або не передбачає можливості створення такої небезпеки, хоча повинна була і могла її передбачити (кримінально протиправна недбалість). Психічне ставлення до тяжких наслідків (ч. 4 ст. 240 КК) також може характеризуватися тільки необережністю.¹⁷¹

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 240 КК) є вчинення діянь, передбачених у ч. 1–2 ст. 240 КК:

– *на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду. До територій чи об'єктів природно-заповідного фонду*, відповідно до ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», належать: *природні території та об'єкти* – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; *штучно створені об'єкти* – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва¹⁷²;

– *за попередньою змовою групою осіб* (ч. 3 ст. 28 КК);

– *особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею. Поняттям судимості за злочин, передбачений ст. 240 КК*, охоплюється наявність незнятої або непогашеної, відповідно до ст. ст. 89–91 КК, судимості за вчинення як тотожних, так і однорідних злочинів передбачених у диспозиціях ч. 1-2 ст. ст. 240 КК (наприклад, особа, яка вчинила порушення правил використання надр має незняту та непогашену судимість за вчинення незаконного видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі)¹⁷³;

– *службовою особою з використанням службового становища* (ст. 368 КК). Під поняттям «використання службового становища» треба розуміти використання службовою особою своїх повноважень і можливостей, що випливають з її посади, для вчинення діянь, передбачених у ч. 1–2 ст. 240 КК¹⁷⁴.

Особливо кваліфікуючими ознаками (ч.4 ст. 240 КК) є вчинення діянь, передбачених у ч. 1-3 ст. 240 КК:

– *організованою групою* (див. ч. 3 ст. 28 КК);

– *шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом.*

Підпал – загальнонебезпечний спосіб незаконного видобування корисних копалин, при якому спричиняється пожежа шляхом застосування джерел

¹⁷¹Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 817.

¹⁷²Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

¹⁷³Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁷⁴Там само.

вогню.¹⁷⁵ *Вибух* – загальнонебезпечний спосіб незаконного видобування корисних копалин, при якому застосовується процес вивільнення великої кількості енергії в обмеженому об'ємі за короткий проміжок часу¹⁷⁶. *Іншими загальнонебезпечними способами* можуть бути способи, при застосуванні яких створюється реальна загроза заподіяння істотної шкоди (чи фактично заподіюється) життю чи здоров'ю людей, праву власності або іншим конституційним правам і свободам значної кількості фізичних чи юридичних осіб, законній господарській діяльності індивідуально невизначеній кількості суб'єктів господарювання, громадській безпеці, безпеці руху транспорту, миру чи безпеці людства тощо¹⁷⁷;

– *якщо вони спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки (ст. 239 КК)*. Під час вирішення питання, чи є спричинені внаслідок порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин наслідки *тяжкими*, потрібно також враховувати кількість, вартість та екологічну значущість видобутих, пошкоджених або втрачених корисних копалин, час, на який родовище виведено з експлуатації, розмір коштів, необхідний для оновлення порушених природних властивостей ділянок надр, об'єктів рослинного і тваринного світу¹⁷⁸.

4.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240¹ КК України «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину»

Кримінальна відповідальність за незаконне видобування, збут, придбання, передачу, пересилання, перевезення, переробку бурштину передбачена ст. 240¹ КК України, що складається з трьох частин.

Відповідно до ч. 1 ст. 240¹ КК України кримінальна відповідальність настає за незаконне видобування бурштину, а так само збут, придбання, зберігання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, законність походження якого не підтверджується

¹⁷⁵Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 644.

¹⁷⁶Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 902.

¹⁷⁷Там само.

¹⁷⁸Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 255.

відповідними документами; згідно з ч. 2 ст. 240¹ КК України – за ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або у значних розмірах, або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду; відповідно до ч. 3 ст. 240¹ КК України – за дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища.¹⁷⁹

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁸⁰

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину (ст. 2401 КК України)	-	-	159	163	113	184	116	102

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля в частині комплексного та раціонального використання родовищ бурштину.¹⁸¹

Якщо незаконні видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину було вчинено на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду (ч. 2 ст. 240¹ КК), то об'єктом виступають *суспільні відносини, що забезпечують ефективний захист та збереження об'єктів природно-заповідного фонду*. У разі якщо дії, передбачені у ч. 1 ст. 240¹ КК України вчинені службовою особою шляхом використання свого службового становища (ч. 3 ст. 240¹ КК), то додатково відбувається посягання на *суспільні відносини у сфері*

¹⁷⁹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁸⁰ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

¹⁸¹ Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

забезпечення правильного, в інтересах служби, порядку здійснення службовими особами своїх службових повноважень.

Додатковими факультативними об'єктами можуть бути, зокрема, суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я людини, права власності тощо.

Предмет – бурштин, корисна копалина органічного походження. Являє собою скам'янілу смолу дерев, яка утворилася мільйони років тому і з часом затверділа. Це органічне утворення має здебільшого жовту, медову або коричневе забарвлення, хоча трапляються також блакитні, зелені, червонуваті чи чорні різновиди. В Україні родовища бурштину розташовані переважно у Рівненській, Волинській та Житомирській областях.

Згідно з «Переліком корисних копалин загальнодержавного значення», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. № 827 бурштин віднесено до такої корисної копалини загальнодержавного значення, як неметалічна ювелірна сировина (дорогоцінне каміння).¹⁸²

Щоб бути предметом злочину, передбаченого ст. 240¹ КК важливо, щоб законність походження бурштину не підтверджувалась відповідними документами. Такими документами можуть, зокрема, бути:

- документи про придбання (фіскальний чек, товарно-транспортна накладна, акт приймання-передачі, договір купівлі-продажу, квитанція, інша платіжна/облікова документація тощо);
- сертифікат або довідка про походження бурштину котра видається компанією або підприємством, що має ліцензію на добування бурштину відповідно до законодавства;
- ліцензія/дозвіл на видобування бурштину від Державної служби геології та надр України.

У разі, якщо особа лише зберігає чи транспортує бурштин — має бути підтвердження, що такий бурштин походить від легального видобувача.

Якщо незаконні дії із бурштином поєднувались із порушенням правил охорони або правил використання надр та це створило небезпеку для життя, здоров'я чи довкілля, то діяння підлягає додатковій кваліфікації за ч. 1 або ч. 2 ст. 240 КК, а за наявності відповідних підстав і за ч. 3 або ч. 4 ст. 240 КК.

Мінімального розміру, з якого може наставати кримінальна

¹⁸²Перелік корисних копалин загальнодержавного значення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>.

відповідальність за ч. 1 ст. 240¹ КК не передбачено.

Наприклад, вироком Дубровицького районного суду Рівненської області від 23 липня 2025 року у справі № 949/1011/23 винних засуджено за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 240-1 КК за незаконне видобування бурштину, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, при чому як впливає з обставин справи, самого бурштину винні на момент затримання видобути взагалі не встигли¹⁸³. А вироком Володимирецького районного суду Рівненської області від 16 липня 2025 року у справі № 556/1955/25 винного засуджено за ч. 1 240¹ КК за придбання та зберігання бурштину масою 36,20 г, вартість якого станом на 17 грудня 2024 року становила 86 (вісімдесят шість) гривень 11 (одинадцять) копійок.¹⁸⁴

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 240¹ КК, виражається у вчиненні з бурштином, законність походження якого не підтверджується відповідними документами, будь-якої із вказаних у її диспозиції дій:

- видобування;
- збут;
- придбання;
- зберігання;
- передача;
- пересилання;
- перевезення;
- переробка.

Видобування бурштину означає дії, які полягають у вилученні каміння бурштину з природних родовищ у будь-який спосіб (викопування, гідророзмив ґрунту, побудова шахт, кар'єрів тощо).

Про незаконність видобування див коментар до ст. 240 КК.

Наприклад, у вироку Володимирецького районного суду Рівненської області від 10 липня 2025 року у справі №556/1569/25 за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 240¹ КК зазначається, що винні особи без отримання відповідних дозволів та документів, серед яких: спеціальний дозвіл на користування надрами; акт, що засвідчує гірничий відвід; без оформлення в установленому порядку документів, що посвідчують право на земельну ділянку, а також в порушення вимог п. п. 2 5 «Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 року № 615,

¹⁸³Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 23.07.2025 у справі № 949/1011/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129050258>.

¹⁸⁴Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 16.07.2025 у справі № 556/1955/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128915924>.

п. 3–4 *«Положення про порядок надання гірничих відводів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 59, 18 липня 2024 року приблизно о 09 год 00 хв доставили спеціально-пристосоване обладнання для незаконного видобування бурштину на земельні ділянки, що знаходяться на відстані приблизно 1,5 км на північ від с. Степангород Володимирецької громади Вараського району Рівненської області з географічними координатами GPS 51.653313, 26.188992 (місце розташування мотопомпи); 51.653551, 26.188210 (місце безпосереднього видобутку бурштину) та здійснювали незаконне видобування бурштину.¹⁸⁵*

Збут бурштину може полягати у будь-яких оплатних чи безоплатних формах його реалізації, внаслідок чого каміння бурштину переходить у володіння, користування та розпорядження будь-якої іншої особи (наприклад, продаж, обмін, дарування, передача в рахунок погашення боргу, відшкодування завданих збитків або як оплата виконаної роботи чи наданих послуг).

Придбання бурштину означає, що особа у будь-який спосіб (привласнення знайденого, купівля, обмін, отримання як подарунку тощо) отримує фактичну можливість володіти, користуватись і розпоряджатись бурштином.

Наприклад, вироком Володимирецького районного суду Рівненської області від 16 липня 2025 року у справі № 556/1955/25 встановлено, що винний на місці колишнього незаконного видобутку бурштину у лісовому масиві неподалік с. Степангород, Вараського району, Рівненської області, придбав шляхом знайдення каміння бурштину.¹⁸⁶

Зберіганням треба визнавати будь-які умисні дії, пов'язані з перебуванням каміння бурштину у володінні винного, як при собі, так і у будь-якому іншому, вибраному володільцем місці (особистих речах, транспортному засобі, схованці тощо).

Наприклад, у вироку Сарненського районного суду Рівненської області від 14 липня 2025 року у справі № 572/2989/25 за ч. 1 ст. 240¹ КК зазначається, що перебуваючи на автомобільній дорозі Т1818, поблизу с. Страшеве Сарненського району Рівненської області винний знайшов каміння бурштину у сировині (придбання), загальною масою 0,07626 кг, ринковою вартістю 229 грн 39 коп., та не маючи при цьому відповідних документів, які б підтверджували законність походження даного

¹⁸⁵Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 10.07.2025 у справі №556/1569/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128756157>.

¹⁸⁶Там само.

каміння бурштину, розпочав його зберігання при собі в кишені нагрудної сумки (зберігання). У той же день винний був зупинений працівниками Сарненського РВП ГУНП в Рівненській області на автомобільній дорозі Т1818, поблизу с. Страшеве, Сарненського району, Рівненської області, де згідно ст. 34 ЗУ «Про Національну поліцію» під час проведення поверхневого огляду в особистих речах (кишені нагрудної сумки) було виявлено каміння бурштину сирую.¹⁸⁷

Під передачею треба розуміти будь-яке надання бурштину іншій особі, незалежно від форми, способу чи юридичної підстави, без належного документального підтвердження його законного походження.

Передача відрізняється від збуту тим, що збут – це цілеспрямоване відчуження з метою отримання вигоди (прибутку, оплати, зиску тощо), тоді як передача – будь-яке надання бурштину іншій особі, навіть без мети прибутку (навіть у межах родини, якщо порушено вимоги законодавства).

Пересилання бурштину – це незаконне його переміщення у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. Діяння треба вважати закінченим з моменту документального оформлення посилки (бандеролі), не залежно від того, чи отримав її адресат або ні.¹⁸⁸

Наприклад, згідно з вироком Сарненського районного суду Рівненської області від 09 липня 2025 року у справі № 572/1980/25 за ч.1 ст. 240¹ КК 26 січня 2025 року винна особа за місцем свого проживання під час комплектування посилки для свого чоловіка поклала разом із продуктами харчування поліетиленовий пакет із камінням бурштину, який зберігався за місцем її проживання, загальною масою 0,11897 кг вартістю 207,74 грн. Цього ж дня вона в приміщенні відділення ТОВ «Нова Пошта» в с. Кричильськ Сарненського району Рівненської області шляхом внесення даних до експрес-накладної переслала вказане каміння бурштину для свого чоловіка до військової частини, де бурштин був виявлений та вилучений, при цьому законність походження бурштину не підтверджувалась відповідними документами.¹⁸⁹

Перевезенням бурштину є переміщення його у просторі за допомогою транспортних засобів (автомобіль, мотоцикл, потяг тощо) за

¹⁸⁷Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 14.07.2025 у справі № 572/2989/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128866870>.

¹⁸⁸Мостепанюк Л. О., Павловська А. А. Аналіз складу злочину, передбаченого ст. 240¹ Кримінального кодексу України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2 (12). С. 126–133.

¹⁸⁹Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 09.07.2025 у справі № 572/1980/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128718350>.

відсутності законних на те підстав. Якщо відбувається переміщення бурштину без використання транспортних засобів, то такі дії слід кваліфікувати як його зберігання.

Прикладом може бути вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 14 липня 2025 року у справі № 572/2989/25 в частині того, що винний після того як знайшов каміння бурштину, перевозив його за допомогою автомобіля з місця знахідки до місця, в якому планував його утримувати.¹⁹⁰

Під *переробкою* бурштину слід розуміти будь-які дії, спрямовані на зміну його фізичних або товарних характеристик з метою подальшого використання, зберігання, продажу або експорту, без належного дозволу та документального підтвердження законного походження.

Переробкою може бути визнано:

- очищення бурштину від домішок, піску, ґрунту, смоли тощо;
- різання бурштину на частини для подальшого шліфування або обробки;
- шліфування – надання каменю блиску, форми, зняття поверхневого шару;
- полірування – створення готового вигляду для прикрас або виробів;
- термічна обробка – вплив температури для зміни кольору або прозорості;
- пресування або спікання дрібного бурштину для створення штучних злитків;
- виготовлення прикрас, сувенірної продукції, напівфабрикатів для ювелірної справи.

Наприклад, згідно з вирок *Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 11 червня 2025 року у справі № 338/527/25 за ч. 3 ст. 28 та ч. 1 ст. 240¹ КК засуджений створив та очолив організовану групу, залучив до її складу двох осіб, планував злочинну діяльність та розподіляв ролі між учасниками, підшукував та у невстановлених осіб, у тому числі жителів Рівненської, Житомирської, Волинської областей, незаконно придбав бурштин, законність походження якого не підтверджується відповідними документами, користуючись при цьому послугами ТОВ Нова Пошта, автомобілем «Toyota Camry», транспортував бурштин з відділень ТОВ Нова Пошта до майстерні у с. Пороги, Солотвинської ТГ, Івано-Франківського району, Івано-Франківської області, де незаконно зберігав, відвідував*

¹⁹⁰Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 14.07.2025 у справі № 572/2989/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128866870>.

сувенірні ринки в туристичних містах Івано-Франківської області, на яких підшукував оптових покупців виробів з бурштину та отримавши замовлення спільно з учасниками організованої групи переробляв, виготовляв вироби з каміння бурштину, яке розфасовував, упаковував, розвозив по сувенірних лавках в туристичні міста Івано-Франківської області, а також під виглядом побутових речей, автозапчастин, через відділення ТОВ «Нова Пошта» збував покупцям за ціною 200 грн за 1 намисто, 100 грн. за 1 браслет, 350 грн за 1 оброблене каміння бурштину 8–10 мм, 1000 грн. за 1 кг. необробленого каміння бурштину, 1500 грн за картину, виготовлену з каміння бурштину. Отримані доходи засуджений розподіляв між учасниками організованої групи залежно від виконаної ними роботи, а також використовував для продовження злочинної діяльності.¹⁹¹

Злочин є формальним, тобто вважається закінченим з моменту початку будь-якої з дій, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 240¹ КК.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 240¹ КК може бути будь-яка фізична осудна особа яка досягла віку 16 років та вчинила незаконні дії з бурштином, тобто загальний суб'єкт кримінального правопорушення.¹⁹²

Це можуть бути особи як пов'язані, так і не пов'язані за родом своїх професійних занять із поводженням з бурштином (окремі громадяни, приватні підприємці, рядові працівники гірничодобувних та інших підприємств тощо).¹⁹³

У випадку вчинення діяння, передбаченого у ч. 1 або ч. 2 ст. 240¹ КК службовою особою з використанням службового становища, то воно підлягає кваліфікації за ч. 3 цієї статті.

Зміст суб'єктивної сторони характеризується наявністю вини у виді прямого умислу: особа усвідомлює незаконний характер своїх дій і бажає вчиняти незаконні дії з бурштином. Вина при цьому знаходить прояв: а) в усвідомленні винуватим того факту, що здійснювані ним дії із бурштином є незаконними, оскільки законність походження бурштину не підтверджується відповідними документами; б) бажанні вчинити будь-яку з дій із бурштином, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 240¹ КК. Мотиви та мета вчинення незаконних дій із бурштином значення не має, вони можуть бути зумовлені не лише користою, але й будь-якими іншими

¹⁹¹Вирок Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 11.06.2025 у справі № 338/527/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128024385>.

¹⁹²Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁹³Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 816.

прагненнями.¹⁹⁴

Кваліфікуючі ознаки:

1) у ч. 2 ст. 240¹ КК це вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 240¹ КК:

– *повторно (див. ст.32 КК);*

– *у значних розмірах:*

Під *значним розміром*, згідно з Приміткою до ст. 240¹ КК у цій статті, треба розуміти вартість бурштину, що у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян;

– *на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду. До територій чи об'єктів природно-заповідного фонду, відповідно до ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», належать: природні території та об'єкти – природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва¹⁹⁵;*

2) у ч. 3 ст. 240¹ КК це дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені *службовою особою шляхом використанням службового становища (тлумачення терміну «службова особа» див. у ч. 3,4 ст. 18 КК)*. Під поняттям «використання службового становища» треба розуміти використання службовою особою своїх повноважень і можливостей, що впливають з її посади, для вчинення діянь, передбачених у ч. 1 ст. 240¹ КК¹⁹⁶.

Контрольні питання

1. Що є об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України?

2. Які особливості предмету злочину, передбаченого ст. 240¹ КК України?

3. Дайте визначення терміна «надра», відповідно до ст. 1 Кодексу України про надра.

4. Дайте визначення корисних копалин та назвіть види, на які вони поділяються.

5. Які діяння входять до об'єктивної сторони складу кримінального

¹⁹⁴Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

¹⁹⁵Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

¹⁹⁶Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

правопорушення за ст. 240 КК України?

6. Які діяння входять до об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за ст. 240¹ КК України?

7. Яка форма вини характерна для суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України?

8. Які особливості має правова кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України?

9. Які особливості має правова кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240¹ КК України, враховуючи формальний характер його складу?

10. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 240 КК України?

Список використаних джерел

1. Вирок Богородчанського районного суду Івано-Франківської області від 11.06.2025 у справі № 338/527/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128024385>.

2. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 10.07.2025 у справі № 556/1569/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128756157>.

3. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 16.07.2025 у справі № 556/1955/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128915924>.

4. Вирок Дубровицького районного суду Рівненської області від 23.07.2025 у справі №949/1011/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129050258>.

5. Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 03.02.2023 у справі № 283/1119/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108762644>.

6. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 09.07.2025 у справі № 572/1980/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128718350>.

7. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області від 14.07.2025 у справі № 572/2989/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128866870>.

8. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 644.

9. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. ; за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 518 с.

10. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки

України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

11. Кодекс України про надра від 27.07.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

13. Мостепанюк Л. О., Павловська А. А. Аналіз складу злочину, передбаченого ст. 240¹ Кримінального кодексу України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 2 (12). С. 126–133.

14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 813.

15. Нетеса Н. В. Поняття та ознаки предмета порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК). *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 308.

16. Перелік корисних копалин загальнодержавного значення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>.

17. Перелік корисних копалин місцевого значення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF#Text>.

18. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

19. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

Розділ 5

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ

5.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря»

Кримінальна відповідальність за забруднення атмосферного повітря передбачена ст. 241 КК України, яка складається з 2 частин.

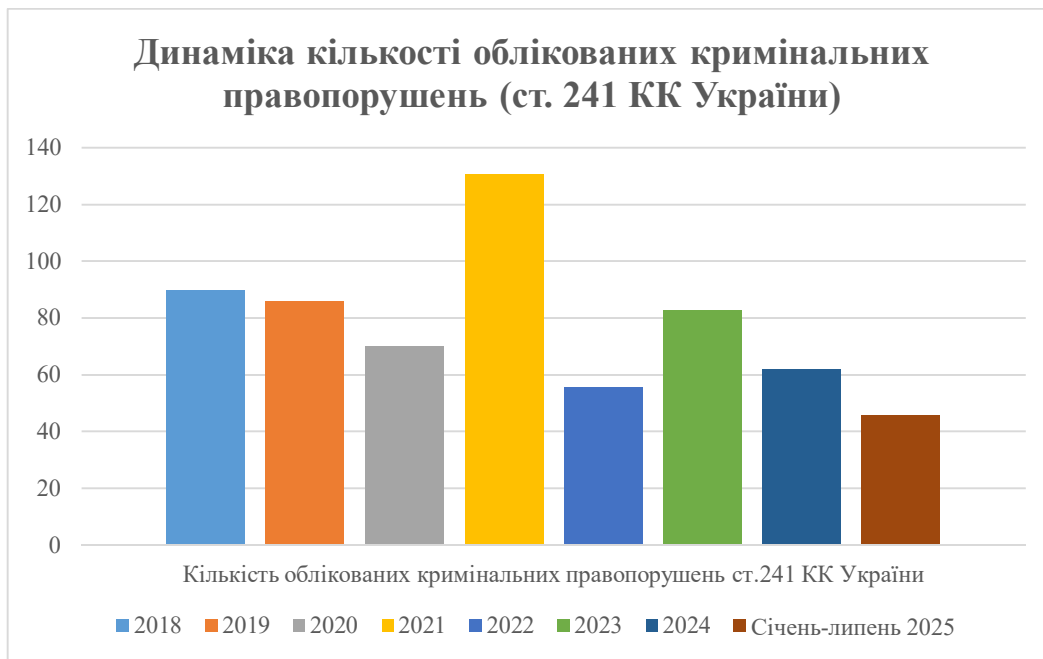
Відповідно до ч. 1 ст. 241 КК України кримінальна відповідальність настає за забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля. ч. 2 ст. 241 КК України – ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки.¹⁹⁷

Кількість облікованих кримінальних правопорушень¹⁹⁸

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень- серпень 2025 року
«Забруднення атмосферного повітря» (ст. 241 КК України)	90	86	70	131	56	83	62	56

¹⁹⁷Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

¹⁹⁸Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які забезпечують умови (стосунки) з охорони, раціонального використання, відтворення та оздоровлення атмосферного повітря відкритого простору, яке має безпосередній непорушний зв'язок з навколишнім природним середовищем, у межах території держави Україна, що об'єктивно містить раціональну суміш газів, які створюють сприятливі умови для життєдіяльності та є природною умовою життя, з метою протидії його забрудненню та іншій зміні природних властивостей, а також засміченню. Додатковими безпосередніми об'єктами цього складу кримінального правопорушення можуть бути відносини, що забезпечують умови (стосунки) з охорони життя, здоров'я або власності.¹⁹⁹

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є його предмет. *Предметом* кримінального правопорушення виступає атмосферне повітря.

Відповідно до ст.1 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року атмосферне повітря – життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших

¹⁹⁹Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : монограф. Київ : Національна академія управління, 2013. С. 46.

приміщень.²⁰⁰ У випадку забруднення повітря у виробничих приміщеннях дії винних осіб можуть бути кваліфіковані за ст. 271 КК України, як порушення вимог законодавства про охорону праці.²⁰¹

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Досліджуване кримінальне правопорушення має матеріальний склад. З об'єктивної сторони воно, може полягати у вчиненні діяння (як шляхом дії так і шляхом бездіяльності):

1) забруднення атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил або

2) інша зміна природних властивостей атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей або для довкілля речовинами, відходами або іншими матеріалами промислового чи іншого виробництва внаслідок порушення спеціальних правил.

Забруднення атмосферного повітря – це процес зміни природного складу повітря шляхом надходження до нього або утворення в ньому шкідливих речовин у таких концентраціях, які перевищують установлені нормативи якості чи рівень їх природного вмісту. Це явище становить серйозну небезпеку для довкілля та здоров'я людини, оскільки може спричиняти розвиток хронічних захворювань, погіршення стану екосистем, зміну кліматичних умов.

Джерела забруднення поділяють на природні (виверження вулканів, пилові бурі, лісові пожежі) та антропогенні (пов'язані з діяльністю людини). В контексті розглядуваного кримінального правопорушення нас цікавлять саме антропогенні джерела забруднення. Серед них основними є: промислові підприємства (металургійні, хімічні, цементні та ін.); окремі цехи та агрегати, що не обладнані сучасними системами очищення повітря; сільськогосподарські об'єкти, зокрема тваринницькі комплекси та обробка ґрунтів із застосуванням хімікатів; теплові й енергетичні установки, котельні; автомобільний транспорт, який є одним із наймасовіших джерел викидів оксидів азоту, вуглецю, сірки та важких металів.

Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря полягає у фізичній, хімічній, біологічній, радіаційній зміні атмосферного повітря, яка впливає на його прозорість, наявність і концентрацію озону,

²⁰⁰Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>.

²⁰¹Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид. перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор». С. 819.

шумові, електромагнітні та інші показники, які перевищують встановлені екологічні та санітарно-гігієнічні нормативи шкідливого впливу на довкілля, які створюють небезпеку для життя, здоров'я людини, стану рослинного та тваринного світу, економічної діяльності, генофонду людини, рослин і тварин. Інша зміна природних властивостей атмосферного повітря визначається, таким чином, як негативне відхилення від існуючого в даному регіоні (районі) стану атмосферного повітря (наприклад, збільшення частки вуглекислого газу, зміна концентрації озону тощо).²⁰²

Порушення спеціальних правил – це невиконання або неналежне виконання нормативів у галузі охорони атмосферного повітря, а саме:

- нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел;
- нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;
- нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах та впливу фізичних факторів пересувних джерел;
- технологічні нормативи допустимого викиду забруднюючих речовин.

Нормативи у галузі охорони атмосферного повітря та порядки їх розроблення закріплюються у відповідних регулятивних актах, зокрема:

Порядок ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря. Затверджений Постановою Кабінету міністрів України від 13 грудня 2001 р. № 1655;

Порядок розроблення та затвердження нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел. Затверджений Постановою Кабінету міністрів України від 28 грудня 2001 р. № 1780;

Порядок розроблення та затвердження нормативів екологічної безпеки атмосферного повітря. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 299;

Порядок розроблення і затвердження нормативів граничнодопустимого рівня впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел забруднення на стан атмосферного повітря. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 300;

²⁰²Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / редкол.: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін. С. 423.

Порядок погодження і видачі дозволів на провадження діяльності, пов'язаної із штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 301;

Нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин із стаціонарних джерел. Затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 27.06.2006 № 309;

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із теплосилових установок, номінальна теплова потужність яких перевищує 50 МВт. Затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22.10.2008 № 541;

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установки) для виробництва вапна в обертових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день, або в інших печах, виробнича потужність яких перевищує 50 тонн на день. Затверджені наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 01.07.2015 № 260;

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин із устаткування (установки) для виробництва цементного клінкеру в обертових випалювальних печах, виробнича потужність яких перевищує 500 тонн на день. Затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 20.01.2009 № 23;

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин від коксових печей. Затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 29.09.2009 № 507 (у редакції наказу Міністерства екології та природних ресурсів України 30.05.2014 № 184);

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря із котелень, що працюють на лушпинні соняшнику. Затверджені наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України 13.10.2009 № 540;

Технологічні нормативи допустимих викидів забруднюючих речовин з устаткування (установки) для виробництва сталі (первинна та вторинна плавка), включаючи безперервний розлив, продуктивність якого перевищує 2,5 тонн на годину (кисневих конвертерів). Затверджені наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 01.07.2015 № 262 тощо.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи для довкілля має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей²⁰³ або могло заподіяти істотну шкоду рослинному чи тваринному світу тощо.

Оскільки це матеріальний склад кримінального правопорушення, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є також причинний зв'язок.

У разі недоведення настання відповідних наслідків або наявності причинного зв'язку судами можуть ухвалюватись виправдовувальні вирoki.

Наприклад, Новобаварський районний суд міста Харкова 05 травня 2025 р. по справі № 639/6355/21 встановив факт забруднення атмосферного повітря шкідливими для довкілля речовинами, відходами промислового виробництва (ТОВ «Коксовий завод «Новомет») внаслідок порушення спеціальних правил. Натомість у висновках експертів №16395/21074/2615-2622/2623-2630 від 24.02.2021 та № 11733/11734/18641/18642-18651 від 22.07.2021 за результатами проведення комплексних комісійних судових інженерно-екологічних та економічної експертиз (по одинадцятomu питанню) зазначено лише те, що дії службових (посадових) осіб ТОВ «Коксовий завод «Новомет», що призвели до недотримання спеціальних правил охорони навколишнього середовища, можуть створити небезпеку для довкілля, через вищезазначені негативні зміни у навколишньому природному середовищі. Оскільки негативних змін у навколишньому природному середовищі, що створили небезпеку для довкілля, а також причинно-наслідковий зв'язок їх виникнення з діяльністю ТОВ «Коксовий завод «Новомет» в судовому засіданні встановлено не було, то суд ухвалив визнати підсудного невинуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 241 КК України, та виправдати його на підставі п. 3 ч. 1 ст. 373 КПК України у зв'язку з не доведеністю того, що в діянні підсудного є склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 241 КК України.²⁰⁴

²⁰³Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

²⁰⁴Вирок Новобаварського районного суду міста Харкова від 05.05.2025 у справі № 639/6355/21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127098982>.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту, коли внаслідок забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря було створено небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України, є фізичні, осудні особи, які досягли 16-річного віку і на яких покладено обов'язок по дотриманню спеціальних правил щодо недопущення забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря.

За наявності підстав до кримінальної відповідальності за ст. 241 КК України можуть притягатися і фізичні особи-підприємці.

Наприклад, Броварським міськрайонним судом Київської області 05 січня 2017 р. у справі 361/7512/16-к було встановлено, що у період з квітня 2016 року по 26.10.2016, внаслідок спалювання відходів (автомобільних шин) у комплексі переробки відходів обертового типу (КПВОТ), фізична особа-підприємець, здійснив наднормативні викиди забруднюючих (шкідливих) речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами за відсутністю відповідного дозволу, що є порушенням статей 10 та 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», чим створив небезпеку для довкілля. За результатами судового розгляду фізична особа-підприємець була визнана винуватою у пред'явленому обвинуваченні за вчинення кримінального правопорушення (злочину), передбаченого ч. 1 ст. 241 КК України.²⁰⁵

У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 241 КК України службових осіб, які вчинили це кримінальне правопорушення із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності (Наприклад ст. 364 або ст. 367 КК України).

Так, наприклад, Заводським районним судом м. Запоріжжя 26 червня 2014 р. у справі № 332/2690/14-к було встановлено, що винний є директором ТОВ «Ласточка». Унаслідок покладених на нього обов'язків постійно здійснював організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції, був службовою особою. Винний в порушення вимог Закону України «Про охорону атмосферного

²⁰⁵Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області від 05.01.2017 у справі № 361/7512/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63947685>.

повітря», діючи з необережності, через злочинну недбалість, неналежним чином виконуючи свої службові обов'язки через несумлінне ставлення до них, будучи зобов'язаним виконувати вимоги ст. 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» в частині використання джерела викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, виключно на підставі дозволу, виданого територіальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я, допустив протягом часу з 10.03.2013 до 20.01.2014 використання під час діяльності ТОВ «Ласточка» стаціонарного джерела викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря без отримання дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря – парового котла Е-1,0-9ГН-2 ДСТ 3619-76 заводський №1651 1984 року випуску, чим завдав істотної шкоди охоронюваним законом інтересам громадян, що виразилося у порушенні конституційних прав громадян на безпечне для життя навколишнє природне середовище і створило небезпеку для життя і здоров'я людей і навколишнього середовища. Отже, через службову недбалість директора ТОВ «Ласточка» заподіяно істотну шкоду охоронюваному законом конституційному праву людей на безпечне довкілля, а також державним інтересам у сфері охорони атмосферного повітря, що виразилось у забрудненні атмосферного повітря шкідливими для життя і здоров'я людей речовинами, яке створило небезпеку для їх життя та здоров'я. Крім того, внаслідок використання парового котла, без отримання відповідного дозволу на викиди, в атмосферне повітря викидалися забруднюючі речовини: вуглець оксиду, азот оксиду, які згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 р. № 1598 «Про затвердження переліку найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, викиди яких в атмосферне повітря підлягають регулюванню», не є компонентами атмосферного повітря і належать до найбільш поширених і небезпечних забруднюючих речовин, тим самим забруднив та змінив природні властивості атмосферного повітря шкідливими для життя, здоров'я людей та для довкілля речовинами, внаслідок порушення спеціальних правил, створивши небезпеку для життя, здоров'я людей та для довкілля. Дії винного було кваліфіковано судом за ч. 1 ст. 367, ч. 1 ст. 241 КК України.²⁰⁶

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України, характеризується як умисною так і

²⁰⁶Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя від 26.06.2014 у справі № 332/2690/14-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39449168>.

необережною формою вини. При цьому до кваліфікуючих ознак передбачених ч. 2 ст. 241 КК України (загибель людей або інші тяжкі наслідки) психічне відношення винного характеризується виключно необережною формою вини.

Кваліфікованими видами забруднення атмосферного повітря є:

- 1) загибель людей або
- 2) інші тяжкі наслідки.

Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Під іншими тяжкими наслідками треба розуміти масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.²⁰⁷

Контрольні питання

1. Які суспільні відносини є безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України?

2. У чому полягає об'єктивна сторона кримінального правопорушення, пов'язаного із забрудненням або іншою зміною природних властивостей атмосферного повітря?

3. Які наслідки вважаються обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України?

4. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 241 КК України, і з якого віку настає кримінальна відповідальність?

5. Які кваліфіковані види забруднення атмосферного повітря передбачені ч. 2 ст. 241 КК України та як розуміються «інші тяжкі наслідки»?

²⁰⁷Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

Список використаних джерел

1. Вирок Броварського міськрайонного суду Київської області у справі № 361/7512/16-к від 05 січня 2017 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63947685>.
2. Вирок Заводського районного суду м. Запоріжжя у справі № 332/2690/14-к від 26 червня 2014 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39449168>.
3. Вирок Новобаварського районного суду міста Харкова у справі № 639/6355/21 від 05 травня 2025 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127098982>.
4. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / редкол.: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 1040 с.
7. Матвійчук В. К., Харь І. О. Забруднення атмосферного повітря: кримінальна відповідальність, досудове слідство та запобігання : Монографія. Київ : Національна академія управління, 2013. 272 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид. переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с. С. 819.
9. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.
10. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Розділ 6

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОХОРОНИ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

6.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод»

Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони вод передбачена ст. 242 КК України, що складається з двох частин.

Відповідно до ч. 1 ст. 242 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення правил охорони вод (водних об'єктів), якщо це спричинило забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел і створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля; згідно з ч. 2 ст. 242 КК України – за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки²⁰⁸

Кількість облікованих кримінальних правопорушень²⁰⁹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень- серпень 2025 року
Порушення правил охорони вод (ст. 242 КК України)	46	87	88	126	67	103	129	94

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного

²⁰⁸Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁰⁹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону вод в частині раціонального використання та ефективного захисту водних об'єктів, як ключової та невід'ємної складової екосистеми, від забруднення, зміни їх природних властивостей та/або виснаження.²¹⁰

Додатковими обов'язковими об'єктами є охоронювані кримінальним законом такі блага людини як *життя* та *здоров'я*. Крім того, таким об'єктом виступає *довкілля*.

Додатковими факультативними об'єктами є суспільні відносини у сфері охорони *права на здійснення господарської діяльності (ст. 242 КК) чи безпеки виробництва*.

Предмет – водні об'єкти: поверхневі води, підземні води, водоносні горизонти, джерела питних вод, джерела лікувальних вод.²¹¹

Водний об'єкт – це природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, лиман, річка, струмок, озеро, водосховище, ставок, канал (крім каналу на зрошувальних і осушувальних системах), а також водоносний горизонт).²¹² Вони належать до материкових вод, тобто є водними об'єктами суші, а не морів, пов'язані з біосферою, а їхні води беруть участь у природному кругообігу вод. Для визнання водного об'єкта предметом аналізованого кримінального правопорушення не має значення, чи включений він офіційно до складу водного фонду України, чи має він власну назву та господарське значення, в якому стані і чи постійно перебуває у ньому вода, тощо. Це можуть бути і неправомірно створені водні об'єкти, а так само водні об'єкти, що виникли випадково у результаті антропогенного впливу на довкілля (наприклад, кар'єри, затоплені підземними водами).²¹³

Не визнаються предметом порушення правил охорони вод технічні місткості і накопичувачі води, які безпосередньо включені у технічне або споживче використання, вилучені з природного кругообігу і процес обміну водних мас в яких повністю контролюється людиною (цистерни, системи оборотного водопостачання, опалювальні та охолоджувальні прилади, ставки для нагромадження стічних вод, свердловини, басейни

²¹⁰Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²¹¹Там само.

²¹²Водний кодекс України від 06.06.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

²¹³Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 821.

тощо); природні або штучні западини, в яких води немає постійно (наприклад, осушені болота, давні гирла рік, солончаки на місці висохлих озер.²¹⁴

Поверхневі води – це води, що знаходяться на земній поверхні та зосереджуються в різних водних об'єктах: річках, озерах, водосховищах, ставках, струмках, болотах тощо.²¹⁵

Підземні води – це водні об'єкти, що розташовані під поверхнею землі у верхній частині земної кори. А *водоносні горизонти* – це «однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води».²¹⁶

Джерелом питних вод є водний об'єкт, вода якого використовується для питного водопостачання після відповідної обробки або без неї.²¹⁷

Джерела лікувальних вод – це зосереджені виходи (наприклад, ключі, гейзери, джерела) підземних вод, які використовуються або можуть використовуватись для забору лікувальної води з різною технологією її обробки.²¹⁸

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення являє собою сукупністю трьох ознак:

- 1) діяння – порушення правил охорони вод;
- 2) наслідки у вигляді забруднення поверхневих чи підземних вод і водоносних горизонтів, джерел питних, лікувальних вод або зміну їхніх природних властивостей, або виснаження водних джерел, що створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля;
- 3) причинний зв'язок між діянням та його наслідками.²¹⁹

Порушення правил охорони вод – це діяння (дія або бездіяльність), що полягає у невиконанні або неналежному виконанні передбачених у законах та підзаконних нормативних актах (Водному кодексі України від 6 червня 1995 р.; законах України: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» від 10 січня 2002 р. тощо) правил, спрямованих на охорону водних об'єктів від забруднення, їх раціональне використання, з тим щоб вони не втрачали своїх природних властивостей

²¹⁴Там само.

²¹⁵Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²¹⁶Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 821.

²¹⁷Там само.

²¹⁸Там само.

²¹⁹Там само.

та/або не зазнавали виснаження чи повного зникнення.²²⁰

Порушеннями правил охорони вод можуть, зокрема, визнаватись: невиконання водокористувачем обов'язку забезпечувати дотримання відповідного санітарного стану на території, де розташовані його об'єкти, і не допускати винесення через дощові каналізаційні мережі сміття, продуктів ерозії ґрунтів, сировини та відходів виробництва; скидання у водні об'єкти, на поверхню льодового покриву та водозабору, а також у каналізаційні мережі шламів, інших технологічних і побутових твердих відходів; відключення очисних споруд або недостатній контроль за їх роботою; скидання забруднюючих речовин у поверхневі водні об'єкти з перевищенням лімітів, встановлених у дозволі на спеціальне водокористування; порушення технології транспортування нафти, що має своїм наслідком її вилив у водний об'єкт; самовільне захоплення водних об'єктів, порушення режимів роботи водогосподарських споруд і пристроїв; руйнування русел річок, струмків і водотоків; порушення ліміту забору води з водних об'єктів; використання на територіях водоохоронних зон стійких та сильнодіючих пестицидів, розміщення у цих зонах кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації, скидання неочищених стічних вод із використанням рельєфу місцевості; самовільне проведення гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин).²²¹

Забруднення вод – це надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин, тобто речовин, які привносяться у водний об'єкт внаслідок господарської діяльності людини (ст. 1 Водного кодексу України).²²²

Різновидом забруднення є *засмічення вод* тобто привнесення у водні об'єкти сторонніх предметів і матеріалів, що шкідливо впливають на стан вод (ст. 1 Водного кодексу України).²²³

Зміна природних властивостей вод – зміна природних характеристик відповідних водних об'єктів у результаті діяльності людини, що має негативний характер. Такі зміни можуть полягати у зміні біологічних (наприклад, зникнення у водному об'єкті притаманних видів риби або ракоподібних, поява невластивих водних рослин або шкідливих мікроорганізмів тощо), радіаційних (наприклад, збільшення кількості

²²⁰Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²²¹Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 822.

²²²Водний кодекс України від 06.06.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

²²³Там само.

природних радіонуклідів), фізичних (наприклад, зміна температурного режиму), хімічних (наприклад, втрата лікувальних здібностей) та інших характеристик.²²⁴

Виснаження водних джерел – це стійке, тобто таке, що не може бути подолане природним шляхом, скорочення запасів і погіршення якості вод, втрата ними здатності до самоочищення. Виснаження характеризується незворотним зменшенням мінімально допустимого стоку вод, що має наслідком їх повну або часткову непридатність для певних видів водокористування. До виснаження водних об'єктів можуть призводити, наприклад, такі діяння, як розорювання поверхні водоскиду, вирубування водоохоронних лісів, надмірне знищення боліт, забори води у розмірах, що перевищують природне поновлення, безсистемне розташування водозабірних свердловин, гідротехнічне та гідромеліоративне будівництво.²²⁵

Створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля (див. ст. 239 КК).

Особливість *причинного зв'язку* у складі розглядуваного кримінального правопорушення полягає в тому, що порушення правил охорони водних об'єктів зумовлює зміну стану і природних властивостей вод, що у свою чергу здатне призвести до смерті людини або викликати негативні зміни у здоров'ї людей або у стані довкілля.²²⁶

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична, осудна особа, якій виповнилось 16 років. Це можуть бути як працівники підприємств, організацій, у зв'язку з виробничою діяльністю яких відбувається забруднення чи інша негативна зміна водних об'єктів, так і приватні особи, які допускають забруднення вод не під час своєї службової чи професійної діяльності (наприклад, особа виливає в річку залишки отрутохімікатів, які вона використовувала на своїй присадибній ділянці).²²⁷

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю складної структури вини. Психічне ставлення до діяння – порушення правил охорони вод – може бути як формі прямого умислу чи непрямого умислу, так і у формі кримінально протиправної самовпевненості чи кримінально протиправної недбалості. Ставлення до наслідків, передбачених у ч. 1 ст. 242 КК, а саме створення небезпеки для життя, здоров'я, вина лише у

²²⁴Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²²⁵Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 823.

²²⁶Там само.

²²⁷Там само.

формі необережності: допускається як кримінально протиправна самовпевненість, так і кримінально протиправна недбалість. При створенні небезпеки для довкілля поряд з вищезазначеною формою вини, можливий і прямий чи непрямий умисел. Що стосується наслідків передбачених у ч. 2 ст. 242 КК, то вина лише необережна²²⁸.

*Кваліфікуючими ознаками розглядуваного складу кримінального правопорушення є діяння, передбачені ч. 1 ст. 242 КК, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки:*²²⁹

– *загибель людей та інші тяжкі наслідки (див. ст. 239 КК);*

– *захворювання людей охоплює: а) заподіяння шкоди здоров'ю двох або більше людей, що відповідає тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням; б) заподіяння шкоди здоров'ю населення (поява спадкової патології, потворності або інших відхилень у розвитку дітей, скорочення тривалості життя, істотне підвищення рівня захворюваності населення тощо)*²³⁰;

– *загибель об'єктів тваринного і рослинного світу: смерть великої кількості диких звірів і птахів, бджолосімей, риби та інших представників водної фауни, у т. ч. ікри та мальків, знищення або приведення у непридатний стан (значне обміління, заболочення, висихання) місць їх розмноження і проживання, кормових угідь, приведення у непридатний стан посівів або врожаю сільськогосподарських культур, знищення або пошкодження до ступеня припинення росту лісу, інших насаджень тощо*²³¹;

– *інші тяжкі наслідки* – заподіяння великих матеріальних збитків сільськогосподарським підприємствам, іншим юридичним або фізичним особам, масове залишення мешканцями територій, на яких розташовані забруднені чи виснажені водні об'єкти, тощо²³². При цьому треба використовувати положення *Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів*, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 20 липня 2009 р.²³³

²²⁸Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²²⁹Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²³⁰Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 823.

²³¹Там само. С. 824.

²³² Там само.

²³³Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

6.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України «Забруднення моря»

Кримінальна відповідальність за забруднення моря передбачена ст. 243 КК України, що складається з 3 частин.

Відповідно до ч. 1 ст. 243 КК України кримінальна відповідальність настає за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів; ч. 2 ст. 243 КК України – ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки; ч. 3 ст. 243 КК України – неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.²³⁴

²³⁴ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень²³⁵

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
«Забруднення моря» (ст. 243 КК України)	6	1	4	6	1	1	6	2

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 243 КК України, є суспільні відносини в сфері охорони внутрішніх морських чи територіальних вод України або вод виключної (морської) економічної зони України від їх забруднення.

Додатковими безпосередніми об'єктами цього складу кримінального правопорушення можуть бути життя та здоров'я людей, безпека судноплавства тощо.

Обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є його предмет. Предметом кримінального правопорушення виступає:

1. внутрішні морські води;
2. територіальні води;
3. води виключної (морської) економічної зони України;
4. відкрите море;
5. інформація про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів (ч. 3 ст. 243 КК).

Відповідно до Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря України від забруднення та засмічення внутрішні морські води України – це: морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо

²³⁵ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі; води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні.²³⁶

Територіальні води (територіальне море) – прибережні морські води шириною 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватись міжнародними договорами України, а при відсутності договорів – відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права.²³⁷

Води виключної (морської) економічної зони України. Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р. морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать, становлять виключну (морську) економічну зону України. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України.²³⁸

Відкрите море – морські території, які не відносяться до територіальних і внутрішніх вод України чи інших держав і користування якими врегульовано міжнародно-правовими нормами, на які не поширюється суверенітет²³⁹

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення. Дане кримінальне правопорушення може вчинятися в наступних формах (ч. 1 ст. 243 КК України):

1. Забруднення моря внаслідок порушення спеціальних правил.
2. Незаконне скидання чи поховання матеріалів чи речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей, або відходів.

Частина 3 ст. 243 КК України – вчиняється у формі

²³⁶Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря України від забруднення та засмічення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.02.1996 № 269 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 431). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.

²³⁷Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

²³⁸Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України від 16.05.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

²³⁹Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія управління. Київ, 2018. С. 104.

неповідомлення вказаної вище інформації.

Під порушенням звичайних правил розуміють:

1) дії, які прямо заборонені у прибережних захисних смугах уздовж морського середовища (застосування стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; будівництво промислових об'єктів; влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових, стічних вод об'ємом більше одного кубічного метра на добу, влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання та знезаражування рідких відходів);

2) бездіяльність, що проявляється у невжитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забрудненню моря (скидання у море стічних вод, які містять збудників інфекційних захворювань, за обсягом скидання забруднюючих речовин перевищують гранично допустимі нормативи або містять речовини, щодо яких не встановлено гранично допустимі концентрації, тощо).²⁴⁰

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 243 КК України вчинене у 1 формі, крім діяння, містить суспільно небезпечні наслідки – створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи можливості перешкоджання законним видам використання моря. При цьому обов'язково необхідно встановлювати наявність причинного зв'язку між діянням і зазначеними наслідками (матеріальний склад кримінального правопорушення).

У випадку якщо забруднення територіальних і внутрішніх морських вод внаслідок скидів із суден, здійснено без дозволу спеціально уповноважених на те державних органів або з порушенням встановлених правил не потягло вказаних вище наслідків дії винних осіб треба кваліфікувати за ст. 59-1 КУпАП «Порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення».

Матеріали чи речовини, шкідливі для життя чи здоров'я людей – будь-які речовини чи матеріали, які при попаданні в море здатні створити небезпеку для здоров'я людей, завдати шкоди живим ресурсам, морській флорі і фауні, погіршити умови відпочинку або перешкодити іншим видам правомірного використання моря.²⁴¹

Відходи – будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їх

²⁴⁰Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 340.

²⁴¹Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню суден 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text.

власник позбувається, має намір або повинен позбутися²⁴².

Порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України регулюється постановою Кабінетом Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» від 3 липня 1995 р. № 484²⁴³ та наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» від 16 січня 2021 року № 16.²⁴⁴

Скидання означає будь-яке скидання з судна, якими б причинами воно не викликалося, і включає будь-який витік, видалення, розлив, протікання, відкачку, виділення або спорожнювання.²⁴⁵

Поховання у морі – це навмисне затоплення, занурення або захоронення у внутрішніх морських, територіальних водах України, у виключній (морській) економічній зоні чи у відкритому морі матеріалів, речовин чи відходів, що є шкідливими для життя та здоров'я людей або живих ресурсів моря.

Кримінальне правопорушення передбачене ч. 1 ст. 243 КК України вчинене у 2 формі є формальним складом і вважається закінченим з моменту незаконного скидання чи поховання матеріалів чи речовин, шкідливих для життя чи здоров'я людей, або відходів.

Кримінальне правопорушення передбачене ч.3 ст. 243 КК України є матеріальним складом і вважається закінченим з моменту створення небезпеки для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи

²⁴²Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802>.

²⁴³Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.1995 № 484. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/484-95-%D0%BF#Text>.

²⁴⁴ Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України : затв. наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 16.01.2021 № 16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-21#Text>.

²⁴⁵ Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню суден 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text.

можливості завдання шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкоджанню іншим законним видам використання моря внаслідок неповідомлення адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а у разі скидання з метою поховання – і організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів.

Суб'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 243 КК України у перших 2 його формах є службові особи на яких покладено обов'язок дотримуватись спеціальних правил (зокрема, капітани та інші службові особи морських і повітряних суден, інших споруд і засобів, що перебувають у морі, до службових повноважень яких входить забезпечення дотримання спеціальних правил охорони моря від забруднення, службові особи промислових, комунальних, сільськогосподарських та інших підприємств і організацій, які здійснюють забруднення моря з берега, якщо на цих осіб покладался службовий обов'язок дотримуватись правил охорони моря і контролювати їх виконання підлеглими). За ст. 243 КК треба кваліфікувати також діяння працівників суден, інших морських об'єктів, які безпосередньо експлуатують системи, установки і механізми при виконанні операцій зі шкідливими речовинами чи відходами (помпові машиністи, вахтові мотористи тощо), а також членів екіпажів літальних апаратів.²⁴⁶

Суб'єктом кримінального правопорушення передбаченого ч. 3 ст. 243 КК України є особи спеціально відповідальні за повідомлення інформації про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати в межах внутрішніх морських і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, інших відходів.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення передбаченого ст. 243 КК України, може характеризуватися в 1 та 3 формах (ч. 3 ст. 243 КК України) як умисною так і необережною формою вини. При вчиненні цього кримінального правопорушення в 2 формі – суб'єктивна сторона виражається лише умисною формою вини у вигляді

²⁴⁶Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 347.

лише прямого умислу.

Кваліфікованими видами забруднення моря є:

- 1) загибель або захворювання людей;
- 2) масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або
- 3) інші тяжкі наслідки

Під загибеллю людей треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Захворювання людей – це будь-яке погіршення здоров'я (гостре чи хронічне), спричинене впливом небезпечних речовин, матеріалів чи відходів, що потрапили у море, і яке створює загрозу життю, здоров'ю або нормальній життєдіяльності хоча б 1 людини.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу масовими, необхідно досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, рослин інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.²⁴⁷

Під іншими тяжкими наслідками треба розуміти масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.²⁴⁸

²⁴⁷Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

²⁴⁸Там само.

6.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України»

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про континентальний шельф України передбачена ст. 244 КК України, складається з 2 частин.²⁴⁹

Відповідно до ч. 1 ст. 244 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду, а також невжиття особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки, заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей; ч. 2 ст. 244 КК України – за дослідження, розвідування, розробку природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку.²⁵⁰

Кількість облікованих кримінальних правопорушень²⁵¹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-липень 2025 року
«Порушення законодавства про континентальний шельф України» (ст. 244 КК України)	0	0	0	0	1	0	0	0

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 244 КК України, є встановлений порядок використання континентального шельфу України.

²⁴⁹Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁵⁰Там само.

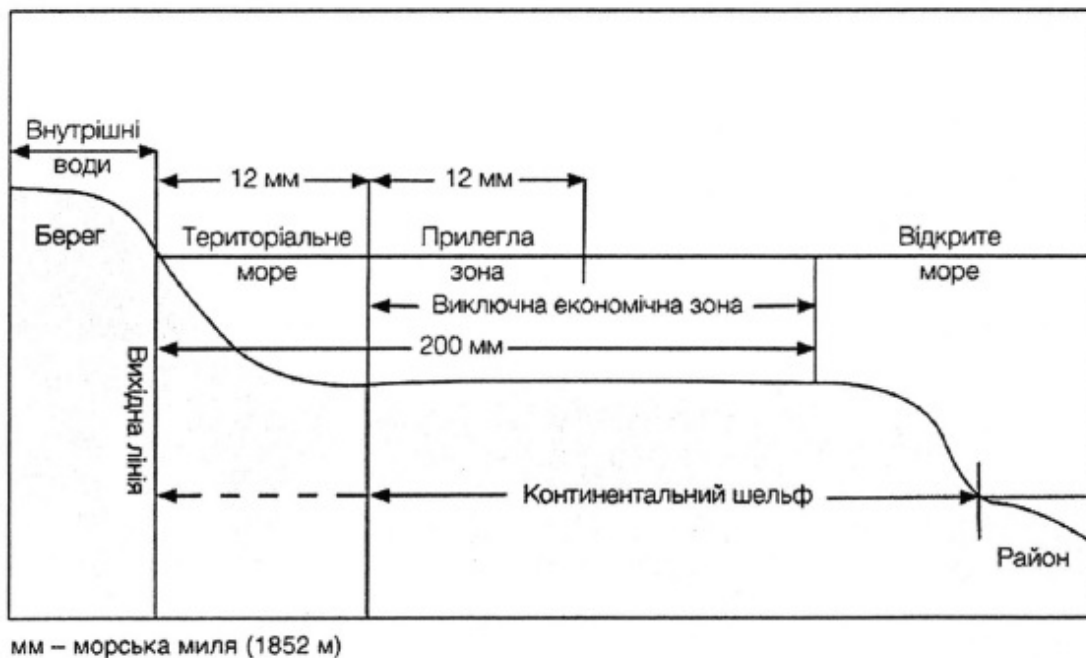
²⁵¹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Предметом кримінального правопорушення виступає континентальний шельф України.

Відповідно до ст. 76 Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 р. до континентального шельфу прибережної держави входять морське дно і надра підводних районів, що простягаються за межі її територіального моря на всій довжині природного продовження її сухопутної території до зовнішніх меж підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не простягається на таку відстань.²⁵²

Таким чином, континентальний шельф – це поверхня та надра морського дна на глибині до 200 метрів у районах, що прилягають до узбережжя або островів держави, але знаходяться поза межами її територіального моря. Він може також простягатися далі – до тієї межі, де глибина моря дозволяє здійснювати розробку природних ресурсів. Якщо визначення кордонів шельфу за цими критеріями суперечить інтересам сусідніх прибережних держав, його межі встановлюються на підставі спеціальних міжнародних угод.

Схематичне зображення морських просторів²⁵³

²⁵²Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 р. : ратифіковано Законом № 728-XIV від 03.06.99. ВВР. 1999. № 31. Ст. 254. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0005 WDC64C>.

²⁵³Стратегія морської безпеки України : затв. Указом Президента України від 17.07.2024 № 468/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text>.

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення передбачене ст. 244 КК України може вчинятися в таких формах:

1) порушення законодавства про континентальний шельф України, що заподіяло істотну шкоду (ч. 1 ст. 244 КК України);

2) невжиття заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії, якщо це створило небезпеку їх загибелі або загрожувало життю чи здоров'ю людей (ч. 1 ст. 244 КК України);

3) дослідження, розвідування, розробка природних багатств та інші роботи на континентальному шельфі України, які провадяться іноземцями, якщо це не передбачено договором між Україною і заінтересованою іноземною державою, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України або спеціальним дозволом, виданим у встановленому законом порядку (ч. 2 ст. 244 КК України).

Порушення законодавства про континентальний шельф України може виражатися у діях або в бездіяльності і полягати, наприклад, у будівництві споруд та інших установок (штучні острови, бурові установки, стаціонарні платформи, інші об'єкти, у т.ч. закріплені на морському дні для розвідки чи розробки природних ресурсів або інших економічних цілей) на континентальному шельфі України, а також створенні навколо них зон безпеки без належного дозволу або з недотриманням вимог, зазначених у дозволі, порушенні правил їх експлуатації, охорони та ліквідації. Наприклад, незабезпечення вказаних об'єктів засобами попередження суден може викликати катастрофу судна у разі зіткнення його з буровою установкою.²⁵⁴

Кримінальне правопорушення передбачене ч. 1 ст. 243 КК України вчинене у 1 формі крім діяння містить суспільно небезпечні наслідки – істотну шкоду. При цьому обов'язково необхідно встановлювати наявність причинного зв'язку між діянням і зазначеними наслідками (матеріальний склад кримінального правопорушення).

Вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною (ч. 1 ст. 244 КК України), необхідно враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання.²⁵⁵

Невжиття заходів для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії виражається в бездіяльності винної особи коли вона не здійснює заходи

²⁵⁴Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В.М. Зазнач. твір. С. 351.

²⁵⁵Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

для захисту живих організмів моря від дії шкідливих відходів або небезпечних випромінювань та енергії.

Кримінальне правопорушення передбачене ч. 1 ст. 243 КК України вчинене у 2 формі крім бездіяльності містить суспільно небезпечні наслідки у вигляді небезпеки загибелі живих організмів моря або загрози життю чи здоров'ю людей. При цьому обов'язково необхідно встановлювати наявність причинного зв'язку між бездіяльністю і зазначеними наслідками (матеріальний склад кримінального правопорушення).

Живі організми моря – це сукупність усіх мікро- та макроорганізмів (від бактерій до морських ссавців), що існують у морському середовищі й становлять частину морських біологічних ресурсів, охоронюваних державою.

Кримінальне правопорушення передбачене ч. 2 ст. 243 КК України вчиняється однією з альтернативних дій:

- дослідження,
- розвідування,
- розробка природних багатств
- інші роботи на континентальному шельфі України.

Під дослідженням природних багатств розуміють діяльність, пов'язану з вивченням природних багатств континентального шельфу України, яка може здійснюватися виключно з дозволу та під контролем держави.

Розвідування природних багатств – це спеціальна діяльність, спрямована на виявлення, локалізацію та оцінку запасів природних багатств континентального шельфу, з метою їх подальшого промислового використання.

Розробка природних багатств – це господарська діяльність, спрямована на промислове освоєння та практичне використання природних багатств континентального шельфу після їх виявлення та оцінки.

Інші роботи на континентальному шельфі України це будь-яка інша діяльність (крім дослідження, розвідування або розробки природних багатств) на континентальному шельфі України без відповідного дозволу держави.

Кримінальне правопорушення передбачене ч. 2 ст. 244 КК України вважається закінченим з початку вчинення дій розглянутих вище (формальний склад).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення в усіх його формах є місце його вчинення – певна

територія континентального шельфу України.

Суб'єктом кримінального правопорушення у його 1 формі виступає фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку. У 2 формі – особа, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки.

Суб'єктом кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 244 КК України є фізична, осудна особа – іноземець, який досяг 16-річного віку. Інші особи за вчинення дій подібних до вказаних у ч. 2 ст. 244 КК України, залежно від конкретних обставин, можуть нести відповідальність за ст. 240 або ст. 249 КК України.²⁵⁶

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 244 КК України, може характеризуватися в 1 та 2 формах як умисною, так і необережною формою вини.

У разі вчинення цього кримінального правопорушення у 3 формі – суб'єктивна сторона характеризується лише умисною формою вини у вигляді лише прямого умислу.

Контрольні питання

1. Що є об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України?
2. Які особливості предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України?
3. Дайте визначення водного об'єкта відповідно до ст. 1 Водного кодексу України.
4. Які діяння входять до об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за ст. 242 КК України?
5. Яка форма вини характерна для суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України?
6. Які особливості має правова кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України?
7. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 242 КК України?
8. Які основні форми вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України «Забруднення моря»?
9. У чому полягає різниця між матеріальним і формальним складом кримінальних правопорушень, передбачених ст. 243 КК України?

²⁵⁶Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид. перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 831.

10. Що треба розуміти під «матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей» у контексті ст. 243 КК України?

11. Які наслідки належать до кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 243 КК України?

12. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 243 КК України?

13. У чому полягає обов'язок спеціально відповідальних осіб, передбачений ч. 3 ст. 243 КК України?

14. Яке визначення континентального шельфу України закріплено у законодавстві та що є предметом злочину за ст. 244 КК України?

15. Які форми має об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 244 КК України?

16. Чим відрізняються дослідження, розвідування та розробка природних багатств континентального шельфу в контексті ч. 2 ст. 244 КК України?

17. Які критерії враховуються під час визначення «істотної шкоди» у складі кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 244 КК України?

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України від 06.06.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Про виключну (морську) економічну зону України : Закон України від 16.05.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Про державний кордон України : Закон України від 04.11.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

4. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#n802>

5. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. ; за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 518 с.

6. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 р. : ратифіковано Законом № 728-XIV від 03.06.99. ВВР. 1999. № 31. Ст. 254. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00O5WDC64C>.

8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

9. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню суден 1973 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_009#Text
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид. перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
11. Олійник В. П. Кримінально-правова характеристика злочину забруднення моря (ст. 243 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.08 / Національна академія управління. Київ, 2018. 252 с.
12. Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України : затверджені наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 16.01.2021 № 16 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-21#Text>.
13. Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.07.1995 № 484. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/484-95-%D0%BF#Text>.
14. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.
15. Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря України від забруднення та засмічення : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.02.1996 № 269 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 431). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/269-96-%D0%BF#Text>.
16. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
17. Стратегія морської безпеки України : затверджена Указом Президента України від 17.07.2024 № 468/2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/2024#Text>.

Розділ 7

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЗАХИСТУ РОСЛИННОГО І ТВАРИННОГО СВІТУ

7.1. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК України «Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу»

Кримінальна відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу передбачена ст. 245 КК України, що складається з двох частин.

Відповідно до ч. 1 ст. 245 КК України кримінальна відповідальність настає за знищення або пошкодження лісових масивів, зелених насаджень навколо населених пунктів, вздовж залізниць, а також стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків на землях сільськогосподарського призначення вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом; згідно з ч. 2 ст. 245 КК України – за ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки.²⁵⁷

Кількість облікованих кримінальних правопорушень²⁵⁸

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень- серпень 2025 року
Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК України)	21	21	71	22	15	16	41	38

²⁵⁷Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁵⁸Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону від знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, як ключової та невід'ємної складової екосистеми.²⁵⁹

Додатковими обов'язковими об'єктами є громадська безпека, встановлений порядок охорони земель та атмосферного повітря (так, випалювання стерні і соломи призводить до забруднення повітря продуктами горіння і негативно впливає на стан ґрунту, здатне призвести до виникнення чорних бур та опустелювання територій), а додатковими об'єктами кваліфікованого знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу виступають, зокрема, життя і здоров'я людини, порядок охорони тваринного світу.²⁶⁰

Предмет – об'єкти рослинного світу: 1) лісові масиви; 2) зелені насадження навколо населених пунктів та вздовж залізниць; 3) стерня, сухі дикоростучі трави, рослинність або її залишки на землях сільськогосподарського призначення.²⁶¹

Лісовий масив – це ділянка землі покрита лісом, що має більш-менш значну площу, природні межі та належить до земель лісового фонду²⁶². До лісового фонду України належать усі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, у тому числі лісові ділянки, захисні насадження лінійного типу площею не менше 0,1 гектара, інші лісовкриті землі.²⁶³

Зелені насадження – це деревна, чагарникова, квіткова і трав'яна рослинність переважно штучного походження.²⁶⁴

Зелені насадження навколо населених пунктів – це насамперед ліси, а також лісопарки та захисні насадження лінійного типу площею менше 0,1 гектара, що розташовані за міською (селищною, сільською) межею навколо населених пунктів або поблизу них, які виконують важливі захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі функції і є місцем відпочинку

²⁵⁹Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²⁶⁰Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 831.

²⁶¹Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²⁶²Там само.

²⁶³Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

²⁶⁴Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 832.

населення²⁶⁵. Допускається визнання такими об'єктами рослинного світу і насадження, що складаються переважно з дерев та кущів і розташовані вздовж автомобільних доріг та залізниць, каналів, водосховищ, озер, ставків, річок та інших водних об'єктів, зважаючи на відсутність чіткого визначення поняття «навколо», а також досить високу щільність розташування населених пунктів в нашій країні.²⁶⁶

Землі сільськогосподарського призначення – це землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей (ч. 1 ст. 22 Земельного кодексу України).²⁶⁷ Для того щоб бути визнаними предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 245 КК на зазначених землях мають знаходитись у природному стані стерня, сухі дикорослі трави, рослинність або її залишки.²⁶⁸

Об'єктивна сторона передбачає вчинення суспільно небезпечних дій в наступних формах:

- 1) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем;
- 2) знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу іншим загальнонебезпечним способом.

Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу вогнем охоплює: 1) підпал – свідоме спричинення пожежі шляхом застосування джерел вогню; 2) порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (розведення багаття у невстановлених місцях, недотримання заходів безпеки при випалюванні сухої рослинності, заправка в лісах транспортних засобів паливом під час роботи двигуна тощо).²⁶⁹

Інший загальнонебезпечний спосіб – це такий спосіб знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, який за силою свого руйнуючого впливу на флору та негативними для неї наслідками можна прирівняти до пожежі (наприклад, вибух, затоплення, обвал, забруднення значної площі, покритої об'єктами рослинного світу, викидами або

²⁶⁵Там само. С. 831–832.

²⁶⁶Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²⁶⁷Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

²⁶⁸Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²⁶⁹Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 832.

відходами, використання хімічних речовин).²⁷⁰

Знищення лісового масиву – повна втрата лісом свого екологічного, господарського та культурно-естетичного значення. За таких обставин лісовий масив перестає бути об'єктом природи.²⁷¹

Пошкодження лісового масиву – заподіяння лісу такої шкоди, яка значно погіршує його якість, зменшує його цінність (припиняється ріст дерев і чагарників, вони засихають, трухлявіють або хворіють, ліс стає непридатним для проживання в ньому диких тварин тощо).²⁷²

Знищення зелених насаджень – це заподіяння ним такої шкоди, коли повністю виключається можливість використання таких насаджень за цільовим призначенням, внаслідок приведення їх до повної непридатності щодо самовідтворення.²⁷³

Пошкодження зелених насаджень – це заподіяння шкоди кореневій системі, стовбуру, кроні, гілкам дерево-чагарникових порід, що не припинило їх росту.²⁷⁴

Знищення або пошкодження стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків вогнем – приведення до стану повного або часткового вигорання до попелу зазначених об'єктів рослинного світу на певній земельній ділянці сільськогосподарського призначення.²⁷⁵

Знищення або пошкодження стерні, сухих дикоростучих трав, рослинності або її залишків іншим загальнонебезпечним способом – видозміна верхнього ґрунтового покриву земельної ділянки сільськогосподарського призначення до такого стану, за якого у ґрунті кореневі системи зазначених об'єктів рослинного світу можуть бути приведені до стану повної або часткової неможливості їх відростання. Тобто ті рослини, що раніше постійно виростали на цій ділянці, у наступний вегетаційний період рости на ній не будуть. Шкода, заподіяна при цьому, може бути не істотною, у розумінні ч.2 ст. 11 КК, якщо такі рослини є поширеними. Кримінально протиправним таке діяння робить саме загальнонебезпечний спосіб знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу: вибух, затоплення, застосування хімічних речовин тощо. Водночас, істотно підвищується рівень суспільної небезпеки аналізованого виду наслідків, якщо об'єкти рослинного світу були

²⁷⁰ Там само. С. 833.

²⁷¹ Там само. С. 832.

²⁷² Там само.

²⁷³ Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

²⁷⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 832.

²⁷⁵ Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

занесені до Червоної книги України, наприклад, ковила. Крім того, за наявності необхідних ознак, заподіяння таких наслідків може бути визнано і забрудненням або псуванням земель.²⁷⁶

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична, осудна особа, якій виповнилось 16 років.

Суб'єктивна сторона – умисна або необережна формою вини. Психічне ставлення до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 245 КК), як правило, є необережним. Якщо винна особа передбачає і бажає або свідомо допускає настання наслідків у вигляді позбавлення життя іншої людини або тяжких тілесних ушкоджень, її дії треба додатково кваліфікувати за ст. 115 або ст. 121 КК.²⁷⁷

Кваліфікуючими ознаками розглядуваного складу кримінального правопорушення є: ті самі дії, якщо вони спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки.

Загибель людей, масова загибель тварин та інші тяжкі наслідки (ст. 239, 242 КК України).

7.2. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу»

Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу передбачена ст. 246 КК України, що складається з чотирьох частин.

Відповідно до ч. 1 ст. 246 КК України кримінальна відповідальність настає за незаконну порубку дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду; згідно з ч. 2 ст. 246 КК України – за ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб; відповідно до ч. 3 ст. 246 КК України – за дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах; згідно ч. 4 ст. 246 КК України – за дії, передбачені частинами першою, другою чи третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.²⁷⁸

²⁷⁶Там само.

²⁷⁷Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 833.

²⁷⁸Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень²⁷⁹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України)	2088	1961	2553	2862	2454	2687	2288	1863

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища в частині раціонального використання і відтворення лісу та лісових насаджень.

Додатковим обов'язковим об'єктом основного та кваліфікованих складів кримінального правопорушення є порядок організації і здійснення лісовпорядкування (про зміст поняття та порядок організації та здійснення лісовпорядкування див. Главу 8 Лісового кодексу України та Порядок здійснення лісовпорядкування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2023 р. № 112).

Якщо незаконні порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу було вчинено у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах (ч. 3 ст. 246 КК), то об'єктом є *суспільні відносини, що забезпечують ефективний захист та збереження об'єктів природно-заповідного фонду та особливо охоронюваних лісів*.

Додатковими факультативними об'єктами можуть бути, зокрема, суспільні відносини у сфері охорони життя та здоров'я людини, права власності, громадської безпеки, порядку здійснення господарської діяльності тощо.

Предмет:

– *дерева* – багаторічні рослини із чітко вираженим твердим

²⁷⁹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

стовбуром і гілками, які утворюють крону.²⁸⁰

— *чагарники* – багаторічні рослини, які в дорослому стані не мають головного стовбура (стебло чітко виражене лише у перший рік життя), із деревоподібними гілками, що починають рости з поверхні ґрунту. До чагарників слід також відносити і піали – рослини з тонким гнучким стеблом, які не здатні без опори зберігати вертикальне положення.²⁸¹ До таких, зокрема, належать: бузок, ліщина, глід, калина, барбарис, жостір, верес, шипшина.

Судова практика роз'яснює, що термін «*дерева*» у ст. 246 КК охоплює:

- дорослі дерева (стиглі, перестійні, молодняк);
- молоді дерева та саджанці (у т. ч. у розсадниках);
- як живі, так і повалені (свіжозрубані) деревні стовбури, якщо вони належали до лісового фонду чи охоронюваних насаджень.

При цьому не має значення: товщина стовбура чи вік дерева (навіть якщо воно ще не досягло віку стиглості); чи було дерево зрубане цілком, чи пошкоджене до припинення росту. Що стосується сухих деревин або чагарників, то вони, як правило, не є предметом аналізованого злочину (див. *виправдувальний вирок Березанського районного суду Миколаївської області від 15 липня 2025 року у справі № 945/1306/22*²⁸²). Їх зрубання чи спилювання може, за певних підстав, визнаватись малозначним діянням у випадках коли вони поряд із живими деревами або чагарниками є невід'ємним елементом лісового ландшафту.

Все вищезазначене треба враховувати і під час визнання *чагарників* предметом злочину, передбаченого ст. 246 КК.

Для кримінальної відповідальності за ст. 246 КК важливий факт належності дерев та чагарників до лісів, захисних або інших лісових насаджень, а не лише їх ботанічна класифікація.

Згідно з Постановою ККС ВС від 31 жовтня 2023 року у справі № 733/1501/21 під поняття «*дерева*» підпадають і поодинокі дерева на земельних ділянках, які є частиною лісових насаджень або природно-заповідного фонду. Важливо, щоб насадження належали до лісового

²⁸⁰Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

²⁸¹Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

²⁸²Вирок Березанського районного суду Миколаївської області від 15.07.2025 у справі № 945/1306/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128837658>.

фонду.²⁸³ Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду, не тягне відповідальності за ст. 246 КК. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо.²⁸⁴ Склад лісового фонду визначено у ст. 4 Лісового кодексу України.

Не є предметом діяння, передбаченого ст. 246 КК трава, очерет, пеньки, а також хмиз – мертві стовбури дерев або їх частин, які лежать на поверхні ґрунту (вітровал, бурелом, сніголам, трусок, утворюваний внаслідок природного відмирання дерев, тощо).²⁸⁵

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні декількох або хоча б однієї з альтернативних дій:

- порубка;
- перевезення;
- зберігання;
- збут.

Під *порубкою* слід розуміти фактичне відокремлення дерев або чагарників від кореня (системи живлення), унаслідок чого вони припиняють рости й існувати як живі рослини.

Формами вчинення *порубки* можуть бути:

- фізичне зрубання сокирою, пилою, бензопилою тощо;
- знищення кореневої системи (підкопування, обливання хімікатами, підпал);
- відпилювання стовбура так, що дерево не зможе вижити;
- спрямоване кільцювання кори для його загибелі.

Для кваліфікації порубки лісу або чагарників за ст. 246 КК важливо щоб така порубка здійснювалась незаконно. Необхідною умовою настання кримінальної відповідальності за перевезення, зберігання та/або збут дерев або чагарників має бути встановлення факту, що вони також були зрубані незаконно.

Зокрема, визнається незаконною порубка дерев і чагарників, вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену

²⁸³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 31.10.2023 у справі № 733/1501/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114653925>.

²⁸⁴ Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.10.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

²⁸⁵ Будяченко О. М. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. С. 126.

кількість; не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубки яких заборонено.²⁸⁶ Заборонено здійснювати вирубки рідкісні або цінні породи дерев та чагарників, занесених до Червоної книги України, навіть під час проведення дозволених порубок.

Вирішуючи питання, чи є порубка лісу законною слід враховувати, що в окремих випадках лісорубний квиток дозволяється оформлювати протягом місяця від початку рубки (зокрема, рубки дерев, що загрожують падінням на лінії зв'язку, електромережі, інші інженерні споруди, або під час проведення аварійно-рятувальних робіт, розчищення судноплавних шляхів).²⁸⁷

Для кваліфікації *порубки* дерев або чагарників за ч. 1 ст. 246 КК невід'ємною ознакою є місце її вчинення. Така порубка має здійснювалась у *лісах, захисних та інших лісових насадженнях*.

Про поняття *ліс* див. ст. 1 Лісового кодексу України.

Захисні насадження – це різновид лісових насаджень, що являють собою штучно створені деревні та чагарникові насадження поза межами лісових масивів, призначені для охорони земель, вод, інфраструктури та довкілля від негативного впливу природних і техногенних факторів. До них відносяться:

- *лісосмуги, полезахисні смуги* – насадження дерев і чагарників уздовж полів, польових доріг, каналів, які зменшують вітрову ерозію ґрунтів, затримують сніг, зберігають вологу;

- *водоохоронні лісові насадження* – дерева й чагарники уздовж річок, озер, водойм, ставків для захисту водних об'єктів від забруднення та висихання;

- *протиерозійні насадження* – створені на схилах, ярах, балках з метою попередження зсувів, обвалів, ерозії ґрунтів;

- *насадження вздовж автомобільних і залізничних шляхів, каналів, гідротехнічних споруд;*

- *інші лісові культури спеціального призначення*, що мають екологічну, водоохоронну, санітарно-гігієнічну та захисну функцію.

Відповідно до постанови ККС ВС від 20 березня 2018 року у справі № 199/6806/16-к, під *захисними насадженнями* розуміються *штучно створені деревні насадження поза межами лісових масивів, що*

²⁸⁶Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

²⁸⁷Дубовий М. А. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу. Магістерська робота. Донецький національний університет імені Василя Стуса МОН України. Вінниця, 2020. С. 34.

*виконують екологічні та господарські функції.*²⁸⁸

У постанові Верховного Суду від 26 червня 2019 року у справі № 712/10618/16-к підкреслюється, що «до захисних насаджень належать лісосмуги та інші штучно створені насадження дерев і чагарників, призначені для виконання захисних функцій».²⁸⁹

Лісові насадження (у контексті ст. 246 КК) – це природні або штучно створені деревні та чагарникові масиви, що належать до лісового фонду України та виконують екологічні, рекреаційні й господарські функції.

У Постанові Верховного Суду України від 15 травня 2019 року у справі № 128/1407/16-к, зокрема, зазначається, що дерева, які ростуть на землях лісового фонду, незалежно від віку та породного складу, належать до лісових насаджень і охороняються за ст. 246 КК.²⁹⁰

А згідно з Постановою ККС ВС від 24 жовтня 2023 року у справі № 192/494/20 предметом складу за ст. 246 КК є дерева або чагарники, які формують лісові, захисні та інші лісові насадження (тобто насадження, які мають характер лісу чи призначені для захисних/екологічних функцій). При визначенні об'єкта посягання важливе значення має місце розташування (ліс, захисні смуги, прибережні тощо).²⁹¹

Наприклад, *вироком Рівненського районного суду Рівненської області від 23 вересня 2022 року у справі № 570/2659/22 за ч. 1 ст. 246 КК, зокрема, встановлено, що винний 3 червня 2022 року в ранкову пору доби, перебуваючи на території Білокриницької селищної ради Рівненського району Рівненської області, в урочищі «Гориньград», лісового масиву у відділі № 11 кварталу № 50 Олександрівського лісництва ДП «Костопільське лісове господарство», діючи, умисно, з корисливих мотивів, використовуючи бензопилу марки «Штіль MS230», діючи всупереч вимогам ст. 54 Лісового кодексу України, п. 2,3 Порядку видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 року №761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів», згідно яких використання лісових ресурсів проводиться за спеціальним дозволом – лісорубним квитком*

²⁸⁸Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 20.03.2018 у справі № 199/6806/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

²⁸⁹Постанова Верховного Суду України від 26.06.2019 у справі № 712/10618/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

²⁹⁰Постанова Верховного Суду України від 15.05.2019 у справі № 128/1407/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

²⁹¹Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 24.10.2023 у справі № 192/494/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

(ордером), не маючи лісорубного квитка (ордера) на здійснення лісорубних робіт, вчинив самовільну незаконну порубку двох сиростучих дерев породи дуб звичайний, діаметром у корі біля шийки кореня 63 см та 43 см.²⁹²

Перевезенням є переміщення у просторі з одного місця в інше на будь-яку відстань незаконно зрубаних дерев або чагарників за допомогою транспорту, як механічного, так і будь-якого іншого (водного, гужового або іншого). Це може бути перевезення у салоні чи кузові автомобіля трактором, у причепах та візках.

Наприклад, вироком Ульяновського районного суду Кіровоградської області від 01 липня 2021 року у справі № 402/87/21 за ч. 4 ст. 246 КК, зокрема, встановлено, що винний 07 жовтня 2019 року, керуючи автомобілем марки «ГАЗ 27057», що перебував у його користуванні, приїхав на територію Державного підприємства «Голованівське лісове господарство» кварталу № 70 відділу 1, що знаходиться в с. Шевченка на території Данилово-Балківської сільської ради Благовіщенського району Кіровоградської області, де у місці незаконної порубки знаходились незаконно зрубані невстановленими особами стоси деревини породи «Акація», «Ясен», «Клен». Усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, діючи з прямим умислом, завідомо знаючи про факт незаконної порубки лісу, маючи намір на незаконне перевезення незаконно зрубаних дерев, з метою подальшого збуту вказаної деревини, винний без відповідних дозвільних документів, виданим уповноваженим органом, в період часу з 09 год по 11 год здійснив перше незаконне перевезення стосів деревини породи «Акація», «Ясен» та «Клен» діаметром від 10 до 45 см автомобілем марки «ГАЗ 27057» з території, де здійснювалася незаконна порубка, на територію літнього загону для корів між с. Кошаро-Олександрівка та с. Луполове Благовіщенського району.²⁹³

Під зберіганням незаконно зрубаних дерев або чагарників слід розуміти вчинення будь-яких умисних дій, пов'язаних із фактичним володінням деревами, чагарниками, піалами, причому відповідальність настає незалежно від тривалості (часовий проміжок), способів (таємно чи відкрито) і місця (приміщення, сховища, причепа великогабаритних транспортних засобів, тощо) зберігання.²⁹⁴

²⁹²Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 23.09.2022 у справі № 570/2659/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106535958>.

²⁹³Вирок Ульяновського районного суду Кіровоградської області від 01.07.2021 у справі № 402/87/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98006170>.

²⁹⁴Будяченко О. М. Зазнач. твір. С. 126.

Наприклад, вироком Обухівського районного суду Київської області від 16 грудня 2019 року у справі № 372/4417/19 за ч. 1 ст. 246 КК, зокрема, встановлено, що винний перебуваючи у невідомому судом місці, незаконно придбав за невідомим досудовим розслідуванням обставин лісоматеріали круглі породи «Дуб», клас якості «С», загальною кубомасою – 28,080 м³, зокрема: 108 дерев, діаметром 38 сантиметрів, довжиною 2 метри кожне, які в подальшому були доставлені за місцем здійснення підприємницької діяльності ТОВ «Компанія «Агроформ», що за адресою: Київська область, Обухівський район, село Мала Вільшанка, вулиця Шевченка, будинок № 125, де винний, будучи особою, відповідальною за організацію придбання, доставки та зберігання сировини на ТОВ «Компанія «Агроформ», їх незаконно зберігав, з метою подальшого виробництва інших виробів з деревини.²⁹⁵

Збутом незаконно зрубаних дерев або чагарників є будь-яке їх умисне відчуження вчинене всупереч нормативним вимогам: використання дерев, чагарників та піал як засобів платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок боргу, програв в азартних іграх тощо.²⁹⁶

Наприклад, вироком Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 14 березня 2024 року у справі № 629/712/24 за ч. 1 ст. 246 КК, зокрема, встановлено, що винний за допомогою бензинової пили спиляв в лісовому захисному насадженні три сироростучих дерева породи «Берест» діаметром на пнях 43 см, 29 см, 25 см, одне сироростуче дерево породи «Клен гостролистий» діаметром на пні 15 см та одне сироростуче дерево породи «Акація біла» діаметром на пні 31 см, які за допомогою бензинової пили в подальшому розпиляв на колоди та частину зрубаної деревини приблизним об'ємом 1 м. куб. завантажив до причепу, який в цей момент був причеплений до автомобілю марки ВАЗ 21011 та перевіз її за місцем мешкання своєї сестри, таким чином здійснюючи незаконне перевезення незаконно зрубаних дерев. Знаходячись за вищевказаною адресою, винний порубав на чурки вищевказані фрагменти деревини, завантажив їх до причепу, який в цей момент був причеплений до автомобілю марки ВАЗ 21011 та перевіз за місцем мешкання гр-ки М., де збув останній незаконно зрубану деревину за 1000 гривень.²⁹⁷

Невід'ємною ознакою складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 246

²⁹⁵Вирок Обухівського районного суду Київської області від 16.12.2019 у справі № 372/4417/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86345157>.

²⁹⁶Будяченко О. М. Знач. твір. С. 126.

²⁹⁷Вирок Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 14.03.2024 у справі №629/712/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117643268>.

КК є заподіяння *істотної шкоди*.

Згідно з п.1 Примітки до ст. 246 КК: *істотною шкодою* вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує НМДГ, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів²⁹⁸.

Інша істотна шкода – це наслідки порубки дерев або чагарників, які виходять за межі прямих грошових збитків і включають екологічні, природоохоронні та функціональні порушення лісу, такі як: порушення захисних, водоохоронних функцій; знищення або погіршення умов середовища існування флори і фауни; порушення здатності лісів до відтворення; ерозія ґрунтів, зміна кліматичних або ландшафтних умов; погіршення якості повітря, функції ґрунтоутворення, гідрології тощо (див абз. 3 п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17).

У Постанові ККС ВС від 18 червня 2020 у справі № 307/2811/17 зазначається, що: «Під іншою істотною шкодою розуміють такі наслідки, як істотне порушення водоохоронної, захисної, кліматорегулюючої функції лісів, знищення або пошкодження середовища існування тваринного світу, погіршення умов відтворення лісів»²⁹⁹.

ККС ВС у правовій позиції щодо справи № 673/902/16-к зазначив, що кримінально протиправна поведінка за ст. 246 КК є складом злочину тільки за наявності істотної шкоди довкіллю або підприємству. Обставинами, які свідчать про таку шкоду можуть, зокрема, бути: знищення певних видів дерев у конкретному регіоні; погіршення породного складу, водоохоронних, захисних і екологічних властивостей лісу; складності відтворення лісу, погіршення якості атмосферного повітря; ерозія ґрунтів, зміна русла річки, ландшафту.³⁰⁰

Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу в заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду вважається закінченим з моменту рубки першого дерева або чагарника незалежно від шкоди, завданої такими діями.³⁰¹

²⁹⁸Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

²⁹⁹Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду України від 18.06.2020 у справі № 307/2811/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

³⁰⁰Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду України згідно з Постановою від 22.01.2019 у справі № 673/902/16-к. URL: https://zakononline.com.ua/court-practice/show/1945?utm_source.

³⁰¹Будяченко О. М. Зазнач. твір. С. 144.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 246 КК може бути будь-яка фізична осудна особа яка досягла віку 16 років та вчинила незаконні дії з деревами або чагарниками, передбачені у диспозиції ч. 1 цієї статті, тобто загальний суб'єкт кримінального правопорушення.³⁰²

Це можуть бути особи як пов'язані, так і не пов'язані за родом своїх професійних занять із лісовпорядкуванням (окремі громадяни, приватні підприємці, рядові працівники чи керівники лісових господарств та інш.).³⁰³ Якщо дії, передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 246 КК вчинено службовою особою з використанням свого службового становища, то за наявності відповідних ознак вчинене такою особою діяння слід кваліфікувати за сукупністю з нормою, яка передбачає відповідальність за кримінальне правопорушення у сфері службової діяльності. До таких осіб можуть, зокрема, належати службові особи органів управління лісовими господарствами та лісовою охороною, а також службові особи юридичних осіб-лісокористувачів.³⁰⁴

ККС ВС у своїй Постанові ВС від 07 листопада 2024 року у справі № 629/6463/19 зазначив, що *суб'єктивна сторона* кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК характеризується прямим умислом. Це означає, що особа, яка скоює кримінальне правопорушення, усвідомлює незаконний характер вчинюваної нею порубки, відповідний статус об'єкта, де та відбувається, і бажає її вчинити.³⁰⁵ Наведене положення стосується випадків незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу в заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Щодо наслідків у виді заподіяння *іншої істотної шкоди* у ч. 1 ст. 246 КК може бути не лише умисна форма вини (як прямий умисел, так і непряний), але і вина у формі необережності, тобто загалом діяння може бути вчинено зі змішаною формою вини. Самою собою факт незаконної порубки дерев або чагарників вчиняється лише умисно, але до наслідків у виді *іншої істотної шкоди* ставлення винної особи може проявитися також і у формі кримінально протиправної самовпевненості або кримінально протиправної недбалості. Вищенаведене стосується і ставлення винної особи до *тяжких наслідків* у ч. 4 ст. 246 КК.

³⁰²Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

³⁰³Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 816.

³⁰⁴Будяченко О. М. Зазнач. твір. С. 147.

³⁰⁵Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 07.11.2024 у справі № 629/6463/19 (провадження № 51-1059км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120948730>.

Мотиви та мета вчинення незаконних дій із деревами або чагарниками значення не має, вони можуть бути обумовлені не лише користю, але й будь-якими іншими прагненнями.³⁰⁶

Кваліфікуючі ознаки:

- 1) у ч. 2 ст. 246 КК це вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 246 КК:
 - *повторно* (ст. 32 КК);
 - *за попередньою змовою групою осіб* (ч. 2 ст. 28 КК);
 - 2) у ч. 3 ст. 246 КК це вчинення дій, передбачених у ч. 1 ст. 246 КК:
 - *у заповідниках*. У контексті ст. 246 КК заповідник, це природоохоронна територія, де зберігається природний комплекс у його первісному стані, а також рідкісні та/або зникаючі види рослин та/або тварин (ст. 15 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»³⁰⁷);
 - *на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду* (див. коментар до ст. 240¹ КК);
 - *в інших особливо охоронюваних лісах*. До особливо охоронюваних лісів належать ті категорії лісів, які відповідно до Лісового кодексу України та спеціальних нормативно-правових актів мають підвищений правовий режим охорони й використання. Це, зокрема, 1) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; 2) рекреаційно-оздоровчі ліси; 3) захисні ліси (див. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок, затверджений постановою КМ від 16 травня 2007 р. № 733³⁰⁸);
 - 3) у ч. 4 ст. 246 КК це вчинення дій, передбачених у ч. 1–3 ст. 246 КК, якщо вони спричинили *тяжкі наслідки* (див. абз. 2–3 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17).
- Згідно з п. 1 Примітки до ст. 246 КК *тяжкими наслідками* вважаються такі наслідки, які у шістдесят і більше разів перевищують НМДГ.³⁰⁹

³⁰⁶Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

³⁰⁷Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

³⁰⁸Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 № 733. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF#Text>.

³⁰⁹Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

7.3. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 247 КК України «Порушення законодавства про захист рослин»

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про захист рослин передбачена ст. 247 КК України, що складається з однієї частини.

Відповідно до ч. 1 ст. 247 КК України кримінальна відповідальність настає за порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки.³¹⁰

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³¹¹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	Січень-серпень 2025 року
Порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України)	9	3	3	8	0	3	0	6

Родовий об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони, раціонального використання та відтворення навколишнього природного середовища.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля в частині встановленого нормативними актами порядку захисту рослин, у тому числі у напрямку боротьби з шкідниками та хворобами рослин.

Додатковими факультативними об'єктами можуть бути, зокрема, такі охоронювані кримінальним законом блага людей як *життя та здоров'я*, суспільні відносини у сфері охорони *права власності та/або права на здійснення господарської діяльності*.

Предмет – рослини, тобто *дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини (деревні, чагарникові, трав'янисті)*,

³¹⁰Там само.

³¹¹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

мохоподібні, водорості, лишайники, що зростають у природних умовах у межах території України і які підлягають охороні державою як складова довкілля (ст. 3,4 Закону України «Про рослинний світ»³¹²).

Об'єктивна сторона аналізованого кримінального правопорушення являє собою сукупністю трьох наступних ознак:

1) діяння – порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин;

2) наслідки у вигляді спричинення *тяжких наслідків*;

3) причинний зв'язок між порушенням названих у диспозиції ст. 247 КК правил та настанням тяжких наслідків.

Порушення названих у диспозиції ст. 247 КК правил можна поділити на дві групи:

1) *порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками та хворобами рослин* – це дія або бездіяльність, що полягала у невиконанні або неналежному виконанні вимог тих нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, що регулюють питання боротьби зі шкідниками та хворобами рослин (Законів України: «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998 року; «Про карантин рослин» від 30 червня 1993 року; «Про державне регулювання сфери захисту рослин» від 17 грудня 2024 року, який набуде чинності 17 січня 2028 року тощо);

2) *порушення інших вимог законодавства про захист рослин* – це дія або бездіяльність, що полягала у невиконанні або неналежному виконанні вимог тих нормативно-правових актів із питань екологічної безпеки, що регулюють питання захисту рослин, крім тих, що передбачають їх захист від шкідників та хвороб (Законів України: «Про захист рослин» від 14 жовтня 1998 року; «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 року тощо).

Порушеннями правил, установлених для боротьби зі шкідниками та хворобами рослин можуть, зокрема, визнаватись такі порушення, котрі допускають власники і користувачі земель, агропідприємств: непроведення систематичних обстежень посівів, насаджень, складів, сховищ на наявність шкідників, хвороб і бур'янів; нездійснення профілактичних та знищувальних заходів (агротехнічних, біологічних, хімічних тощо) щодо боротьби з шкідниками, хворобами і бур'янами; недотримання технологій і регламентів застосування засобів захисту рослин від шкідників, хвороб і бур'янів; використання для боротьби зі шкідниками, хворобами і бур'янами техніки, обладнання та засобів

³¹²Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>.

громадської і особистої безпеки, що не відповідають встановленим стандартам; інші порушення, перелічені у ст. 21 Закону України «Про захист рослин»³¹³; невиконання або неналежне виконання фітосанітарних правил та нездійснення або неналежне здійснення фітосанітарних заходів відповідно до Закону України «Про карантин рослин»³¹⁴ тощо.

Шкідники – види тварин (комахи, кліщі, мікроорганізми, нематоди, гризуни), здатні заподіяти шкоду рослинам, чагарникам, деревам, продукції рослинного походження, збитки від якої економічно доцільно відвернути (абз. 3 ст. 1 Закону України: «Про захист рослин»)³¹⁵.

Хвороби рослин – порушення нормального обміну речовин у рослині під впливом фітопатогенів (віруси, бактерії, гриби) або несприятливих умов середовища (абз. 4 ст. 1 Закону України: «Про захист рослин»)³¹⁶.

Бур'яни – небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб (абз. 5 ст. 1 Закону України: «Про захист рослин»)³¹⁷.

Порушення інших вимог законодавства про захист рослин можуть, зокрема, визнаватись такі випадки, як:

– недотримання вимог, санітарних норм і правил та інших нормативно-правових актів під час виробництва, транспортування, зберігання пестицидів, агрохімікатів і технічних засобів їх застосування; порушення регламентів та санітарних норм і правил транспортування, зберігання, торгівлі та застосування пестицидів і агрохімікатів; застосуванні пестицидів, агрохімікатів, технічних засобів, які не пройшли державних випробувань, реєстрації, перереєстрації³¹⁸;

– завезення, переміщення або реалізація зараженого садивного чи насіннєвого матеріалу; порушення правил локалізації й ліквідації карантинних організмів; невиконання фітосанітарних приписів та рішень уповноважених органів тощо.³¹⁹

³¹³Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>.

³¹⁴Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348-12#Text>.

³¹⁵Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>.

³¹⁶Там само.

³¹⁷Там само.

³¹⁸Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

³¹⁹Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348-12#Text>.

Диспозиція ст. 247 КК бланкетна, тому у процесуальних документах треба вказувати не лише назву нормативного акта, положення якого порушено, але й посилатись на конкретні статті та розкривати зміст порушення³²⁰ встановлених законодавством правил захисту рослин.

Наприклад, в ухвалі Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 21 серпня 2018 року у справі № 178/1133/18, зокрема, зазначається що адвокат гр-ки М. звернувся до суду зі скаргою і вказав, що 27 червня 2018 року гр-ка М. через лінію «102» подала заяву про вчинене кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 247 КК України до Криничанського ВП Кам'янського ВП ГУНП в Дніпропетровській області щодо масової загибелі бджіл в результаті отруєння невідомою хімічною рідиною під час обробки полів пестицидами посадовими особами Приватної Виробничої Фірми «Агроцентр». Скаржниця вказує, що посадовими особами ПФФ «АГРОЦЕНТР» під час застосування засобів захисту рослин, грубо порушено вимоги законів України «Про захист рослин», «Про пестициди і агрохімікати», «Про бджільництво» та не виконуючи належно свої службові обов'язки, порушено обов'язкові «Державні санітарні правила авіаційного застосування пестицидів», що призвело до масового отруєння робочих бджіл на посівах засобами захисту рослин та спричинило матеріальні збитки пасічникам Криничанського району у тому числі та насамперед гр-ці М. на суму більше 300000 гривень. Суд своєю ухвалою зобов'язав уповноважену особу Криничанського ВП Кам'янського ВП ГУНП в Дніпропетровській області не пізніше 24 годин після отримання копії цієї ухвали внести до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про вчинення посадовими особами ПФФ «АГРОЦЕНТР» кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 247 КК України.³²¹

А з постанови Овідіопольського районного суду Одеської області від 05 листопада 2012 року у справі №1521/2653/12 випливає, що гр-ка С. обвинувачувалась у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 247 КК України за те, що на початку травня 2009 року гр-ка С. на переданій їй у власність земельній ділянці № 68 на території Овідіопольської селищної ради вирощувала озимий ячмінь. На порушення ст. ст. 4, 21 Закону України «Про захист рослин» гр-ка С. без попередження власника суміжної земельної ділянки гр-на П., без

³²⁰Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

³²¹Ухвала Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 21.08.2018 у справі № 178/1133/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76028947>.

врахування швидкості та направленості вітру провела хімічну обробку оприскування проти бур'янів посіву озимого ячменя на належній їй земельній ділянці пестицидом «Грандстар Про» і при цьому допустила попадання та пошкодження, розташованих на земельній ділянці гр-на М., 152 шт. дерев персика та знищення 425 шт. саджанців гіркокого мигдалю, чим гр-ну П. була заподіяна майнова шкода на суму 44980 грн, тобто тяжкі наслідки. Водночас гр-ка С. вину свою не визнала і показала, що у 2009 році вона взагалі не проводила оприскування пестицидом належної їй на праві власності земельної ділянки. Суд направив кримінальну справу для проведення додаткового розслідування.³²²

Діяння, передбачене у ст. 247 КК, визнається закінченим з моменту, коли порушення законодавства про захист рослин спричинило *тяжкі наслідки*, зміст яких розкрито абз. 2–3 п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 № 17³²³ (коментар до ст. ст. 239, 242 КК).

Особливість *причинного зв'язку* у складі розглядуваного кримінального правопорушення полягає в тому, що порушення законодавства про захист рослин зумовлює поширення серед рослин шкідників та хвороб або призводить до масової загибелі рослин, що у свою чергу здатне призвести до смерті людини або викликати суттєві негативні зміни у здоров'ї людей або у стані довкілля.³²⁴

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична, осудна особа, якій виповнилось 16 років, тобто загальний суб'єкт. Це можуть бути державні інспектори з карантину рослин, службові особи сільськогосподарських підприємств, фермери, громадяни, які займаються городництвом чи садівництвом, працівники підприємств, які здійснюють закупівлю і перевезення рослин, насіння, продукції рослинного походження.³²⁵

Суб'єктивна сторона характеризується наявністю складної

³²²Постанова Овідіопольського районного суду Одеської області від 05.11.2012 у справі № 1521/2653/12. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64805271>.

³²³Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

³²⁴Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 823.

³²⁵Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Зазнач. твір. С. 394-395.

структури вини. Психічне ставлення до діяння – порушення законодавства про захист рослин – може бути як формі прямого умислу чи непрямого умислу, так і у формі кримінально протиправної самовпевненості чи кримінально протиправної недбалості. Ставлення до наслідків, передбачених у ст. 247 КК, вина лише у формі необережності: допускається як кримінально протиправна самовпевненість, так і кримінально протиправна недбалість³²⁶. Якщо буде наявним умисел щодо наслідків, то діяння слід кваліфікувати як відповідне кримінальне правопорушення проти основ національної безпеки, проти життя та здоров'я особи, проти власності тощо.

7.4. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 248 КК України «Незаконне полювання»

Кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення передбачене ст. 248 КК України, яка складається з 2 частин:

– ч. 1 ст. 248 КК України – порушення правил полювання, якщо воно заподіяло істотну шкоду, а також незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, що занесені до Червоної книги України³²⁷;

– ч. 2 ст. 248 КК України – ті самі дії, якщо вони вчинені службовою особою з використанням службового становища, або за попередньою змовою групою осіб, або способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу, або з використанням транспортних засобів, або особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею.³²⁸

³²⁶Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Зазнач. твір.

³²⁷Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³²⁸Там само.

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³²⁹

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	січень-серпень 2025 року
«Незаконне полювання» (ст. 248 КК України)	42	56	51	47	17	29	26	18

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 248 КК України, є встановлений порядок охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу суходолу як одного з компонентів навколишнього природного середовища.

Враховуючи, що об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі та знаходяться в межах території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, є власністю народу, обов'язковим *додатковим об'єктом* цього кримінального правопорушення виступає право власності народу України на відповідні природні ресурси.

Факультативним додатковим об'єктом незаконного полювання є встановлений порядок ведення мисливського господарства. Його факультативний характер пояснюється тим, що незаконне полювання може бути вчинене: поза межами мисливських угідь; стосовно тварин, які не віднесені до мисливських видів, але охороняються законом.

У разі вчинення незаконного полювання службовою особою із використанням службового становища, *додатковим обов'язковим об'єктом* є встановлений порядок здійснення службової діяльності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, державних або комунальних підприємствах, установах, організаціях, а також у юридичних особах приватного права.³³⁰

Предметом цього кримінального правопорушення є дикі звірі, птахи, плазуни та інші представники тваринного світу, які: перебувають у стані природної волі; утримуються в напіввільних умовах у межах

³²⁹Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovanii-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

³³⁰Дідківська Г. В., Нікітін Ю. В., Мірошніченко С. С. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія. Ірпінь, 2021. С. 168–169.

мисливських угідь; тварини, вирощені або розведені людиною в умовах неволі, які згодом були випущені в природне середовище, оскільки вони починають виконувати функції дикої фауни і тому набувають статусу предмета кримінального правопорушення проти довкілля.

З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення з матеріальним складом, що передбачає таке:

- суспільно небезпечне діяння виражається у порушенні правил полювання (без належного дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, забороненими знаряддями або способами),

- суспільно небезпечний наслідок полягає у заподіянні істотної шкоди (шкода, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян);

- причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком.

Формальний склад кримінального правопорушення передбачає наступне:

- незаконне полювання в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду;

- полювання на звірів, птахів чи інших представників тваринного світу, занесених до Червоної книги України, визнається суспільно небезпечним діянням підвищеної тяжкості, оскільки спрямоване на знищення рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів.

Наприклад, *Конотопський міськрайонний суд Сумської області ухвалив вирок від 22 квітня 2021 року по справі № 577/1768/21, притягнувши винного до кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 248 КК України. Установлено, що винний, маючи посвідчення мисливця та усвідомлюючи заборону полювання на території природно-заповідного фонду, умисно без відповідного дозволу прибув до РЛП «Сеймський», де, використовуючи мисливський карабін «Remington Model 783», незаконно вполював двох самців дикої косулі, після чого вивіз туші тварин. Своїми діями він вчинив кримінальний проступок, передбачений ч. 1 ст. 248 КК України – незаконне полювання в природно-заповідному фонді.*³³¹

Червона книга України є офіційним державним документом, у якому міститься перелік рідкісних і зникаючих видів тваринного і рослинного світу, що: перебувають у межах території України, її

³³¹Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 22.04.2021 у справі № 577/1768/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96563125/>.

континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені наукові дані про стан цих видів, причини їх зникнення та заходи щодо їх охорони, збереження і відтворення. При цьому Кабінет Міністрів України забезпечує офіційне видання та розповсюдження Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років.³³²

Полювання, у контексті кримінально-правової оцінки, слід розуміти як дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування, а також безпосереднє добування (відстріл, відлов) диких тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються у напіввільних умовах.

Зважаючи на це, за ст. 248 КК України можуть кваліфікуватися не лише дії осіб, які безпосередньо здійснювали відстріл або вилов тварин (встановлювали капкани, пастки, сітки, отруйні чи одурманюючі приманки тощо), а й дії осіб, які брали участь у незаконному полюванні шляхом вистежування або переслідування тварин (звірів, птахів, інших представників фауни).

З огляду на це, ознаки незаконного полювання можуть також мати місце у випадку перебування осіб:

1. У межах мисливських угідь (зокрема на польових або лісових дорогах, за винятком доріг загального користування) із: стрілецькою зброєю будь-якого типу; капканами, сітками, іншими знаряддями добування; мисливськими собаками або ловчими тваринами/птахами; продукцією полювання (за винятком випадків проведення заходів з регулювання чисельності диких тварин, польових випробувань або змагань мисливських собак не нижче обласного рівня).

2. На дорогах загального користування – із: продукцією незаконного полювання; зібраною та розчохленою стрілецькою зброєю.

Про умисел особи на незаконне добування диких тварин можуть свідчити: екіпірування мисливця; наявність боєприпасів, ножів, пристосувань для розбирання туш або транспортування здобичі; інші докази, що свідчать про готування до або участь у полюванні.

Документи, що підтверджують право на полювання, включають: посвідчення мисливця; щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита; дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка тощо); відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю (у разі полювання з такою зброєю); паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів у разі

³³²Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>.

їх використання під час полювання.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення продукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання (ст. 23 Закону України «Про тваринний світ»).

Полювання в заборонений час означає здійснення полювання у періоди, коли така діяльність заборонена, зокрема:

1. У повній забороні, наприклад:

– у темний період доби (зазвичай – з 1 години після заходу сонця до 1 години до сходу сонця);

– на тварин, що зазнають стихійних лих – переправляються водою або по кризі, рятуються від пожежі, повені тощо.

2. У визначені строки, протягом яких заборонено полювати на певні види диких звірів і птахів.

Строки полювання встановлюються відповідним регулятивним законодавством з урахуванням: кліматичних умов; біологічних сезонних циклів видів; міркувань збереження популяцій та доцільності отримання якісної продукції мисливського господарства.

Полювання у недозволених місцях – це здійснення полювання у таких місцях, де воно взагалі заборонене законом або потребує спеціального дозволу, якого у конкретної особи немає.

Зокрема, полювання забороняється: на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, за загальним правилом; на відтворювальних ділянках (окрім випадків відстрілу або відлову хижих та шкідливих тварин); у межах населених пунктів, за винятком випадків, передбачених рішеннями обласних рад; на відстані ближче ніж 200 метрів від будівель населених пунктів та окремо розташованих будівель, де можливе перебування людей.

За ст. 248 КК України полювання у заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду визнається кримінальним правопорушенням лише за умови, що воно вчинене незаконно. Це пов'язано з тим, що навіть на таких територіях полювання може бути законним, наприклад, згідно зі ст. 32 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» допускаються селекційний і діагностичний відстріли мисливських тварин.

Забороненими є знаряддя, засоби та способи, які: заборонені для будь-якого полювання взагалі; або заборонені для добування певних видів тварин. До таких належать, зокрема: клеї, петлі, капкани, підрізи, закоти, гачки, самостріли; ловчі ями; отруйні та анестезуючі принадки;

використання живих сліпих або знівечених тварин як приманок; звуковідтворювальні прилади та пристрої; електричне обладнання для добування тварин; штучні світлові джерела, прилади для підсвічування мішеней, у тому числі пристрої нічного бачення; дзеркала та інші пристрої, що осліплюють тварин; вибухові речовини, дим; плавучі засоби з працюючим двигуном (полювання з плавучих засобів з мотором заборонене лише якщо двигун використовується; рух на веслах дозволений); немисливська (в тому числі військова) вогнепальна, пневматична та інша стрілецька зброя; нарізні вкладки, напівавтоматична або автоматична зброя з магазинами на більш як два патрони.

Вказані дії кваліфікуються за ч. 1 ст. 248 КК України, якщо не мають ознак кримінального правопорушення кваліфікованого виду – незаконного полювання способом масового знищення.

При оцінці, чи є шкода істотною (крім матеріальних збитків), потрібно враховувати: кількість здобутих або знищених звірів і птахів; їхню вартість та екологічну цінність; розповсюдженість і значущість видів для мисливського господарства.

Висновок про відсутність складу кримінального правопорушення за ст. 248 КК України може бути зроблений, якщо порушення правил полювання відбулось у стані крайньої необхідності. Наприклад: недозволений відстріл ведмеда, який загрожував знищенням свійських тварин, якщо інші заходи (посилення охорони, залякування) виявились неефективними.

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним. При цьому дії особи, яка отримує, зберігає або збуває продукцію, добуту під час незаконного полювання, підлягають кваліфікації за ст. 198 КК України, якщо відсутні заздалегідь обіцянки вчинення таких дій та ознаки легалізації. У випадку, коли особа заздалегідь обіцяє виконати вказані дії, її треба притягнути до відповідальності за пособництво в незаконному полюванні відповідно до ч. 5 ст. 27, ч. 1 або 2 ст. 248 КК України.

Суб'єктивна сторона незаконного полювання у його першій формі характеризується умислом, як прямим, так і непрямым. Особа усвідомлює, що здійснює полювання з порушенням встановленого порядку, та бажає або свідомо припускає настання істотної шкоди.

Щодо полювання у заповідниках, на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду, а також полювання на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України, суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом. Це означає, що особа чітко усвідомлює незаконний характер своїх дій, статус об'єктів

полювання та території, на якій вони здійснюються, і свідомо бажає вчинити такі дії.

Якщо ж порушення правил полювання сталося з необережності (наприклад, мисливець під час дозволеного полювання випадково зайшов на територію заповідника, межі якого не були належно позначені), то такі дії підпадають під адміністративну відповідальність.

Мотиви незаконного полювання можуть бути різними – від мисливської пристрасті до корисливих чи хуліганських, а також потреби в засобах існування – проте вони не впливають на кваліфікацію за ст. 248 КК України.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 248 КК України) є його вчинення: 1) службовою особою з використанням службового становища; 2) за попередньою змовою групою осіб; 3) способом масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу; 4) з використанням транспортних засобів; 5) особою, раніше судимою за це кримінальне правопорушення.

Незаконне заволодіння або знищення диких тварин, птахів та інших тварин, які перебувають у неволі, має кваліфікуватися як кримінальне правопорушення проти власності. У разі незаконного відстрілу чи відлову таких тварин, за наявності відповідних обставин, ці дії можуть бути також кваліфіковані як хуліганство відповідно до ст. 296 КК України.

Дії особи, яка випадково виявила у мисливських угіддях поранену або зловлену іншою особою дику тварину (наприклад, у сітці або капкані) і спричинила їй смерть, а потім заволоділа нею, слід розглядати не як незаконне полювання, а як кримінальне правопорушення проти власності. Це пов'язано з тим, що тварина, вибувши зі стану природної волі і внаслідок витрачання праці людини на її добування, стає відокремленим матеріальним об'єктом (майном).

Використання під час полювання незаконно придбаної або виготовленої зброї створює сукупність кримінальних правопорушень і потребує кваліфікації за відповідними положеннями ст. ст. 262 та 248 КК України. Порушення правил поводження з мисливською вогнепальною зброєю під час полювання також слід розглядати як порушення правил полювання.

7.5. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом»

Кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення передбачене ст. 249 КК України, яка складається з 2-х частин:

– ч. 1 ст. 249 КК України кримінальна відповідальність настає за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду³³³;

– ч. 2 ст. 249 КК України – передбачає настання кримінальної відповідальності за ті самі діяння, якщо вони вчинені із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу або особою, раніше судимою за кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею.³³⁴

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³³⁵

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	січень-серпень 2025 року
«Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом» (ст. 249 КК України)	538	619	608	613	544	615	685	584

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок добування риби та інших водних живих ресурсів, спрямований на раціональне використання, охорону та відтворення водної фауни і флори як складової частини

³³³Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³³⁴Там само.

³³⁵Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

навколишнього природного середовища.

Факультативним додатковим об'єктом кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним зайняттям водним добувним промислом, може виступати встановлений порядок ведення рибного господарства. Його факультативність зумовлена тим, що такі дії можуть стосуватися й тих біоресурсів, які офіційно вилучені з переліку об'єктів рибальства (наприклад, морські ссавці або види тварин, занесені до Червоної книги України).

Предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України, є водні живі ресурси (гідробіонти), тобто організми, існування яких повністю або на певних стадіях розвитку пов'язане з перебуванням у водному середовищі, і які знаходяться у стані природної волі. До таких ресурсів належать: 1) риби різних видів (прісноводні, солонуватоводні, анадромні, морські, катадромні, напівпрохідні) на всіх стадіях розвитку – від ікри та мальків до статевозрілих особин; 2) морські ссавці (зокрема, дельфіни, кити, тюлені, моржі, нерпи, морські леви тощо); 3) водні безхребетні тварини – ракоподібні (раки, краби, креветки), голкошкірі (трепанги, морські їжаки, морські зірки) і молюски (головоногі, черевоногі, двостулкові – мідії, кальмари, устриці тощо); 4) водні рослини та водорості, які використовуються для виготовлення харчових продуктів, добрив, лікарських засобів, хімічних речовин і підлягають спеціальному правовому захисту (наприклад, зелені й червоні водорості, ламінарія).

Зазначені водні живі ресурси, за винятком тих, що зазначені у пункті 4, не обов'язково мають бути ресурсами промислового значення. Це пояснюється таким:

а) ст. 249 КК України охоплює не лише промислове, а й любительське та спортивне рибальство;

б) недоречно говорити про промислове значення тварин або рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 248 КК України);

в) кримінальне правопорушення, передбачене ст. 249, у чинному КК України віднесено не до господарських правопорушень, як це було в КК 1960 року, а до правопорушень проти довкілля;

г) у спеціальній літературі водні живі ресурси поділяються залежно від мети використання на ресурси промислового, любительського та спортивного використання.

Заволодіння рибою чи іншими водними живими ресурсами, які вже були виловлені іншою особою та перебувають у сітках або інших знаряддях лову, тобто фактично вилучені з природного середовища в результаті людської діяльності, слід кваліфікувати не як кримінальне

правопорушення проти довкілля (ст. 249 КК України), а як посягання на власність.

До кримінальних правопорушень проти власності треба також відносити дії, що полягають у незаконному вилові риби чи інших водних тварин, які вирощуються підприємствами, організаціями або громадянами у спеціально облаштованих або пристосованих водоймах, а також заволодіння водними біоресурсами, вже виловленими такими суб'єктами.

У таких випадках необхідно з'ясовувати: у якому типі водойми було здійснено вилов; чи усвідомлювала особа, що водойма має спеціальне призначення або водні ресурси вже вилучені з природного середовища.

Якщо особа не знала і не могла знати про особливий статус водойми чи належність водних біоресурсів іншій особі, її дії слід розцінювати як замах на незаконне зайняття водним добувним промислом (тобто мала місце фактична помилка щодо об'єкта кримінального правопорушення).

Крім того, не визнається рибальством і не може бути кваліфіковане за ст. 249 КК України вилучення з водойми загиблих водних ресурсів, якщо їхня загибель настала внаслідок антропогенного впливу, забору води чи інших природних чинників, але не через умисні дії того, хто їх вилучає. У таких випадках, хоч ці ресурси формально залишаються елементом екологічної системи та виконують функції в обміні речовин і енергії, вони перестають бути об'єктом тваринного світу, а отже, втрачають статус об'єкта кримінально-правової охорони.

З *об'єктивної сторони*, кримінальне правопорушення характеризується наступними діями та має матеріальний склад:

- суспільно небезпечне діяння, що полягає в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, тобто у вилученні (ловлі, збиранні, добуванні тощо) водних живих ресурсів із природного середовища будь-якими знаряддями – як промисловими, так і любительськими, включаючи заборонені знаряддя та способи;

- суспільно небезпечні наслідки у вигляді істотної шкоди, що має оціночний характер. Під час кваліфікації слід враховувати кількість, вартість та екологічну цінність вилучених або знищених водних біоресурсів;

- причинний зв'язок між вчиненим діянням і завданими наслідками.

Незаконність зайняття водним добувним промислом виражається, зокрема, у: відсутності належного дозволу; здійсненні вилову у заборонений період (наприклад, під час нересту); проведенні добування

у заборонених місцях; використанні заборонених знарядь або методів лову; перевищенні встановлених лімітів чи норм добування біоресурсів.

Місцем вчинення кримінального правопорушення є водоймища в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Водночас у разі вчинення незаконного водного промислу службовою особою із використанням службового становища (або повноважень – якщо йдеться про службову особу юридичної особи приватного права), виникає необхідність у додатковій кваліфікації таких дій за відповідними статтями КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, зокрема, ст. 364 або ст. 364¹ КК України.

Наприклад, *Індустріальний районний суд міста Дніпра ухвалив вирок від 02 травня 2025 року у справі № 202/4200/25, притягнувши винного до кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 249 КК України. Установлено, що винний, діючи умисно та незаконно під час нерестової заборони (01 квітня 2025 – 30 червня 2025 року), встановленої в Донецькій області, з використанням заборонених знарядь лову – двох зябрових сіток – здійснив незаконний вилов риби виду «карась сріблястий» (11 екземплярів) в акваторії Південного блакитного озера, чим порушив правила рибальства та посягнув на водні біоресурси.*³³⁶

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 249 КК України, характеризується прямим або непрямим умислом. Особа усвідомлює, що здійснює водний добувний промисел із порушенням встановленого порядку, та бажає або свідомо допускає настання істотної шкоди.

Мотиви вчинення цього діяння можуть бути різноманітними – корисливими, хуліганськими, кар'єристськими, зумовленими потребою в засобах існування тощо. Однак мотив не впливає на кваліфікацію за ст. 249 КК України, оскільки не є обов'язковою ознакою складу цього кримінального правопорушення.

Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 249 КК України) є вчинення кримінального правопорушення: 1) із застосуванням вибухових, отруйних речовин, електроструму або іншим способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу; 2) особою, раніше судимою за це кримінальне правопорушення.

³³⁶Вирок Індустріального районного суду міста Дніпра від 02.05.2025 у справі №202/4200/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127037667>.

У випадках отруєння водних біоресурсів, продукція з яких призначена для харчових потреб, або добування завідомо радіоактивно заражених водних тварин, дії особи потребують додаткової кваліфікації за статтями КК України, що передбачають відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи або громадську безпеку. Зокрема, можливе застосування ст. 267⁻¹ КК України (умисне порушення встановлених законодавством вимог щодо поводження з радіоактивними матеріалами).

Якщо незаконне зайняття водним добувним промислом здійснюється із застосуванням вибухових речовин, його слід відмежовувати від виконання вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів, передбаченого ст. 250 КК України. Ключовим критерієм для правової оцінки є мета дій: якщо вибухові речовини застосовуються з наміром безпосереднього добування водних біоресурсів, такі дії кваліфікуються за ч. 2 ст. 249 КК України, без інкримінування ст. 250 КК України.

До способів масового знищення водних живих ресурсів належать такі дії, які здатні або фактично спричиняють загибель великої кількості біоресурсів, руйнування популяцій або зникнення окремих видів у певній водоймі чи місцевості. Це, зокрема: застосування отруйних речовин, газів, диму; спорудження гаток, запруд, штучне спускання води з водойм; добування риби шляхом руйнування місць нересту.

У таких випадках необхідно досліджувати: руйнівну силу вибраного способу; взаємодію з навколишнім середовищем; масштаби шкоди, завданої екосистемі.

Водночас не треба розцінювати як способи масового знищення тваринного світу використання таких знарядь добування, як ставні неводи, ятері, волокуші, підйомні пастки, трали, драги, кільцеві й кошильні неводи тощо. Хоча вони можуть забезпечити масовий вилов, ці знаряддя мають цільове призначення для вилучення (добування, збирання) водних живих ресурсів, а не для їх повного знищення. У разі модифікації конструкції або перевищення дозволених обсягів вилову, їх використання може утворювати склад незаконного промислу, але не автоматично тягне кваліфікацію як масове знищення.

7.6. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 250 КК України «Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів»

Кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення передбачене ст. 250 КК України, яка має одну частину:

– ч. 1 ст. 250 КК України – проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів або диких водних тварин.³³⁷

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³³⁸

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	січень-серпень 2025 року
«Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів» (ст. 250 КК України)	0	0	0	2	0	0	0	0

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок проведення вибухових робіт, який запроваджений з метою охорони та раціонального використання рибних ресурсів і диких водних тварин. Ця кримінально-правова норма не охоплює випадків порушення правил охорони риб і водних тварин, якщо такі порушення пов'язані з іншим видом господарської діяльності, зокрема: будівництвом мостів, дамб або інших споруд на водних об'єктах, транспортуванням лісоматеріалів, експлуатацією гідротехнічних споруд – за умови, що під час цього не здійснюються вибухові роботи.

Предметом кримінального правопорушення є:

– риби та дикі водні тварини, які перебувають у стані природної свободи (тобто в середовищі їх природного існування),

³³⁷Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³³⁸Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

– а також середовище їхнього проживання і розмноження.

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення передбачене ст. 250 КК України має матеріальний склад, який передбачає такі діяння:

1) суспільно небезпечне діяння у формі проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів та диких водних тварин;

2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді фактичного заподіяння шкоди водній фауні, наприклад, масова загибель риби, знищення місць нересту;

3) причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Водночас диспозиція ст. 250 КК України є бланкетною і відсилає до нормативних актів, які регламентують проведення зазначених робіт. До таких, зокрема, належать закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року³³⁹ та «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року³⁴⁰, Правила безпеки під час поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення від 12 червня 2013 року³⁴¹ тощо.

Вибухові роботи – це роботи, які виконуються із застосуванням вибухових речовин. Такі роботи повинні проводитись за спеціальними проектами та суворо відповідно до єдиних правил безпеки, що регламентують підривні роботи. При цьому використання вибухових речовин під час рибного, звіриного або іншого водного промислу підпадає під кваліфікацію, передбачену ст. 249 КК України.

У рибогосподарських водних об'єктах забороняється виконувати днопоглиблювальні, вибухові, бурові, сейсмологічні та геологорозвідувальні роботи, окрім випадків проведення невідкладних днопоглиблювальних заходів для забезпечення судноплавства на обмілілих ділянках річок. Про проведення вибухових робіт у таких виняткових випадках необхідно терміново повідомляти державні органи рибоохорони.

У природних водоймах, водосховищах гідроелектростанцій,

³³⁹Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

³⁴⁰Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011 № 3677-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text>.

³⁴¹Правила безпеки під час поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення : затв. наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 12.06.2013 №355. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1127-13#Text>.

млинів, як виняток, дозволяється також виконувати роботи, необхідні для підтримання лісосплаву на обмілілих ділянках річок, для примусового розкресання річок, запобігання аваріям через затори біля мостів і гідротехнічних споруд, а також для усунення заломів під час лісосплаву.

Дозволи на будівельні, днопоглиблювальні та інші роботи на землях водного фонду видаються уповноваженими органами за умови недопущення: порушення стійкості прибережних схилів; накопичення забруднюючих речовин, сміття, деревини тощо; утворення перешкод у русі водних потоків; перекриття течії води через водопропускні споруди та прогони мостів; затоплення чи підтоплення прибережних територій.

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною або необережною формою вини. Зокрема, вчинення кримінального правопорушення з необережності можливе у разі коли особа через відсутність у неї досвіду проведення вибухових робіт неправильно розрахувала силу вибуху чи його направленість.

7.7. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил»

Кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення передбачена ст. 251 КК України, яка складається з 1 частини:

– ч. 1 ст. 251 КК України – порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки.³⁴²

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³⁴³

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	січень-серпень 2025 року
«Порушення ветеринарних правил» (ст. 251 КК України)	10	4	6	2	0	6	13	0

³⁴²Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³⁴³Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushehnyia-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення передбаченого ст. 251 КК України є встановлений порядок охорони тваринного світу, зокрема вимоги щодо дотримання ветеринарних правил, а також заходи з профілактики та боротьби із заразними хворобами як диких, так і свійських тварин.

Додатковими об'єктами кримінального правопорушення можуть бути:

- здоров'я населення (у випадках, коли відбувається передача хвороб від тварин людині безпосередньо або через інфіковану продукцію тваринництва);
- інші суспільно значущі блага, зокрема інтереси тваринництва як галузі сільськогосподарського виробництва.

Предметом кримінального правопорушення є:

Тварини – свійські, дикі, сільськогосподарські (велика рогата худоба, коні, свині, вівці, кози), зоопаркові, циркові, лабораторні та інші представники фауни, здоров'я яких охороняється спеціальними ветеринарно-санітарними правилами (зокрема, бджоли, риби, раки, молюски, шовкопряди), а також їхні ембріони та запліднена ікра.

Продукти тваринного походження – м'ясо, м'ясопродукти, молоко, молочні продукти, рибопродукти, яйця, продукти бджільництва тощо.

Сировина тваринного походження – шкіра, кістки, кров, хутро, пух, пір'я, роги, копита, кишки, кокони шовкопрядів тощо.

Корми тваринного походження – м'ясне, рибне, кров'яне, кісткове борошно, живі корми для риб, молочні продукти та їх похідні, а також кормові добавки, зокрема білки, амінокислоти, кормові дріжджі та їхні суміші.

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення є матеріальним, включаючи наступне:

Суспільно небезпечне діяння, що полягає в порушенні ветеринарних правил. Таке порушення може бути вчинене як *шляхом активних дій*, так і *внаслідок бездіяльності* (наприклад, реалізація хворих тварин, заражених продуктів або сировини тваринного походження на сільськогосподарських ринках).

Суспільно небезпечні наслідки, серед яких:

- виникнення епізоотії (масового захворювання тварин);
- інші тяжкі наслідки, зокрема: значна втрата поголів'я худоби або птиці внаслідок падежу; масова загибель диких тварин, бджіл, риби; захворювання людей на зоонозні хвороби (спільні для тварин і людей); істотна шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу; великі матеріальні збитки.

Причинно-наслідковий зв'язок між вчиненим діянням і настанням вищезазначених тяжких наслідків.

Під *ветеринарними правилами* слід розуміти вимоги, які регулюють діяльність фізичних і юридичних осіб у галузі ветеринарної медицини і містяться у низці нормативних актів. Водночас диспозиція ст. 251 КК України є бланкетною, що у кожному конкретному випадку вимагає встановлення того, які саме ветеринарні правила порушені особою і в яких нормативних актах ці правила закріплені.

У правовому контексті, зокрема згідно зі ст. 251 КК України, *епізоотія* визнається *тяжким наслідком* порушення ветеринарних правил. Це пояснюється високим рівнем суспільної небезпеки: масове захворювання тварин може призвести до значних економічних втрат, зриву сільськогосподарського виробництва, потреби в масовому знищенні поголів'я, а також становити загрозу для здоров'я людей у разі передачі хвороб (зоонозів).

До інших тяжких наслідків можуть належати ситуації, що за своїм характером і масштабом є подібними до епізоотії. Зокрема, це може бути масове отруєння людей або навіть тяжке захворювання однієї особи на інфекційну хворобу, спільну для тварин і людей. Також до таких наслідків відносять масове захворювання чи падіж худоби, навіть якщо відсутні ознаки епізоотії, значні матеріальні збитки, що виникають унаслідок введення карантину, зниження якості або повна втрата продукції чи сировини тваринного походження, а також масова загибель диких тварин, бджіл або риби.

Якщо враховувати, що поняття епізоотії стосується виключно тварин, то перелік зазначених наслідків є поширювальним тлумаченням кримінального закону. Водночас таке тлумачення узгоджується з метою відповідної правової норми, адже порушення ветеринарних правил може спричинити як загибель тварин або необхідність їхнього знищення, так і передачу небезпечних хвороб людям. Крім того, такі діяння можуть завдати шкоди тваринництву як важливій галузі сільського господарства. Усе це підтверджує високий ступінь суспільної небезпеки таких правопорушень і підкреслює важливість основного завдання ветеринарної медицини – забезпечення захисту як тварин, так і людей від збудників хвороб.

Якщо порушення ветеринарних правил поєднувалось з використанням підробленого ветеринарного свідоцтва, сертифіката або довідки, то дії винного потребують додаткової кваліфікації за відповідною частиною ст. 358 КК України, що стосується також кримінально-правова оцінка діянь у випадках підроблення та використання підроблених ідентифікаційних документів, що видаються на тварину.

Суб'єкт кримінального правопорушення – загальний.

За своїм змістом *суб'єктивна сторона*, характеризується, як умислом, так і необережністю щодо порушення ветеринарних правил та необережність щодо наслідків.

У випадку умисного заподіяння шкоди здоров'ю людини такі діяння підпадають під кваліфікацію за відповідною статтею Розділу II Особливої частини КК України. Вчинення з метою ослаблення держави дій, спрямованих на масове отруєння та поширення епізоотії, є диверсією (ст. 113 КК України). Масове знищення рослинного або тваринного світу утворює склад кримінального правопорушення «екоцид» (ст. 441 КК України).

7.8. Кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 252 КК України «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду»

Кримінальна відповідальність за кримінальне правопорушення передбачене ст. 252 КК України, яка складається з 2 частин:

– ч. 1 ст. 252 КК України – умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду;³⁴⁴

– ч. 2 ст. 252 КК України – ті самі дії, вчинені шляхом підпалу або іншим загально-небезпечним способом, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки.³⁴⁵

Кількість облікованих кримінальних правопорушень

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	січень-серпень 2025 року
«Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252 КК України)	17	19	36	32	22	32	31	23

³⁴⁴Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³⁴⁵Там само.

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення передбаченого ст. 252 України є встановлений порядок охорони, відтворення і використання об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, узятих під охорону держави, як специфічних елементів, що мають особливий екологічний статус. Додатковими об'єктами кримінального правопорушення можуть бути життя та здоров'я особи, власність, громадська безпека тощо.

Предметом кримінального правопорушення є: території, взяті під охорону держави; об'єкти природно-заповідного фонду, до яких належить ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну або іншу цінність. Слід зауважити, що посягання на об'єкти, які знаходяться під особливою охороною, зокрема об'єкти рослинного і тваринного світу, які занесені до Червоної книги України, слід кваліфікувати за статтями цього розділу VIII КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, предметом яких є зазначені об'єкти (ст. ст. 245, 246, 248, 249).

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення має формальний склад, що полягає у знищенні або пошкодженні будь-яким способом об'єктів природно-заповідного фонду України, інших територій та об'єктів, взятих під охорону держави.

Наприклад, Яворівський районний суд Львівської області ухвалив вирок від 08 жовтня 2018 року по справі № 460/3623/18, притягнувши винного до кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 252 КК України, за вчинення умисного пошкодження об'єктів природно-заповідного фонду. Установлено, що винний 05 липня 2018 року о 08 год, не маючи відповідних повноважень, самовільно здійснив заїзд на територію об'єднаного природно-заповідного фонду орнітологічного заказника місцевого значення «Чолгинський», що розташований на території Терновицької сільської ради Яворівського району Львівської області, трактором марки «ЮМЗ», звідки умисно, протиправно, діючи в інтересах третіх осіб, видобув піщану суміш загальною кубомасою 4,416 м куб. на ділянці площею 6 м кв. та завантажив вищевказану суміш на вантажний автомобіль марки ГАЗ 53, чим спричинив збитків державним інтересам на загальну суму 2762,05 грн.³⁴⁶

Основними ознаками протиправного впливу на території, взяті під охорону держави, або на об'єкти природно-заповідного фонду є: втрата

³⁴⁶Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 08.10.2018 у справі № 460/3623/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76998311>.

такими територіями або об'єктами їхніх характерних природоохоронних властивостей, порушення можливості використання за цільовим призначенням, а також обмеження чи втрата потенціалу їхнього відновлення.

Спосіб впливу (механічний, хімічний, біологічний тощо) не має вирішального значення для кваліфікації діяння, за винятком випадків використання загально-небезпечних методів, як-от підпал, що передбачені ч. 2 ст. 252 КК України.

Знищенням визнається такий вплив на охоронювану територію або об'єкт природно-заповідного фонду, унаслідок якого відбувається повна і незворотна втрата його природоохоронних властивостей, що унеможливорює подальше використання за цільовим призначенням. У таких випадках територія або об'єкт втрачає здатність до відновлення навіть за умов цілеспрямованих зусиль людини, вкладення коштів чи інших ресурсів. Власник (чи інший законний володілець) втрачає правову та фактичну можливість володіння, користування або розпорядження відповідною територією чи об'єктом, які через це виключаються з екологічного, соціального та економічного обігу.

Пошкодженням вважається такий вплив, який спричиняє часткову втрату природоохоронних властивостей об'єкта або території природно-заповідного фонду, обмежує їхнє використання за цільовим призначенням, проте не виключає можливості повного або часткового відновлення в подальшому.

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується виною у формі умислу (прямого чи непрямого). У разі Якщо умисного знищення або пошкодження території та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється із хуліганських мотивів, то дії винного потребують кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 252, 296 КК України.

До *кваліфікуючих ознак*, передбачених ч. 2 ст. 252 КК України, належать: вчинення кримінального правопорушення шляхом підпалу або іншим загально-небезпечним способом (*ст. 245 КК*); зі спричиненням загибелі людей або інших тяжких наслідків (*ст. 239, 242 КК*).

Контрольні питання

1. Що є безпосередніми об'єктами кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 245-252 КК України ?
2. Які особливості предмету злочину, передбаченого ст. 246 КК України?
3. Що включає об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 245-252 КК України ?
4. Що треба розуміти під знищенням лісового масиву та чим воно відрізняється від пошкодження останнього?
5. У яких законодавчих актах установлені правила для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин?
6. Що означає істотна шкода у кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. ст. 245-252 КК України ?
7. Охарактеризуйте суб'єктів кримінальних правопорушень передбачених ст. ст. 245-252 КК України ?
8. Які наслідки вимагаються для наявності складу кримінальних правопорушень передбачених ст. 245–252 КК України ?
9. Якою є форма вини у кримінальних правопорушеннях передбачених ст. ст. 245-252 КК України ?
10. Які особливості має правова кваліфікація кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК України, враховуючи формальний характер його основного складу?

Список використаних джерел

1. Будяченко О. М. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу: дис... .. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2020. 234 с.
2. Вирок Березанського районного суду Миколаївської області від 15.07.2025 у справі № 945/1306/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128837658>.
3. Вирок Індустріального районного суду міста Дніпра від 02.05.2025 у справі №202/4200/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127037667>.
4. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області у справі № 577/1768/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/96563125/>.
5. Вирок Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 14.03.2024 у справі № 629/712/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117643268>.

6. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 16.12.2019 у справі № 372/4417/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86345157>.

7. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 23.09.2022 у справі № 570/2659/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106535958>.

8. Вирок Ульянівського районного суду Кіровоградської області від 01.07.2021 у справі № 402/87/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98006170>.

9. Вирок Яворівського районного суду Львівської області від 08 жовтня 2018 року по справі № 460/3623/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76998311>.

10. Дубовий М. А. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу. Магістерська робота. Донецький національний університет імені Василя Стуса МОН України. Вінниця, 2020. 110 с.

11. Земельний кодекс України від 25.10.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

12. Дудоров О. О., Каменський Д. В., Комарницький В. М. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практ. посіб. ; за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 518 с.

13. Фоменко А. Є., Юнін О. С., Березняк В. С., Шаблистий В. В. Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти воєнної безпеки України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2023. 532 с.

14. Дідківська Г. В., Нікітін Ю. В., Мірошніченко С. С. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Топчія. Ірпінь : Ун-т ДФС України., 2021. 206 с.

15. Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

17. Лісовий кодекс України від 21.01.1994. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

18. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

19. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-е вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1060 с.

20. Порядок поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних

лісових ділянок : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 № 733. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF#Text>.

21. Постанова Пленуму Верховного Суду від 15.05.2019 у справі № 128/1407/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua>.

22. Постанова Верховного Суду від 26.06.2019 у справі № 712/10618/16-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua>.

23. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31.10.2023 у справі № 733/1501/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114653925>.

24. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.03.2018 у справі № 199/6806/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

25. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.10.2023 у справі № 192/494/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

26. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18.06.2020 у справі № 307/2811/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.

27. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 07.11.2024 у справі № 629/6463/19 (провадження № 51-1059км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120948730>.

28. Постанова Овідіопольського районного суду Одеської області від 05.11.2012 у справі №1521/2653/12. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64805271>.

29. Правила безпеки під час поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення : затв. наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України 12.06.2013 № 355. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1127-13#Text>.

30. Правова позиція Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду України згідно з Постановою від 22.01.2019 у справі № 73/902/16-к. URL : https://zakononline.com.ua/court-practice/show/1945?utm_source.

31. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

32. Про захист рослин : Закон України від 14.10.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-14#Text>.

33. Про карантин рослин : Закон України від 30.06.1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3348-12#Text>.

34. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

35. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02.03.1995. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

36. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.

37. Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів : Закон України від 08.07.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17#Text>.

38. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>.

39. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Пленуму Верховного суду України від 10.12.2004 № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>.

40. Про Червону книгу України : Закон України від 07.02.2002 № 3055-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>.

41. Ухвала Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 21.08.2018 у справі № 178/1133/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76028947>.

Розділ 8

КВАЛІФІКАЦІЯ ЕКОЦИДУ ЯК ЕКОЛОГІЧНОГО ЗЛОЧИНУ

Кримінальна відповідальність за злочин екоциду передбачена ст. 441 КК України, яка містить одну частину, в межах якої визначено, що під останнім треба розуміти «масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу».³⁴⁷

Кількість облікованих кримінальних правопорушень³⁴⁸

Назва кримінального правопорушення	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік	2022 рік	2023 рік	2024 рік	січень-серпень 2025 року
«Екоцид» (ст. 441 КК України)	2	8	6	2	15	7	1	0

З метою визначення *об'єкта* досліджуваного злочину доцільно звернути увагу на ч. 1 ст. 1 КК України, де чітко визначено, що «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням». З вищезазначеного вбачається, що довкілля, мир та безпека людства є одними з найважливіших соціальних цінностей, які є охороняються Законом про кримінальну відповідальність. Отже, враховуючи факт розміщення досліджуваного злочину у розділі XX КК України під назвою: «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку», його родовим об'єктом є суспільні відносини у сфері забезпечення миру, безпеки людства та

³⁴⁷Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³⁴⁸Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

міжнародного правопорядку.³⁴⁹

Щодо визначення безпосереднього об'єкта, то під ним треба розуміти сукупність суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки людства, як стану навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Водночас треба звернути увагу на визначення об'єкту від представників різних сфер діяльності. Зокрема, біологи переконані, що безпосереднім об'єктом екоциду є середовище проживання всього живого, а представники суспільних наук – народу. У цьому контексті доцільно зауважити, що об'єкт екоциду включає не тільки довкілля, а й людей, їх культуру та виробництво біологічного продукту, як об'єкту посягання.³⁵⁰

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, може виражатись у таких діяннях:

- масове знищення рослинного світу – руйнування екосистем певного регіону шляхом знищення рослинного покриву або окремих видів чи цілих рослинних угруповань;

- масове знищення тваринного світу – дії, наслідком злочинного впливу яких є вимирання значної кількості представників дикої фауни, зникнення цілих популяцій або видів тварин у певній місцевості чи водоймі;

- отруєння атмосфери – проявлятися у вигляді масового викиду токсичних хімічних речовин у повітря, що створює загрозу для життя людей та екосистем;

- отруєння водних ресурсів – полягає у скиданні небезпечних речовин у водойми, що призводить до загибелі водної флори і фауни та отруєння джерел питного водопостачання;

- вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу – дії, що полягають у застосуванні будь-яких засобів впливу на природне середовище з метою цілеспрямованого втручання в природні процеси задля зміни динаміки, складу або структури Землі, зокрема її біосфери, літосфери, гідросфери, атмосфери чи навіть космічного простору.

За особливостями конструкції, склад кримінального правопорушення передбаченого ст. 441 КК України є *формально-матеріальним*, оскільки потрібно встановити не лише факт вчинення

³⁴⁹Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

³⁵⁰Мохончук С. М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 135.

суспільно-небезпечного діяння, але й настання реальних суспільно-небезпечного негативних наслідків у вигляді екологічної катастрофи, різновидом якого є знищення флори та фауни, отруєння атмосфери та водойм й типовим формальним де є необов'язковим настання таких наслідків для визнання правопорушення закінченим у тому разі, якщо інші дії спричиняють екологічну катастрофу.³⁵¹

Зауважимо, що поняття «екологічна катастрофа» є досить вживаним у кримінальному законодавстві, проте тлумачення цього поняття законодавцем наразі відсутнє. Проте, єдиним нормативно-правовим актом, що містить визначення поняття «катастрофа», є Кодекс цивільного захисту України. Оскільки цей кодифікований акт регулює правовідносини, пов'язані із захистом населення, територій, довкілля та майна від надзвичайних ситуацій, пожеж й інших небезпечних подій (ст. 1)³⁵², вважаємо за можливе врахувати це положення під час тлумачення поняття «екологічна катастрофа» у межах ст. 441 КК України, враховуючи доктринальне тлумачення.

У науковій літературі не існує єдиного підходу до визначення поняття «екологічна катастрофа». Загалом позиції вчених можна умовно поділити на дві основні групи. Представники першої розглядають екологічну катастрофу як стійкі, незворотні зміни в навколишньому природному середовищі, що унеможливлюють або роблять надзвичайно небезпечним проживання людей на певній території. Друга група дослідників трактує це явище як тяжкий наслідок, що виникає під впливом тривалих, значних та несприятливих змін довкілля на великій площі, внаслідок чого порушується або припиняється життєдіяльність живих організмів.³⁵³

Водночас, орієнтуючись на положення міжнародного права, зокрема Конвенції про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, під екологічною катастрофою слід розуміти масштабну, тривалу й серйозну шкоду довкіллю, яка спричинена внаслідок дій, що призводять до порушення функціонування екосистем чи біологічного різноманіття.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України, характеризується наявністю умисної

³⁵¹Berezniak V. S., Katorkin R. A., Rukina D. O. Acts of Ecocide as a Threat to Ukraine's Rapid Postwar Recovery. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2025. С. 31.

³⁵²Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

³⁵³Рукіна Д. О., Березняк В. С. Окремі питання кримінально-правової кваліфікації екоциду. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 249.

вини, яка може проявлятися як у формі прямого, так і непрямого умислу. Однак у диспозиції цієї статті відсутнє пряме зазначення на умисний характер діяння, хоча саме умисел є обов'язковою умовою визначення екоциду на міжнародно-правовому рівні. З огляду на це, доцільним вбачається внести до тексту ст. 441 КК України чітке формулювання щодо умисної форми вини. Це дозволить уникнути ситуацій, коли особа може бути необґрунтовано притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення екоциду, діючи з необережності. Такі інші ознаки, як мотив, мета або психоемоційний стан, не є обов'язковими й не впливають на кваліфікацію.³⁵⁴

Відповідно до ст. 441 КК України, *суб'єкт* екоциду є загальним – тобто фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Проте аналіз реальної практики свідчить, що у більшості випадків екоцид вчиняється не пересічними громадянами, а окремими особами – наприклад, військовослужбовцями, зокрема збройних сил рф, під час воєнних дій проти України. Такі випадки демонструють, що вчинення екоциду, як правило, має цілеспрямований і системний характер, що вимагає організованого підходу та певних повноважень, а отже, найчастіше його вчиняють саме *спеціальні суб'єкти*.

Незважаючи на це, є ймовірність вчинення екоциду і звичайною особою, тож важливо не обмежувати склад кримінального правопорушення лише спеціальними суб'єктами. З огляду на це, доцільно доповнити ст. 441 КК України кваліфікуючою ознакою, що вказує на вчинення діяння службовою особою, аби точніше відобразити природу таких злочинів.

Окремо варто звернути увагу на діяльність транснаціональних корпорацій, які у процесі глобалізації набувають усе більшого впливу. Їх діяльність у сфері видобутку природних ресурсів часто супроводжується нехтуванням екологічними стандартами, що призводить до масштабного забруднення територій. Небезпека полягає не лише у самих промислових процесах, а й у фінансових механізмах, які забезпечують їх функціонування, що нерідко обходять екологічні обмеження. Тому ці суб'єкти також мають нести відповідальність за свої дії, що загрожують довкіллю та життю людей у глобальному масштабі.

Відмежування ст. 441 КК України від суміжних складів кримінальних правопорушень є важливим для правильної кваліфікації

³⁵⁴Березняк В., Рукіна Д. Проблематика міжнародно-національного закріплення дефініції «екоцид» з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу такого кримінального правопорушення: доктрина та практика. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 184.

діяння. Тож розділом VIII Особливої частини КК України (ст. 236–254) передбачено кримінальні правопорушення проти довкілля. Особливістю правового регулювання у цій сфері є використання законодавцем спеціального прийому нормотворчої техніки – бланкетної диспозиції. Такий підхід сприяє формуванню стабільного, гнучкого та компактного кримінального законодавства, забезпечує системний характер правового регулювання, а також уніфікацію нормативного масиву з урахуванням умов глобального розвитку. Бланкетність диспозицій дозволяє уникати дублювання правових норм у різних нормативно-правових актах.

Водночас подібна техніка має свої суттєві недоліки. Як справедливо зазначає О. О. Дудоров, бланкетний характер диспозицій статей Особливої частини КК України породжує як теоретичні, так і прикладні проблеми. Зокрема, головною з них є забезпечення прав і свобод людини і громадянина під час вибору відповідного варіанта кваліфікації правопорушення в умовах неузгодженості між заборонними нормами КК України і положеннями регулятивного законодавства, які конкретизують ознаки складів кримінальних правопорушень, згаданих або лише частково окреслених у КК України.³⁵⁵

Щодо законодавчого закріплення складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 441 КК України, слід зазначити, що його включення до розділу XX Особливої частини КК України є важливою правовою гарантією захисту довкілля та збереження умов існування людства на планеті. Проте зазначена норма, сформульована у вигляді бланкетної диспозиції, має суттєві юридико-технічні недоліки. Зокрема, вона не містить належної конкретизації суспільно небезпечних наслідків, які можуть бути охарактеризовані як «екологічна катастрофа», що ускладнює правозастосування через її оціночний характер. Така невизначеність створює загрозу неоднозначного тлумачення та застосування норми, що впливає на ефективність кримінально-правової охорони довкілля.

Досліджуючи конкретні склади кримінальних правопорушень проти довкілля, треба зазначити, що поняття «кримінальне правопорушення проти довкілля» є значно ширшим за поняття «екоцид». Адже останній охоплює лише ті діяння, що призводять до масштабних наслідків, здатних поставити під загрозу безпеку людства. Особливої уваги потребує екоцид, вчинений у контексті збройних конфліктів – як

³⁵⁵Дудоров О. О. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці злочинних посягань на довкілля. *Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці)*. Київ : Ваіге, 2022. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf> С. 317–318.

міжнародних, так і неміжнародних, – який має розглядатися як військовий злочин проти довкілля. У цьому зв'язку як ст. 441 КК України, так і ст. 438 КК України охоплюють надзвичайно тяжкі правопорушення, наслідки яких мають переважно незворотний характер.

Однак зазначені склади кримінальних правопорушень суттєво різняться за юридичною природою та елементами об'єктивної сторони. Зокрема, у ч. 1 ст. 438 КК України передбачено низку альтернативних діянь: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням; вигнання цивільного населення для примусових робіт; розграбування національних цінностей на окупованій території; застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом; незаконне переміщення або депортація дитини; невинуватна затримка репатріації дитини; вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; віддання наказу про вчинення таких дій. У межах цієї статті шкода довкіллю може виступати як факультативна ознака кримінального правопорушення.³⁵⁶

Важливим є посилання на міжнародно-правові акти, зокрема ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу (Протокол I) до Женевських конвенцій, яка забороняє використання методів ведення воєнних дій, що спричиняють масові, довготривалі та серйозні екологічні наслідки. Аналогічні положення містять Конвенція про біологічну зброю, Конвенція про заборону застосування засобів впливу на навколишнє середовище та інші міжнародні договори. У такому разі таке діяння може кваліфікуватися як застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, але заподіяння шкоди навколишньому середовищу в результаті застосування цих засобів стає факультативною ознакою за ст. 439 КК України.³⁵⁷

Спільною ознакою ст. 438 і ст. 441 КК України є масштабність завданої шкоди. У ст. 441 КК України шкода характеризується прийняттям формулювання «масове знищення» та «екологічна катастрофа», але, зважаючи на положення Міжнародного гуманітарного права, екологічна шкода, охоплена порушеннями законів та звичаїв

³⁵⁶Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf.

³⁵⁷Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

війни, повинна бути «масштабною», «тривалою», «серйозною», «надмірною». Ми переконані, що незважаючи на використання різних лексичних засобів, зміст ознак ідентичний, тому їх можна вважати загальними для обох складів таких правопорушень. З вищевикладеного вбачається, що ознаки об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, які передбачені ст. 438 і 441 КК, відрізняються один від одного особливостями вчиненого діяння, однак є суміжними за наслідками вчинення.

Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України, визначається наявністю умисної форми вини. Водночас обов'язковою ознакою є усвідомлення особою того, що її дії здійснюються в контексті збройного конфлікту, а також із застосуванням заборонених способів і засобів ведення війни. Важливо зазначити, що для наявності складу кримінального правопорушення не вимагається, щоб особа мала прямий умисел на спричинення шкоди, яка є «широкомасштабною», «тривалою», «серйозною» або «надмірною» щодо передбачуваної конкретної й безпосередньої військової переваги. Достатнім є усвідомлення потенційної можливості заподіяння такої шкоди. Згідно з міжнародною практикою, під час ведення бойових дій вживаються всі можливі превентивні заходи з метою уникнення випадкової шкоди навколишньому природному середовищу. З огляду на це, можна дійти висновку, що застосування сторонами збройного конфлікту засобів і методів ведення війни без урахування положень відповідних міжнародних звичаїв свідчить про свідоме порушення законів та звичаїв війни.

Щодо *суб'єктивної сторони* ст. 441 КК України, яка виражається у формі вини у вигляді прямого або непрямого умислу, варто зазначити, що для притягнення до відповідальності не є обов'язковим наявність у особи наміру спричинити шкоду навколишньому природному середовищу. Достатнім є усвідомлення особою можливості настання таких наслідків, які можуть бути розцінені як екологічна катастрофа, тобто суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 та 441 КК України, характеризується наявністю вини у формі умислу, а також вольовою ознакою, яка відрізняється інтелектуальним моментом.

Треба зазначити, що за суб'єктом вчинення ці два кримінальні правопорушення також мають відмінності. Зокрема, за ст. 438 КК України він може бути як загальним, так і спеціальним, а за ст. 441 КК України – тільки загальним.

Контрольні питання

1. Що таке екоцид згідно з КК України?
2. Що є об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України?
3. Які діяння входять до об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення за ст. 441 КК України?
4. Яка форма вини характерна для суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України?
5. Які особливості має правова кваліфікація екоциду, враховуючи формально-матеріальний характер його складу?
6. Хто може бути суб'єктом кримінального правопорушення екоциду, передбаченого ст. 441 КК України?

Список використаних джерел

1. Berezniak V. S., Katorkin R. A., Rukina D. O. Acts of Ecocide as a Threat to Ukraine's Rapid Postwar Recovery. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2025.
2. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, 10 December 1976 / United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/doc/Treaties/1978/10/19781005%2000-39%20AM/Ch_XXVI_01p.pdf.
3. Березняк В., Рукіна Д. Проблематика міжнародно-національного закріплення дефініції «екоцид» з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних ознак складу такого кримінального правопорушення: доктрина та практика. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 183–188.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
5. Дудоров О. О. Проблемні питання врахування положень регулятивного законодавства при кримінально-правовій оцінці злочинних посягань на довкілля. *Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці)*. Київ : Ваїте, 2022. 632 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/521503.pdf>.
6. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
8. Мохончук С. М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2. С. 132–138.
9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
10. Рукіна Д. О., Березняк В. С. Окремі питання кримінально-правової кваліфікації екоциду. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1 (128). С. 249.

ДОДАТКИ

Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища

*Прийнята Конференцією Організації Об'єднаних Націй з проблем
навколишнього середовища, Стокгольм, 1972 рік*

Конференція Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища,

провівши засідання в Стокгольмі з 5 по 16 червня 1972 року,

*розглянувши необхідність у загальному підході та загальних принципах,
які надихнуть народи світу і послужать їм керівництвом будуть для них
настановою у справі збереження та поліпшення навколишнього середовища,*

I.

проголошує, що:

1. Людина є творінням і одночасно творцем свого навколишнього середовища, яке забезпечує її фізичне існування і надає їй можливості для інтелектуального, морального, соціального і духовного розвитку. Під час довгої і болісної еволюції людства на нашій планеті було досягнуто такого етапу, на якому внаслідок прискореного розвитку науки і техніки людина набула здатності перетворювати численними шляхами і в небачених досі масштабах своє навколишнє середовище. Обидва аспекти навколишнього середовища людини, як природного, так і створеного людиною, мають вирішальне значення для її добробуту і для здійснення основних прав людини, включно навіть із правом на саме життя.

2. Збереження та поліпшення якості навколишнього середовища людини є важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток усіх країн світу; це є вираженням волі народів усього світу і обов'язком урядів усіх країн.

3. Людина постійно узагальнює накопичений досвід і продовжує робити відкриття, винаходити, творити і досягати подальшого прогресу. У наш час здатність людини перетворювати навколишній світ при розумному її використанні може принести всім народам можливість користуватися благами розвитку і підвищувати якість життя. Якщо ж ця здатність буде використовуватися неправильно або необдуманно, вона може завдати невимірної шкоди людству і навколишньому середовищу. Ми бачимо навколо себе все більше випадків, коли людина завдає шкоди в багатьох районах землі: небезпечні рівні забруднення води, повітря, землі і живих організмів; серйозні

і небажані порушення екологічного балансу біосфери; руйнування і виснаження невідновлюваних природних ресурсів і величезні вади у фізичному, розумовому і суспільному стані людини, у створеному людиною навколишньому середовищі, особливо в побутовому і робочому навколишньому середовищі.

4. У країнах, що розвиваються, більшість проблем навколишнього середовища виникає через недостатній розвиток. Мільйони людей продовжують жити в умовах, що значно відстають від мінімально необхідних для гідного існування людини, відчують нестачу в їжі та одязі, житлі та освіті, медичному та санітарно-гігієнічному обслуговуванні. Тому країни, що розвиваються, повинні спрямовувати свої зусилля на розвиток, зважаючи на свої першочергові завдання і необхідність зберігати та поліпшувати якість навколишнього середовища. З цією ж метою промислово розвинені країни повинні докласти зусиль для скорочення розриву між ними і країнами, що розвиваються. У промислово розвинених країнах проблеми навколишнього середовища пов'язані головним чином з процесом індустріалізації і технічного розвитку.

5. Природне зростання населення постійно призводить до виникнення проблем у сфері збереження навколишнього середовища, і для вирішення цих проблем у належних випадках необхідно проводити відповідну політику та вживати відповідних заходів. Найціннішим на землі є люди. Саме люди є рушійною силою соціального прогресу, люди створюють добробут суспільства, розвивають науку і техніку і своєю наполегливою працею постійно перетворюють навколишнє середовище людини. З кожним днем разом із соціальним прогресом і розвитком виробництва, науки і техніки підвищується здатність людини поліпшувати якість навколишнього середовища.

6. Настав такий момент в історії, коли ми повинні регулювати свою діяльність у всьому світі, проявляючи більш ретельну турботу щодо наслідків цієї діяльності для навколишнього середовища. Через незнання або байдуже ставлення ми можемо завдати величезної і непоправної шкоди земному середовищу, від якого залежать наше життя і благополуччя. І навпаки, завдяки найбільш повному застосуванню наших знань і більш розумному підходу ми можемо забезпечити для себе і для нашого потомства краще життя в умовах середовища, яке більшою мірою відповідатиме потребам і сподіванням людей. Перед нами широкі перспективи поліпшення якості навколишнього середовища і створення хороших умов для життя. Для цього необхідні гарячий, але твердий розум, напружена, але організована праця. З метою досягнення свободи у світі природи людина повинна використовувати свої знання для створення відповідно до законів природи кращого навколишнього середовища. Охорона та поліпшення навколишнього середовища людини для нинішнього та майбутніх поколінь стали найважливішою метою людства – метою, яка повинна досягатися спільно та відповідно до встановлених і

основних цілей миру та міжнародного економічного і соціального розвитку.

7. Для досягнення цієї мети в галузі навколишнього середовища людини буде потрібно визнання відповідальності з боку громадян і суспільств, а також з боку підприємств і установ на всіх рівнях і рівна участь всіх у спільних зусиллях. Окремі особи всіх професій і занять, а також організації різного роду, використовуючи свої можливості, шляхом спільних зусиль повинні створити навколишнє середовище людини майбутнього світу. Місцеві влади та національні уряди повинні нести найбільший тягар відповідальності за здійснення в широких масштабах політики в галузі навколишнього середовища людини і за діяльність у межах своєї юрисдикції. Для забезпечення ресурсів з метою надання підтримки країнам, що розвиваються, які виконують свої обов'язки в цій галузі, необхідна також міжнародна співпраця. Кількість проблем, пов'язаних з навколишнім середовищем, дедалі збільшується, бо вони мають регіональний або міжнародний характер або ж вони впливають на загальну міжнародну сферу. Тому це питання вимагатиме широкої співпраці між державами і вжиття заходів з боку міжнародних організацій в загальних інтересах. Конференція закликає всі уряди і народи докласти спільних зусиль з метою охорони і поліпшення навколишнього середовища людини на благо всіх народів і заради їх процвітання.

II.

Принципи

Висловлює загальну впевненість у тому, що:

Принцип 1

Людина має основне право на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє гідно жити, а також відповідальна за охорону і поліпшення навколишнього середовища на благо нинішнього і майбутніх поколінь. У зв'язку з цим політика заохочення або увічнення апартеїду, расової сегрегації, дискримінації, колоніального та інших форм гноблення й іноземного панування засуджується і повинна бути припинена.

Принцип 2

Природні ресурси землі, включно з повітрям, водою, землею, флорою і фауною, і особливо репрезентативні зразки природних екосистем, повинні бути збережені на благо нинішнього і майбутніх поколінь шляхом ретельного планування і управління за потреби.

Принцип 3

Здатність землі виробляти життєво важливі поновлювані ресурси повинна підтримуватися, а там, де це практично бажано і здійснено, відновлюватися або поліпшуватися.

Принцип 4

Людина несе особливу відповідальність за збереження і розумне управління продуктами живої природи та її середовища, які в даний час знаходяться під серйозною загрозою у зв'язку з рядом несприятливих факторів. Тому в плануванні економічного розвитку важливе місце має приділятися збереженню природи, включно з живою природою.

Принцип 5

Непоповнювані ресурси землі повинні розроблятися так, щоб забезпечувався захист від виснаження цих ресурсів у майбутньому і щоб вигоди від їх розробки отримувало все людство.

Принцип 6

Введення в навколишнє середовище токсичних речовин або інших речовин і викид тепла в таких кількостях або концентраціях, які перевищують здатність навколишнього середовища знешкоджувати їх, повинні бути припинені, щоб це не завдавало серйозної або непоправної шкоди екосистемам. Необхідно підтримувати справедливу боротьбу народів усіх країн проти забруднення.

Принцип 7

Держави вживають усіх можливих заходів для запобігання забрудненню морів речовинами, які можуть становити загрозу для здоров'я людини, завдати шкоди живим ресурсам і морським видам, завдати шкоди зручностям або створити перешкоди для інших законних видів використання морів.

Принцип 8

Економічний і соціальний розвиток має вирішальне значення для забезпечення сприятливих умов життя і роботи людини, а також для створення умов на землі, які необхідні для поліпшення якості життя.

Принцип 9

Погіршення навколишнього середовища в результаті недостатнього розвитку та стихійних лих створює серйозні проблеми, які можуть бути найкращим чином усунені шляхом прискорення розвитку за рахунок надання істотної фінансової та технічної допомоги на додаток до зусиль самих країн, що розвиваються, а також такої своєчасної допомоги, яка може знадобитися.

Принцип 10

Що стосується країн, що розвиваються, то стабільність цін і відповідні доходи від сировинних товарів і матеріалів мають істотне значення для управління навколишнім середовищем, оскільки необхідно брати до уваги як економічні фактори, так і екологічні процеси.

Принцип 11

Політика всіх держав у галузі навколишнього середовища повинна підвищувати наявний або майбутній потенціал розвитку країн, що розвиваються, а не чинити на нього негативний вплив або перешкоджати досягненню всіма кращих умов життя, і держави, а також міжнародні організації повинні вжити відповідних заходів з метою досягнення угоди щодо подолання можливих національних і міжнародних економічних наслідків, що виникають внаслідок заходів, пов'язаних з навколишнім середовищем.

Принцип 12

Треба виділяти ресурси для охорони та поліпшення навколишнього середовища з урахуванням обставин і конкретних потреб країн, що розвиваються, та будь-яких витрат, які можуть бути пов'язані з включенням заходів з охорони навколишнього середовища до їхніх планів розвитку, а також необхідності надавати їм на їхнє прохання додаткову міжнародну технічну та фінансову допомогу з цією метою.

Принцип 13

З метою забезпечення більш раціонального управління ресурсами та поліпшення таким чином навколишнього середовища держави повинні виробити єдиний і скоординований підхід до планування свого розвитку для забезпечення того, щоб цей розвиток відповідав потребам охорони та поліпшення навколишнього середовища на благо населення цих держав.

Принцип 14

Раціональне планування є важливим засобом врегулювання будь-якої невідповідності між потребами розвитку та потребами охорони і поліпшення навколишнього середовища.

Принцип 15

Необхідно здійснювати планування населених пунктів та урбанізації, з тим щоб уникнути негативних наслідків для навколишнього середовища та отримати максимальну користь від соціального та економічного розвитку. У зв'язку з цим необхідно відмовитися від проєктів, призначених для забезпечення колоніалістського расистського панування.

Принцип 16

У тих районах, де швидкі темпи зростання або занадто велика щільність населення можуть негативно позначитися на навколишньому середовищі людини або темпах розвитку, а також у тих районах, де низька щільність населення може створювати перешкоди в справі поліпшення навколишнього середовища людини або в справі розвитку, необхідно проводити демографічну політику, яка не обмежує основних прав людини, політику, яку зацікавлені уряди вважатимуть за доцільну.

Принцип 17

На відповідні національні установи слід покласти завдання планування, управління та контролю щодо ресурсів навколишнього середовища держав з метою підвищення якості навколишнього середовища.

Принцип 18

Наука і техніка, вносячи свій внесок у соціально-економічний розвиток, повинні бути використані з метою визначення і запобігання випадків завдання шкоди навколишньому середовищу і боротьби з ним, а також для вирішення проблем навколишнього середовища на благо всього людства.

Принцип 19

Ознайомлення підростаючого покоління, а також дорослих, з належним урахуванням нижчих верств населення, з проблемами навколишнього середовища є вкрай важливим для розширення основи, необхідної для свідомої і правильної поведінки окремих осіб, підприємств і громад у справі охорони та поліпшення навколишнього середовища у всіх її аспектах, пов'язаних з людиною. Важливо також, щоб засоби громадської інформації не сприяли погіршенню навколишнього середовища, а, навпаки, поширювали знання, що стосуються необхідності охорони та поліпшення навколишнього середовища, з метою забезпечення можливостей всебічного розвитку людини.

Принцип 20

Національні та багатонаціональні науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, пов'язані з проблемами навколишнього середовища, повинні отримати підтримку в усіх країнах, особливо в країнах, що розвиваються. З цією метою необхідно підтримувати та сприяти вільному потоку сучасної наукової інформації та передачі досвіду, щоб полегшити вирішення проблем навколишнього середовища; технічні знання в галузі навколишнього середовища повинні надаватися країнам, що розвиваються, на умовах, які сприятимуть їх широкому поширенню і не будуть економічним тягарем для країн, що розвиваються.

Принцип 21

Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй та принципів міжнародного права держави мають суверенне право розробляти свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища і несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність у межах їх юрисдикції або контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав або районів за межами дії національної юрисдикції.

Принцип 22

Держави співпрацюють з метою подальшого розвитку міжнародного права, що стосується відповідальності та компенсації жертвам за забруднення та інші види шкоди, заподіяні в результаті діяльності в межах їх юрисдикції, або контролю за навколишнім середовищем в районах, що знаходяться за межами дії їх юрисдикції.

Принцип 23

Поважаючи критерії, які можуть бути узгоджені міжнародним співтовариством, або норми, які повинні бути встановлені на національному рівні, вкрай важливо в усіх випадках брати до уваги системи цінностей, встановлені в кожній країні, і ступінь застосування норм, які придатні для більшості розвинених країн, але які можуть не підходити і викликати невиправдані соціальні витрати в країнах, що розвиваються.

Принцип 24

Міжнародні проблеми, пов'язані з охороною та поліпшенням навколишнього середовища, слід вирішувати в дусі співпраці всіх країн, великих і малих, на основі рівноправності. Співпраця, заснована на багатосторонніх і двосторонніх угодах або на іншій відповідній основі, є дуже важливою для організації ефективного контролю, запобігання, зменшення та усунення негативного впливу на навколишнє середовище, пов'язаного з діяльністю, що проводиться в усіх сферах, і ця співпраця повинна бути організована так, щоб належним чином враховувалися суверенні інтереси всіх держав.

Принцип 25

Держави повинні сприяти тому, щоб міжнародні організації відігравали узгоджену, ефективну і динамічну роль у справі охорони та поліпшення навколишнього середовища людини.

Принцип 26

Людина та навколишнє середовище повинні бути позбавлені наслідків застосування ядерної та інших видів зброї масового знищення. Держави повинні прагнути до якнайшвидшого досягнення домовленості у відповідних міжнародних органах про ліквідацію та повне знищення таких видів зброї.

Ріо-де-Жанейрська декларація з навколишнього середовища та розвитку

*Ухвалена Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку,
Ріо-де-Жанейро, 3–14 червня 1992 року.*

Конференція Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та розвитку,

*будучи скликана в Ріо-де-Жанейро з 3 по 14 червня 1992 року,
підтверджуючи Декларацію Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем навколишнього середовища людини, ухвалену в Стокгольмі 16 червня 1972 року і прагнучи розвинути її,*

маючи на меті встановлення нового, справедливого глобального партнерства шляхом створення нових рівнів співпраці між державами, ключовими секторами суспільства і людьми,

докладаючи зусилля для укладення міжнародних угод, що забезпечують повагу інтересів всіх і захист цілісності глобальної системи навколишнього середовища і розвитку,

*визнаючи комплексний і взаємозалежний характер Землі, нашого дому,
проголошує, що:*

Принцип 1

Турбота про людей посідає центральне місце в зусиллях щодо забезпечення сталого розвитку. Вони мають право на здорове і плідне життя в гармонії з природою.

Принцип 2

Відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй та принципів міжнародного права держави мають суверенне право розробляти свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища та розвитку і несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність у межах їх юрисдикції або контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав або районів за межами дії національної юрисдикції.

Принцип 3

Право на розвиток має бути реалізовано, щоб забезпечити справедливе задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь у сферах розвитку і навколишнього середовища.

Принцип 4

Для досягнення сталого розвитку захист навколишнього середовища повинен бути невід'ємною частиною процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього.

Принцип 5

Всі держави і всі народи співпрацюють у вирішенні найважливішого завдання викорінення бідності – необхідної умови сталого розвитку – з метою зменшення розривів у рівнях життя і більш ефективного задоволення потреб більшості населення світу.

Принцип 6

Особливе значення надається особливому становищу та потребам країн, що розвиваються, насамперед найменш розвинених та екологічно найбільш вразливих країн. Міжнародні дії в галузі навколишнього середовища та розвитку повинні бути також спрямовані на задоволення інтересів та потреб усіх країн.

Принцип 7

Держави співпрацюють у дусі глобального партнерства з метою збереження, захисту та відновлення здорового стану та цілісності екосистеми Землі. Внаслідок своєї різної ролі у погіршенні стану глобального навколишнього середовища держави несуть спільну, але різну відповідальність. Розвинені країни визнають відповідальність, яку вони несуть у контексті міжнародних зусиль щодо забезпечення сталого розвитку з урахуванням стресу, який створюють їхні суспільства для глобального навколишнього середовища, та технологій і фінансових ресурсів, якими вони володіють.

Принцип 8

Для досягнення сталого розвитку та вищої якості життя для всіх людей держави повинні обмежити та ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва та споживання і заохочувати відповідну демографічну політику.

Принцип 9

Держави повинні співпрацювати з метою зміцнення діяльності з нарощування національного потенціалу для забезпечення сталого розвитку завдяки поглибленню наукового розуміння шляхом обміну науково-технічними знаннями та розширення розробки, адаптації, поширення та передачі технологій, включно з новими та інноваційними технологіями.

Принцип 10

Екологічні питання вирішуються найбільш ефективним чином за участю всіх зацікавлених громадян – на відповідному рівні. На національному рівні кожна людина повинна мати відповідний доступ до інформації, що стосується навколишнього середовища, яка є в розпорядженні державних органів, включно з інформацією про небезпечні матеріали та діяльність у їхніх громадах, і можливість брати участь у процесах ухвалення рішень. Держави

розвивають і заохочують поінформованість та участь населення шляхом широкого надання інформації. Забезпечується ефективна можливість використовувати судові та адміністративні процедури, включно з відшкодуванням та засобами судового захисту.

Принцип 11

Держави ухвалюють ефективні законодавчі акти в галузі охорони навколишнього середовища. Екологічні стандарти, цілі регламентації та пріоритети повинні відображати екологічні умови та умови розвитку, в яких вони застосовуються. Стандарти, що застосовуються одними країнами, можуть бути недоречними та пов'язаними з необґрунтованими економічними та соціальними витратами в інших країнах, зокрема в країнах, що розвиваються.

Принцип 12

Для більш ефективного вирішення проблем погіршення стану навколишнього середовища держави повинні співпрацювати у створенні сприятливої та відкритої міжнародної економічної системи, яка б привела до економічного зростання та сталого розвитку в усіх країнах. Заходи в галузі торговельної політики, що вживаються з метою охорони навколишнього середовища, не повинні бути засобами довільної або невинуватеної дискримінації або прихованого обмеження міжнародної торгівлі. Слід уникати односторонніх дій щодо вирішення екологічних завдань за межами юрисдикції країни-імпортера. Заходи в галузі охорони навколишнього середовища, спрямовані на вирішення транскордонних або глобальних екологічних проблем, повинні, наскільки це можливо, ґрунтуватися на міжнародному консенсусі.

Принцип 13

Держави повинні розробляти національні закони, що стосуються відповідальності та компенсації жертвам забруднення та інших екологічних збитків. Держави оперативно та більш рішуче співпрацюють також з метою подальшої розробки міжнародного права, що стосується відповідальності та компенсації за негативні наслідки екологічної шкоди, заподіяної діяльністю, яка ведеться під їхньою юрисдикцією або контролем, районам, що знаходяться за межами їхньої юрисдикції.

Принцип 14

Держави повинні ефективно співпрацювати з метою стримування або запобігання перенесенню та переведенню в інші держави будь-яких видів діяльності та речовин, які завдають серйозної екологічної шкоди або вважаються шкідливими для здоров'я людини.

Принцип 15

З метою захисту навколишнього середовища держави відповідно до своїх можливостей широко застосовують принцип вжиття запобіжних заходів. У тих випадках, коли існує загроза серйозної або незворотної шкоди, відсутність повної наукової впевненості не використовується як причина для відстрочки вжиття економічно ефективних заходів щодо запобігання погіршенню стану навколишнього середовища.

Принцип 16

Національні органи влади повинні прагнути сприяти інтерналізації екологічних витрат і використанню економічних засобів, беручи до уваги підхід, згідно з яким забруднювач повинен, в принципі, покривати витрати, пов'язані із забрудненням, належним чином враховуючи суспільні інтереси і не порушуючи міжнародну торгівлю та інвестування.

Принцип 17

Оцінка екологічних наслідків як національний інструмент здійснюється стосовно передбачуваних видів діяльності, які можуть мати значний негативний вплив на навколишнє середовище і які підлягають затвердженню рішенням компетентного національного органу.

Принцип 18

Держави негайно повідомляють інші держави про будь-які стихійні лиха або інші надзвичайні ситуації, які можуть призвести до несподіваних шкідливих наслідків для навколишнього середовища в цих державах. Міжнародне співтовариство робить все можливе для надання допомоги постраждалим від цього державам.

Принцип 19

Держави надсилають державам, які можуть бути зачеплені, попередні та своєчасні повідомлення і відповідну інформацію про діяльність, яка може мати значні негативні транскордонні наслідки, і проводять консультації з цими державами на ранньому етапі і в дусі доброї волі.

Принцип 20

Жінки відіграють життєво важливу роль у раціональному використанні навколишнього середовища та розвитку. Тому їх всебічна участь необхідна для досягнення сталого розвитку.

Принцип 21

Слід мобілізувати творчі сили, ідеали та мужність молоді світу з метою формування глобального партнерства, щоб досягти сталого розвитку та забезпечити краще майбутнє для всіх.

Принцип 22

Корінне населення та його громади, а також інші місцеві громади покликані відігравати життєво важливу роль у раціональному використанні та поліпшенні навколишнього середовища завдяки своїм знанням і традиційній практиці. Держави повинні визнавати та належним чином підтримувати їх самобутність, культуру та інтереси і забезпечувати їх ефективну участь у досягненні сталого розвитку.

Принцип 23

Навколишнє середовище та природні ресурси народів, що живуть в умовах гноблення, панування та окупації, повинні бути захищені.

Принцип 24

Війна неминуче має руйнівний вплив на процес сталого розвитку. Тому держави повинні поважати міжнародне право, що забезпечує захист навколишнього середовища під час збройних конфліктів, і повинні співпрацювати, за необхідності, у справі його подальшого розвитку.

Принцип 25

Мир, розвиток і охорона навколишнього середовища взаємозалежні і нероздільні.

Принцип 26

Держави вирішують усі свої екологічні спори мирним шляхом і належними засобами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Принцип 27

Держави та народи співпрацюють у дусі доброї волі та партнерства у виконанні принципів, втілених у цій Декларації, та у подальшому розвитку міжнародного права у сфері сталого розвитку.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про охорону навколишнього природного середовища

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546)

редакція від 08.08.2025

(витяги)

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Завданням законодавства про охорону навколишнього природного середовища є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище у сфері зміни клімату, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Стаття 2. Законодавство України про охорону навколишнього природного середовища

Відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються цим Законом, а також земельним, водним, лісовим законодавством, законодавством про надра, про охорону атмосферного повітря, про охорону і використання рослинного і тваринного світу та іншим спеціальним законодавством.

Відносини щодо прийняття, набрання чинності, оскарження в адміністративному порядку, виконання, припинення дії адміністративних актів у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні регулюються Законом України «Про адміністративну процедуру» з урахуванням особливостей, визначених цим Законом.

Стаття 3. Основні принципи охорони навколишнього природного середовища

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища є:

а) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

б) гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я

людей;

в) запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

д) збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів;

е) науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

є) обов'язковість оцінки впливу на довкілля;

ж) гласність і демократизм при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування у населення екологічного світогляду;

з) науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

и) безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

і) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

ї) вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням ступеня антропогенної зміненості територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

й) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища;

к) вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва;

л) встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України;

м) врахування результатів стратегічної екологічної оцінки.

Стаття 4. Право власності на природні ресурси.

Природні ресурси України є власністю Українського народу.

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Конституцією України, цим та іншими законами України.

Громадяни України мають право користуватися природними ресурсами України відповідно до цього та інших законів.

Стаття 5. Об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища

Державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Особливій державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України.

Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також здоров'я і життя людей.

Стаття 6. Державні цільові та інші екологічні програми.

З метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні цільові, міждержавні, місцеві програми.

Розділ II

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

Стаття 9. Екологічні права громадян України.

Кожний громадянин України має право на:

а) безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;

б) участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань;

в) участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;

г) здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

д) об'єднання в громадські природоохоронні формування;

е) вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання,

поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

є) участь у громадських обговореннях з питань впливу планованої діяльності на довкілля;

ж) одержання екологічної освіти;

з) подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

и) оскарження у судовому порядку рішень, дій або бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб щодо порушення екологічних прав громадян у порядку, передбаченому законом;

і) участь у процесі здійснення стратегічної екологічної оцінки.

Законами України можуть бути визначені й інші екологічні права громадян.

Стаття 10. Гарантії екологічних прав громадян.

Екологічні права громадян забезпечуються:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов'язком центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації об'єктів економіки;

в) участю громадських організацій та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійсненням державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

е) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

є) створенням та функціонуванням мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 11. Захист прав громадян України у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав,

наданих їм законодавством.

Місцеві ради, органи державної влади в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов'язані подавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їх пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів.

Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Стаття 12. Обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Громадяни України зобов'язані:

а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

б) здійснювати діяльність з дотриманням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;

г) вносити штрафи за екологічні правопорушення;

д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни України зобов'язані виконувати й інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законів України.

Розділ V

СПОСТЕРЕЖЕННЯ, ПРОГНОЗУВАННЯ, ОБЛІК ТА ІНФОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 22. Моніторинг навколишнього природного середовища.

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами,

установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень.

Порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України.

Державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку України, в тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Стаття 23. Кадастри природних ресурсів.

Для обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання ведуться державні кадастри природних ресурсів.

Державні кадастри ведуться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Державні кадастри природних ресурсів включають геопросторові дані, метадані та сервіси, оприлюднення, інша діяльність з якими та доступ до яких здійснюються у мережі «Інтернет» згідно із Законом України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних».

Стаття 24. Державний облік об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища

Об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи та організації проводять первинний облік у галузі охорони навколишнього природного середовища і безоплатно подають відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Збір, обробка і подання відповідним державним органам зведеної статистичної звітності про обсяги викидів, скидів забруднюючих речовин, використання природних ресурсів, виконання завдань по охороні навколишнього природного середовища та іншої інформації, ведення екологічних паспортів здійснюється в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Особливості державного обліку у сфері реєстрації викидів та перенесення забруднювачів і відходів та у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів визначаються законами України «Про

Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» та «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів».

Стаття 25. Інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація)

Інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;

- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища;

- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;

- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;

- витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

Стаття 25-1. Екологічне інформаційне забезпечення

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей, зобов'язані забезпечувати вільний доступ населення до інформації про стан навколишнього природного середовища.

Екологічне інформаційне забезпечення здійснюється органами державної влади та органами місцевого самоврядування в межах їх повноважень шляхом:

а) підготовки центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, і подання на розгляд Верховної Ради України щорічної Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні, а після її розгляду Верховною Радою України – опублікування окремим виданням та розміщення в системі Інтернет;

б) щорічного інформування Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями відповідних рад та населення про стан навколишнього природного середовища відповідних територій;

в) систематичного інформування населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, управління відходами чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей;

г) негайного інформування про надзвичайні екологічні ситуації;

г) передачі інформації, отриманої в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації;

д) забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах.

Розділ VII

НОРМУВАННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 33. Екологічні нормативи

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Нормативи для спалювальних установок, установок спалювання

відходів, установок сумісного спалювання відходів, установок та видів діяльності, в яких застосовуються органічні розчинники, та установок, що виробляють двоокис титану, розробляються та затверджуються на основі актів законодавства Європейського Союзу.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, та іншими уповноваженими на те державними органами відповідно до законодавства України.

Розділ VIII

КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 34. Завдання контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища

Завдання контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища полягають у забезпеченні додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, а також громадянами.

Стаття 35. Державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища

Державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад здійснюють державний контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської)

економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища, а також дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів у відкритій системі та додержання операторами вимог законодавства у сфері реєстрації викидів та перенесення забруднювачів і відходів.

Стаття 36. Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля згідно з Положенням, яке затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Громадські інспектори з охорони довкілля:

а) беруть участь у проведенні спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів;

б) проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності;

в) подають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності по запобіганню екологічним правопорушенням.

Органи громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища можуть здійснювати й інші функції відповідно до законодавства України.

Розділ IX

РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ

ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 38. Загальне та спеціальне використання природних ресурсів

Використання природних ресурсів в Україні здійснюється в порядку загального і спеціального використання природних ресурсів.

Законодавством України громадянам гарантується право загального використання природних ресурсів для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних тощо) безоплатно, без

закріплення цих ресурсів за окремими особами і надання відповідних дозволів, за винятком обмежень, передбачених законодавством України.

В порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Стаття 39. Природні ресурси загальнодержавного і місцевого значення
До природних ресурсів загальнодержавного значення належать:

- а) внутрішні морські води та територіальне море;
- б) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- в) атмосферне повітря;
- г) підземні води;
- д) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області;
- е) лісові ресурси державного значення;
- є) природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- ж) дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, на які поширюється дія Закону України «Про тваринний світ» і які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті в комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення;
- з) корисні копалини, за винятком загальнопоширених.

Законодавством України можуть бути віднесені до природних ресурсів загальнодержавного значення й інші природні ресурси.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Стаття 40. Додержання екологічних вимог при використанні природних ресурсів

Використання природних ресурсів громадянами, підприємствами, установами та організаціями здійснюється з додержанням обов'язкових екологічних вимог:

- а) раціонального і економного використання природних ресурсів на основі широкого застосування новітніх технологій;
- б) здійснення заходів щодо запобігання псуванню, забрудненню, виснаженню природних ресурсів, негативному впливу на стан навколишнього природного середовища;
- в) здійснення заходів щодо відтворення відновлюваних природних

ресурсів;

г) застосування біологічних, хімічних та інших методів поліпшення якості природних ресурсів, які забезпечують охорону навколишнього природного середовища і безпеку здоров'я населення;

д) збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, що підлягають особливій охороні;

е) здійснення господарської та іншої діяльності без порушення екологічних прав інших осіб;

є) здійснення заходів щодо збереження і невиснажливого використання біологічного різноманіття під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами.

При використанні природних ресурсів має забезпечуватися виконання й інших вимог, встановлених цим Законом та іншим законодавством України.

Стаття 43. Ліміти використання природних ресурсів

Ліміти використання природних ресурсів встановлюються в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами, крім випадків, коли природні ресурси мають загальнодержавне значення.

Ліміти використання природних ресурсів загальнодержавного значення встановлюються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 44. Ліміти скидів забруднюючих речовин

Ліміти скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та інших видів шкідливого впливу в цілому на території Автономної Республіки Крим, областей, міст загальнодержавного значення або окремих регіонів встановлюються:

– у разі якщо це призводить до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, територій інших областей, – центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища;

– в інших випадках – у порядку, що встановлюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами, за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища.

Розділ XI

ЗАХОДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття 50. Екологічна безпека

Екологічна безпека є такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної

обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду.

Стаття 51. Екологічні вимоги до розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів

При проектуванні, розміщенні, будівництві, введенні в дію нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових технологічних процесів та устаткування, а також в процесі експлуатації цих об'єктів забезпечується екологічна безпека людей, раціональне використання природних ресурсів, додержання нормативів шкідливих впливів на навколишнє природне середовище. При цьому повинні передбачатися вловлювання, утилізація, знешкодження шкідливих речовин або повна їх ліквідація, відновлення та видалення відходів, виконання інших вимог щодо охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей.

Підприємства, установи й організації, діяльність яких пов'язана з шкідливим впливом на навколишнє природне середовище, незалежно від часу введення їх у дію повинні бути обладнані спорудами, устаткуванням і пристроями для очищення викидів і скидів або їх знешкодження, зменшення впливу шкідливих факторів, а також приладами контролю за кількістю і складом забруднюючих речовин та за характеристиками шкідливих факторів.

Проекти господарської та іншої діяльності повинні мати матеріали оцінки її впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Оцінка здійснюється з урахуванням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, екологічної ємності даної території, стану навколишнього природного середовища в місці, де планується розміщення об'єктів, екологічних прогнозів, перспектив соціально-економічного розвитку регіону, потужності та видів сукупного впливу шкідливих факторів та об'єктів на навколишнє природне середовище.

Підприємства, установи та організації, які розміщують, проектують, будують, реконструюють, технічно переозброюють, вводять в дію підприємства, споруди та інші об'єкти, а також проводять дослідну діяльність, що за їх оцінкою може негативно вплинути на стан навколишнього природного середовища, подають центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, спеціальну заяву про це.

Забороняється введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, на яких не забезпечено в повному обсязі додержання всіх екологічних вимог і

виконання заходів, передбачених у проектах на будівництво та реконструкцію (розширення та технічне переоснащення).

Стаття 52. Охорона навколишнього природного середовища при застосуванні засобів захисту рослин, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, небезпечних хімічних речовин

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані додержувати правил транспортування, зберігання і застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив, нафти і нафтопродуктів, небезпечних хімічних речовин, з тим щоб не допустити забруднення ними або їх складовими навколишнього природного середовища і продуктів харчування.

При створенні нових хімічних речовин, інших потенційно небезпечних для навколишнього природного середовища субстанцій повинні розроблятися та затверджуватися у встановленому законодавством порядку допустимі рівні вмісту цих речовин у об'єктах навколишнього природного середовища та продуктах харчування, методи визначення їх залишкової кількості, відновлення або видалення після використання.

Вміст природних та штучних домішок, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища або здоров'я людей, у таких хімічних речовинах, а також сировині, що використовується для їх виробництва, не повинен перевищувати допустимих рівнів, встановлених відповідно до законодавства.

Перелік пестицидів та агрохімікатів, дозволених для використання в Україні, регламенти їх застосування, а також щорічні доповнення до нього визначаються в установленому законодавством порядку.

Стаття 53. Охорона навколишнього природного середовища від неконтрольованого та шкідливого біологічного впливу

Підприємства, установи та організації зобов'язані забезпечувати екологічно безпечне виробництво, зберігання, транспортування, використання, знищення, знешкодження і захоронення мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та продуктів біотехнології, а також інтродукцію, акліматизацію і реакліматизацію тварин і рослин, розробляти і здійснювати заходи щодо запобігання та ліквідації наслідків шкідливого впливу біологічних факторів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Створення нових штамів мікроорганізмів та біологічно активних речовин здійснюється за наявності оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людей.

При створенні зазначених організмів і речовин повинні розроблятися нормативи гранично допустимих концентрацій, методи визначення цих організмів та речовин у навколишньому природному середовищі і продуктах харчування.

Виробництво і використання нових штамів мікроорганізмів та інших

біологічно активних речовин, а також генетично модифікованих організмів, продукції, отриманої з використанням штамів мікроорганізмів, інших біологічно активних речовин та генетично модифікованих організмів.

Стаття 54. Охорона навколишнього природного середовища від акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого впливу фізичних факторів та радіоактивного забруднення

Місцеві ради, підприємства, установи, організації та громадяни при здійсненні своєї діяльності зобов'язані вживати необхідних заходів щодо запобігання та недопущення перевищення встановлених рівнів акустичного, електромагнітного, іонізуючого та іншого шкідливого фізичного впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людини в населених пунктах, рекреаційних і заповідних зонах, а також в місцях масового скупчення і розмноження диких тварин.

Підприємства, установи та організації, що здійснюють господарську чи іншу діяльність, пов'язану з використанням радіоактивних речовин у різних формах і з будь-якою метою, зобов'язані забезпечувати екологічну безпеку цієї діяльності, що виключала б можливість радіоактивного забруднення навколишнього природного середовища та негативного впливу на здоров'я людей у процесі видобутку, збагачення, транспортування, переробки, використання та захоронення радіоактивних речовин.

Стаття 55. Охорона навколишнього природного середовища від забруднення відходами

Утворювачі відходів повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для оброблення відходів, утворення яких неможливо уникнути.

Здійснення операцій з оброблення відходів дозволяється лише за наявності дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів на визначених місцевими радами територіях з додержанням санітарних та екологічних норм.

Стаття 56. Екологічна безпека транспортних та інших пересувних засобів і установок

Підприємства, установи, організації, що здійснюють проектування, виробництво, експлуатацію та обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та виробництво і постачання пального, зобов'язані розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у відпрацьованих газах та скидах транспортних засобів, переходу на менш токсичні види енергії й пального, додержання режиму експлуатації транспортних засобів та інші заходи, спрямовані на запобігання й зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин та додержання встановлених рівнів фізичних впливів.

Виробництво і експлуатація транспортних та інших пересувних засобів та установок, у викидах та скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи, не допускається.

Керівники транспортних організацій та власники транспортних засобів несуть відповідальність за додержання встановлених для відповідного типу транспортного засобу нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, скидів забруднюючих речовин та впливу фізичних факторів пересувних джерел на стан навколишнього природного середовища.

Стаття 57. Додержання вимог екологічної безпеки при проведенні наукових досліджень, впровадженні відкриттів, винаходів, застосуванні нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем

При проведенні фундаментальних та прикладних наукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт обов'язково повинні враховуватися вимоги охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Забороняється впровадження відкриттів, винаходів, застосування нової техніки, імпортного устаткування, технологій і систем, якщо вони не відповідають вимогам екологічної безпеки.

У разі порушення встановлених вимог така діяльність припиняється уповноваженими на те державними органами, а винні особи притягуються до відповідальності.

Стаття 58. Вимоги екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності

Вимоги екологічної безпеки, встановлені для розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації об'єктів щодо обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище хімічних, фізичних і біологічних факторів, а також інші вимоги, передбачені цим Законом та іншим законодавством України, повною мірою поширюються на військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів Національної поліції та державної безпеки.

Вимоги екологічної безпеки повинні дотримуватись також при дислокації військових частин, проведенні військових навчань, маневрів, переміщенні військ і військової техніки, крім випадків особливих ситуацій, що оголошуються відповідно до законодавства України.

Державний контроль за додержанням вимог екологічної безпеки щодо військових, оборонних об'єктів та військової діяльності на території України здійснюється відповідно до цього Закону та іншого законодавства України.

Стаття 59. Екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів

Планування, розміщення, забудова і розвиток населених пунктів здійснюються за рішенням місцевих рад з урахуванням екологічної ємкості територій, додержанням вимог охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

При розробці генеральних планів розвитку і розміщення населених

пунктів сільські, селищні, міські ради встановлюють режим використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки у приміських та зелених зонах за погодженням з місцевими радами, на території яких вони знаходяться, відповідно до законодавства України.

Розділ XII

ПРИРОДНІ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ОСОБЛИВІЙ ОХОРОНІ

Стаття 60. Система природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні

Особливій охороні підлягають природні території та об'єкти, що мають велику екологічну цінність як унікальні та типові природні комплекси, для збереження сприятливої екологічної обстановки, попередження та стабілізації негативних природних процесів і явищ.

Природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій та об'єктів, що визначаються законодавством України.

Стаття 61. Природно-заповідний фонд України

Ділянки суші та водного простору, природні комплекси й об'єкти, які мають особливу екологічну, наукову, естетичну і економічну цінність і призначені для збереження природної різноманітності, генофонду видів тварин і рослин, підтримання загального екологічного балансу та фонових моніторингу навколишнього природного середовища, вилучаються з господарського використання повністю або частково і оголошуються територією чи об'єктом природно-заповідного фонду України.

До складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

Порядок організації, використання і охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, додаткові їх категорії визначаються законодавством України.

Стаття 62. Курортні і лікувально-оздоровчі зони

Курортними і лікувально-оздоровчими зонами визнаються території, які мають виражені природні лікувальні фактори: мінеральні джерела, кліматичні та інші умови, сприятливі для лікування і оздоровлення людей.

З метою охорони природних якостей та лікувальних факторів курортних зон, запобігання їх псуванню, забрудненню і виснаженню встановлюються

округи їх санітарної охорони.

В межах курортних і лікувально-оздоровчих зон забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно впливати на лікувальні якості і санітарний стан території, що підлягає особливій охороні.

Оголошення природних територій курортними і лікувально-оздоровчими зонами здійснюється Верховною Радою України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, а їх природоохоронний режим визначається відповідно Кабінетом Міністрів України та Радою міністрів Автономної Республіки Крим відповідно до законодавства України.

Стаття 63. Рекреаційні зони

Рекреаційними зонами є ділянки суші і водного простору, призначені для організованого масового відпочинку населення і туризму.

На території рекреаційних зон забороняються:

а) господарська та інша діяльність, що негативно впливає на навколишнє природне середовище або може перешкодити використанню їх за цільовим призначенням;

б) зміни природного ландшафту та проведення інших дій, що суперечать використанню цих зон за прямим призначенням.

Режим використання цих територій визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами відповідно до законодавства України.

Стаття 64. Охорона рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу

Рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, підлягають особливій охороні і заносяться до Червоної книги України.

Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами, які є суб'єктами використання тваринного і рослинного світу відповідно до закону.

Об'єкти Червоної книги України можуть бути об'єктами права державної, комунальної та приватної форми власності відповідно до закону.

Ведення Червоної книги України покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Розділ XIII НАДЗВИЧАЙНІ ЕКОЛОГІЧНІ СИТУАЦІЇ

Стаття 65. Зона надзвичайної екологічної ситуації

Окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, може бути оголошена зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, які обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України.

Правове регулювання відносин, які виникають під час здійснення надзвичайних заходів, спрямованих на захист життя та здоров'я людей і нормалізацію екологічного стану на території зони надзвичайної екологічної ситуації, визначення порядку встановлення правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації, його організаційного, фінансового та матеріально-технічного забезпечення, порядку відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок виникнення надзвичайної екологічної ситуації, а також вирішення інших організаційних питань у цій сфері здійснюються згідно з Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», іншими нормативно-правовими актами.

Стаття 66. Запобігання аваріям і ліквідація їх шкідливих екологічних наслідків

При проектуванні й експлуатації господарських та інших об'єктів, діяльність яких може шкідливо впливати на навколишнє природне середовище, розробляються і здійснюються заходи щодо запобігання аваріям, а також ліквідації їх шкідливих екологічних наслідків.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з промислової безпеки, і центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпеки використання ядерної енергії, спільно з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із

здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, систематично проводять перевірки стану екологічно небезпечних об'єктів та виконання відповідних заходів і вимог щодо їх безпечної експлуатації.

Перелік екологічно небезпечних об'єктів визначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У разі аварії, що спричинила забруднення навколишнього природного середовища, підприємства, установи, організації зобов'язані негайно приступити до ліквідації її наслідків. Одночасно посадові особи або власники підприємств, керівники установ і організацій зобов'язані повідомляти про аварію і заходи, вжиті для ліквідації її наслідків, виконавчому комітету сільської, селищної, міської ради, відповідній обласній, Київській, Севастопольській міській державній адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та населенню.

Розділ XV

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 68. Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища

Порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою встановлену цим Законом та іншим законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

- а) порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- б) порушенні норм екологічної безпеки;
- в) порушенні вимог законодавства про оцінку впливу на довкілля, у тому числі поданні завідомо неправдивого звіту з оцінки впливу на довкілля чи висновку з оцінки впливу на довкілля;
- г) неврахуванні у встановленому порядку результатів оцінки впливу на довкілля та невиконанні екологічних умов, визначених у висновку з оцінки впливу на довкілля;
- е) порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;

є) допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;

ж) перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;

з) самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;

і) невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;

ї) невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;

й) порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, небезпечних хімічних речовин, радіоактивних речовин та відходів;

к) невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;

л) відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

м) приниженні честі і гідності працівників, які здійснюють контроль в галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їх життя і здоров'я;

н) порушенні природоохоронних вимог під час провадження діяльності, пов'язаної з поводженням з генетично модифікованими організмами;

о) порушенні вимог законодавства України при здійсненні стратегічної екологічної оцінки;

с) порушенні вимог законодавства про інтегрований довкіллевий дозвіл. Законодавством України може бути встановлено відповідальність і за інші порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодовувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди,

заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Незаконно добуті в природі ресурси та виготовлена з них продукція підлягають безоплатному вилученню, а знаряддя правопорушення – конфіскації. Одержані від їх реалізації доходи спрямовуються в Автономної Республіки Крим і місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, згідно з рішеннями їх органів управління позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності повністю або частково.

Порядок позбавлення премій визначається законодавством України.

Стаття 69. Особливості застосування цивільної відповідальності

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі.

Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Особи, що володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Шкода, заподіяна довкіллю у зв'язку з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню відповідно до вимог статті 29 Закону України «Про угоди про розподіл продукції».

Стаття 70. Адміністративна та кримінальна відповідальність за екологічні правопорушення і злочини

Визначення складу екологічних правопорушень і злочинів, порядок притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності за їх вчинення встановлюються Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України.

Розділ XVI

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Стаття 71. Участь України у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Україна бере участь у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища на державному рівні відповідно до законодавства України та міжнародного права.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про охорону навколишнього природного середовища, то застосовуються правила міжнародного договору.

Україна здійснює заходи щодо розвитку та зміцнення міжнародного співробітництва у галузі охорони навколишнього природного середовища з іншими державами, а також в рамках природоохоронної діяльності ООН та організацій, що входять в її систему, інших урядових і неурядових міжнародних організацій.

Стаття 72. Обов'язок іноземців та осіб без громадянства, іноземних юридичних осіб щодо додержання законодавства України про охорону навколишнього природного середовища.

Іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи зобов'язані на території України додержувати вимог цього Закону, інших законодавчих актів у галузі охорони навколишнього природного середовища та несуть відповідальність за їх порушення відповідно до законодавства України.

ПЛЕНУМ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ

П О С Т А Н О В А від 10.12.2004 № 17

Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля

(витяг)

Відповідно до Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66).

Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Обговоривши матеріали узагальнення судової практики, Пленум Верховного Суду України відзначає, що суди в цілому забезпечують правильне вирішення справ про порушення законодавства про охорону довкілля (навколишнього природного середовища). Водночас при судовому розгляді цих справ ще допускаються порушення як матеріального, так і процесуального закону.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства у справах зазначеної категорії Пленум Верховного Суду України

П О С Т А Н О В Л Я Є:

1. Звернути увагу судів на те, що своєчасний і правильний розгляд кримінальних справ про злочини, відповідальність за які передбачена статтями 236-254 Кримінального кодексу України (далі – КК), є важливим засобом захисту гарантованого Конституцією права громадян на безпечне довкілля, а також суспільних відносин у сфері охорони й відтворення навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини.

2. Оскільки більшість статей, якими передбачено відповідальність за

злочини й адміністративні правопорушення проти довкілля, є бланкетними, судам слід ретельно з'ясовувати, яким саме законодавством регулюються правовідносини, пов'язані з використанням та охороною відповідного природного ресурсу (землі, надр, вод, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу тощо).

3. Суб'єктами злочинів проти довкілля можуть бути особи, які досягли 16-річного віку. У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, крім ст. 238, ч. 2 ст. 248 КК.

4. При розгляді кримінальних справ про злочини проти довкілля судам належить встановлювати всі обставини, що підлягають доказуванню (ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України далі – КПК).

З'ясовуючи обставини вчиненого протиправного діяння, необхідно особливо ретельно перевіряти, чи є причиновий зв'язок між ним і фактом заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу, чи не зумовлені шкідливі наслідки факторами, що не залежали від волі підсудного (стихійне лихо, пожежа тощо).

Відповідальність за злочини проти довкілля настає і в тому разі, коли відповідні дії були вчинені у зв'язку з виробничою або іншою діяльністю.

5. Вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК, суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання.

Під тяжкими наслідками (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, статті 247, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253 КК (2341-14) слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах; тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

6. Під загибеллю людей (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення злочинів, відповідальність за які передбачена

відповідними статтями КК.

7. Створення небезпеки для життя і здоров'я людей (частини 1 статей 239-244, ч. 1 ст. 253 КК (2341-14) має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.

8. Згідно зі ст. 236 КК (2341-14) відповідальність за порушення правил екологічної безпеки настає, зокрема, за умови, що воно спричинило екологічне забруднення значних територій. Під таким забрудненням необхідно розуміти істотне погіршення екологічної обстановки внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних та інших речовин, що становлять небезпеку для людини, довкілля, матеріальних цінностей тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є значною територія, на якій сталося екологічне забруднення, треба враховувати дані про її площу, екологічну унікальність, належність до природно-заповідного фонду чи іншого об'єкта загальнодержавного значення.

9. Звернути увагу судів на те, що кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу (ст. 246 КК настає у випадках, коли остання здійснювалася з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників, у лісах, захисних та інших лісових насадженнях (якщо при цьому заподіяно істотну шкоду), або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Зокрема, визнається незаконною порубка дерев і чагарників, вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубку яких заборонено.

У справах про злочини, відповідальність за які передбачена ст. 246 КК, шкода визнається істотною, коли: були знищені певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилась якість атмосферного повітря; змінились ландшафт місцевості, русло річки; сталась ерозія ґрунту; тощо. Якщо внаслідок незаконної порубки дерев, чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав несе відповідальність за статтями 64-67 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КпАП).

Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України (3852-12), не тягне відповідальності за

ст. 246 КК (2341-14). За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо.

Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності.

10. Відповідно до ч. 1 ст. 248 КК (2341-14) незаконним визнається полювання: з порушенням установлених правил (якщо воно заподіяло істотну шкоду); в заповідниках або на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду; на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України.

Під полюванням розуміються дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і власне добування (відстріл, відлов) мисливських тварин (тобто диких звірів та птахів, які можуть бути об'єктами полювання), що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах (ст. 1 Закону України від 22 лютого 2000 р. № 1478-III «Про мисливське господарство та полювання»). До полювання прирівнюється перебування осіб: у межах мисливських угідь, у тому числі на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами та птахами, або з продукцією полювання; на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю (ст. 12 названого Закону).

Кримінальна відповідальність за полювання, незаконність якого полягала в порушенні встановлених правил, настає лише за умови заподіяння істотної шкоди. Такою шкодою, зокрема, можуть бути визнані: зникнення того чи іншого виду тварин у певній місцевості; знищення місць компактного проживання та розмноження звірів і птахів, їхніх жител, споруд; руйнування об'єктів природного середовища; знищення тварин, відтворення яких з урахуванням особливостей або чисельності того чи іншого виду (видів) пов'язане зі значними труднощами; тощо. Якщо внаслідок незаконного полювання істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав може нести відповідальність за ч. 1 або ч. 2 ст. 85 КпАП.

За незаконне полювання в заповідниках чи на інших територіях та об'єктах природно-заповідного фонду або на звірів, птахів чи інші види тваринного світу, занесені до Червоної книги України, кримінальна відповідальність настає незалежно від того, чи мали місце шкідливі наслідки.

11. Роз'яснити судам, що полювання вважається вчиненням із використанням транспортних засобів (ч. 2 ст. 248 КК, коли такий засіб (вертоліт, автомашина, мотоцикл, моторний човен, трактор тощо) було застосовано для вистежування, переслідування, добування звірів або птахів.

12. Під незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним

добувним промислом (ст. 249 КК (2341-14) треба розуміти таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів. Зокрема, незаконним є промисел, який здійснюється всупереч існуючим правилам: без належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову.

Водні живі ресурси утворюють риби різних порід, водні тварини (дельфіни, раки, краби, креветки, кальмари тощо), морські рослини, які мають промислове значення. Хутрові тварини (видри, бобри, ондатри тощо) й водоплаваючі птахи до водних ресурсів не належать, і відповідальність за незаконний їх вилов чи відстріл настає за ст. 248 КК.

Під промислом розуміються як один акт добування риби, тварин чи рослин, так і неодноразове вчинення таких дій.

Відповідальність за злочин, передбачений ст. 249 КК, настає лише за умови, що діями винної особи заподіяно істотну шкоду. На те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено; тощо. Якщо внаслідок вчинених дій істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав може нести відповідальність за ч. 3 або ч. 4 ст. 85 КУпАП.

Виллов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК кваліфікувати не можна. За наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватись як посягання на чужу власність.

13. Під способом масового знищення звірів, птахів, риби, інших видів тваринного світу (частини 2 статей 248 та 249 КК треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин, газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, спрямування стада тварин на болото, тралення риби за допомогою заборонених прийомів тощо).

При вирішенні питання про те, чи здійснювалося незаконне полювання або рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо.

14. При призначенні особам, засудженим за вчинення злочинів проти довкілля, кримінального покарання суди повинні неухильно дотримувати вимог статей 65-67 КК виходячи з того, що воно має бути необхідним і

достатнім для виправлення засудженого та запобігання новим злочинам.

Визначаючи ступінь тяжкості злочину, необхідно враховувати характер вчинених дій та наслідки, що настали: ступінь забруднення землі, надр, вод, атмосферного повітря чи іншого шкідливого впливу на них; вид і кількість небезпечних речовин, що потрапили в природне середовище; кількість людей, які постраждали; кількість тварин або риби, що загинули; розмір заподіяної довкіллю шкоди; тощо.

У разі, коли злочин проти довкілля був безпосередньо пов'язаний із посадою, яку обіймала винна особа, або діяльністю, якою вона займалася, суди відповідно до ст. 55 КК мають обговорювати питання про необхідність застосування до засудженого додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

15. Розглядаючи у кримінальних справах цивільні позови про відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, суди повинні керуватися нормами природоохоронного законодавства, а у випадках, коли це питання не врегульоване зазначеним законодавством, – відповідними положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК), зокрема главами 19 та 82. Необхідно також враховувати роз'яснення Пленуму з цього питання (постанови від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди», від 16 квітня 2004 р. № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ» та ін.).

При обчисленні розміру відшкодування шкоди, заподіяної знищенням або пошкодженням природних ресурсів, потрібно також додержувати вимог тих нормативних актів, якими встановлено відповідні правила. Зокрема, з'ясовувати ті кількісні та якісні критерії (кількість, вага, розмір тощо), які відповідно до існуючих такс при цьому враховуються.

16. Звернути увагу судів на те, що розміри відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд, визначаються на основі кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів, що провадиться відповідно до ст. 65 Закону України від 16 червня 1992 р. № 2456-XII «Про природно-заповідний фонд України», і спеціальних такс (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21 квітня 1998 р. № 521 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної порушенням природоохоронного законодавства у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України»; далі – постанова від 21 квітня 1998 р. № 521).

17. У справах про відшкодування шкоди, заподіяної забрудненням і засміченням вод, іншими порушеннями водного законодавства, слід керуватися, зокрема, ст. 111 Водного кодексу України, статтями 1166, 1192 ЦК. Розмір шкоди при цьому визначається відповідно до Методики

розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів (затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 р. № 37 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 31 січня 2002 р. № 48 (z0155-02); зареєстрована в Міністерстві юстиції України 1 червня 1995 р. за № 162/698).

При вирішенні справ, пов'язаних із відшкодуванням збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України, необхідно керуватися постановою Кабінету Міністрів України від 3 липня 1995 р. № 484 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України» і Положенням про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України (затверджене наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України* від 26 жовтня 1995 р. № 116; зареєстроване в Міністерстві юстиції України 27 грудня 1995 р. за № 478/1014).

18. У справах про лісопорушення розмір заподіяної шкоди обчислюється за відповідними таксами (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 1996 р. № 1464 «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству»).

19. Визначаючи розмір шкоди, заподіяної незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), знищенням їхніх жител, біотехнічних споруд, потрібно керуватися таксами, затвердженими наказом Міністерства лісового господарства і Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 12 березня 1996 р. № 24/32 і зареєстрованими у Міністерстві юстиції України 22 березня 1996 р. за № 137/1162 «Про затвердження такс нарахування розміру стягнення за збитки, заподіяні незаконним добуванням або знищенням диких звірів і птахів (крім видів, занесених до Червоної книги України), їх жител, біотехнічних споруд». При цьому необхідно враховувати, що для обчислення розміру шкоди, заподіяної територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок незаконного добування чи знищення тварин, пошкодження або знищення їхніх жител, місць перебування і розмноження, застосовуються такси, затверджені постановою від 21 квітня 1998 р. № 521.

20. При визначенні розміру шкоди, заподіяної водним живим ресурсам, залежно від конкретних обставин справи застосовуються такси, затверджені

постановами Кабінету Міністрів України від 19 січня 1998 р. № 32 «Про затвердження такс для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу» або від 21 квітня 1998 р. № 521.

21. Розглядаючи кримінальні справи про злочини проти довкілля, суди повинні додержувати вимог природоохоронного законодавства щодо вилучення у правопорушника незаконно добутої продукції (звірів, птахів, риби, деревини, хутра тощо).

Якщо вилучену у правопорушника продукцію реалізовано до розгляду справи в судовому засіданні, суд враховує вартість реалізованого при вирішенні цивільного позову. Якщо ж незаконно добута продукція не була вилучена, а використана чи реалізована самим правопорушником або стала непридатною, суд вирішує питання про стягнення її вартості.

22. При розгляді справ про злочини проти довкілля суди на виконання вимог п. 1 ч. 1 ст. 81 КПК мають обговорювати питання про конфіскацію належних винним особам знарядь злочину.

Під знаряддями злочину в таких справах треба розуміти предмети чи технічні засоби, які умисно використовувалися їх власником чи співучасниками злочину для незаконного полювання, рибальства, порубки дерев тощо, а також для полегшення вчинення зазначених дій: рушниці, вибухівка, рибальські сіті, транспортні засоби (останні можуть бути визнані знаряддям злочину не тільки тоді, коли вони використовувалися безпосередньо в процесі полювання чи рибальства, а й коли без їх використання вчинення злочину було б неможливим чи надто складним).

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ
У СКЛАДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ
ЗА 2021 РІК**

(витяг)

1.15. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти довкілля

1.15.1. Безгосподарське використання земель

Наявність дозвільних та проєктних документів на будівництво ставка та зміну цільового призначення земельної ділянки, що були видані відповідними органами її попередньому власнику, не виключають протиправності дій обвинуваченого за ст. 254 КК.

Суспільно небезпечні наслідки у виді тривалого зниження або втрати родючості земель, виведення їх з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК, що з-поміж інших відмежовує його від складу адміністративного правопорушення у ст. 53 КУпАП.

Корисні копалини місцевого значення, зважаючи на формулювання ч. 2 ст. 240 КК, є предметом порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. Відмежувальними ознаками між складами правопорушень, передбачених у ч. 2 ст. 240 та у ст. 57 КУпАП, є суспільно небезпечне діяння (порушення встановлених правил використання надр – ч. 2 ст. 240 КК, невиконання правил охорони надр (ст. 57 КУпАП) та наслідки (створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля – ч. 2 ст. 240 КК).

Постанова ВС від 16.03.2021 у справі № 742/1669/17 (провадження № 51-197км21) : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95682115>

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ПАЛАТ І ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ КАСАЦІЙНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ВЕРХОВНОГО СУДУ
ЗА 2023 РІК**

(витяг)

13. Кримінальні правопорушення проти довкілля

13.1. Порухення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК)

Незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є закінченим складом кримінального правопорушення з моменту початку їх видобування незалежно від кількості добутих корисних копалин, а видобування таких копалин передбачає вчинення дій, що полягають у вилученні їх із родовищ будь-яким способом.

Диспозиція ч. 2 ст. 240 КК є бланкетною та передбачає, зокрема, для встановлення того, що незаконно видобуті корисні копалини мають загальнодержавне, а не місцеве значення, необхідність звернення до регулятивного законодавства, а саме до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого постановою КМУ від 12.12.1994 № 827 (у редакції постанови КМУ від 28.12.2011 № 1370), Національного класифікатора України ДК 008:2007 «Класифікатор корисних копалин», затвердженого наказом Держспоживстандарту України від 12.12.2007 № 357.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 18.01.2023 у справі № 723/5055/21: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108582830>.

13.2. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК)

Вирішуючи питання про те, чи є шкода, заподіяна незаконним водним добувним промислом істотною (ст. 249 КК), належить керуватися спеціальними таксами, визначеними Кабінетом Міністрів України, для обчислення розміру відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок незаконного добування (збирання) або знищення цінних видів водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах України.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 11.12.2023 у справі № 182/4973/15-к: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115713224>.

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ПАЛАТ І ОБ'ЄДНАНОЇ ПАЛАТИ КАСАЦІЙНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ВЕРХОВНОГО СУДУ
ЗА 2024 РІК**

(витяг)

17. Кримінальні правопорушення проти довкілля.

17.1. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК).

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 246 КК, полягає у незаконній порубці дерев і чагарників. При цьому кваліфікація таких дій за ст. 246 КК залежить від категорії захищеності лісу, а також інших об'єктів, де здійснюється порубка. Незаконна порубка у лісах, захисних та інших лісових насадженнях утворює склад цього кримінального правопорушення лише тоді, коли це заподіяло істотної шкоди.

*Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.01.2024 у справі № 710/168/17 (провадження № 51-2622км23)
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705014>.*

**ОГЛЯД СУДОВОЇ ПРАКТИКИ КАСАЦІЙНОГО
КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ВЕРХОВНОГО СУДУ
У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ
ЗА 2018-2024 РОКИ**

(витяг)

**РОЗДІЛ І. ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРАВА УКРАЇНИ**

1. Забруднення або псування земель (ст. 239 КК)

Органом досудового розслідування особа обвинувачувалася у тому, що не дотримуючись вимог статей 17, 33 Закону «Про відходи», з корисливих мотивів, за попередньою змовою з невстановленими слідством особами, матеріали щодо яких виділені в окремі кримінальні провадження, незаконно надала послуги з прийому відходів, які належать до III класу небезпечних і які без укладення відповідних правочинів та передбаченого законом дозволу, а також науково обґрунтованих проектних рішень, були вивезені та вивантажені на території земельної ділянки комунальної форми власності, внаслідок чого навколишньому природному середовищу, місцевій громаді спричинено матеріальну шкоду на загальну суму 3 381 211,48 грн, що становить 3837,93 НМДГ.

Місцевий суд визнав невинуватою та виправдав особу у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 239 КК, оскільки її вина не доведена належними й допустимими доказами.

Апеляційний суд скасував виправдувальний вирок і засудив особу за ч. 2 ст. 239 КК до покарання у виді позбавлення волі, від якого звільнив у зв'язку із закінченням строку давності.

Сторона захисту вказувала, що прокурор інкримінував особі створення небезпеки для довкілля (що міститься в ч. 1 ст. 239 КК) та спричинення тяжких наслідків, що є кваліфікуючою ознакою ч. 2 ст. 239 КК, але таке змішування ознак двох складів злочинів, які зазначені в різних частинах однієї статті, є неприпустимим. Також зазначала, що засуджений не може вважатися суб'єктом інкримінованого злочину, оскільки ним може бути особа, яка досягла 16 років і здійснює господарську чи іншу діяльність, пов'язану з вказаними в ч. 1 ст. 239 КК речовинами, а у вирокі суду апеляційної інстанції відсутнє розкриття об'єктивної сторони цього злочину.

За диспозицією ч. 1 ст. 239 КК кримінально караними визначено два окремих діяння, а саме забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або

довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. При цьому положеннями частини другої цієї статті Кодексу передбачається відповідальність за ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Таким чином, наслідками, передбаченими положеннями ч. 2 ст. 239 КК, які можуть бути інкриміновані особі, мають бути наслідки, які перебувають у причинному зв'язку з діяннями, відповідальність за вчинення яких передбачена диспозицією частини першої цієї статті Кодексу, тобто з забрудненням або псуванням земель.

За змістом диспозиції частини другої вказаної статті КК в ній власне й передбачено відповідальність за діяння, які вказані в частині першій цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Суб'єктом цього правопорушення може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, й займається господарською або іншою діяльністю.

Як встановлено в процесі апеляційного розгляду, особа фактично займалася діяльністю по утилізації відходів, хоча офіційно припинила таку діяльність, а тому вона може нести відповідальність за вказаним законом.

Об'єктивна ж сторона цього злочину передбачає порушення спеціальних правил стосовно раціонального і науково обґрунтованого використання земель, що виражається в забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами або іншими матеріалами, шкідливими для життя і здоров'я людей або довкілля. Злочин може бути вчинений як способом активної дії, так і бездіяльності.

За змістом касаційних доводів, на думку захисника, тяжкі наслідки мають полягати у заподіянні шкоди тільки довкіллю та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого. Однак, тяжкі наслідки також можуть виявлятися і у вартісному вираженні шкоди, заподіяної довкіллю.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 14.08.2024 у справі № 688/580/22 (провадження № 51-2222км24) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104534>.

2. Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК)

Вироком місцевого суду власника земельної ділянки, наданої для ведення особистого селянського господарства, визнано винуватим та засуджено за ч. 2 ст. 240, ст. 254 КК, зокрема, за те, що він, не маючи дозволу на користування земельною ділянкою для цілей, пов'язаних з використанням надр і належним чином оформленого спеціального дозволу (ліцензії) на видобуток корисних копалин, без гірничого відводу та плану розробки родовища корисних копалин, за допомогою спеціальної техніки здійснив самовільний видобуток глибиною понад 2 метри від поверхні землі надр, а

саме пухкого некарбонатного середньозернистого піску, який в подальшому реалізовував іншим громадянам. Це створило небезпеку для довкілля, яка виразилася у порушенні рівноваги рельєфу із загрозою розвитку ерозійних процесів при відсутності рекультивації і створенні рівноважних форм (захисних елементів), порушенні захисного шару над ґрунтовим водоносним горизонтом і створенні загрози формування ділянки забруднення підземних вод, порушенні умов поверхневого стоку внаслідок створення техногенної поверхневої водойми та породних відвалів, у результаті чого настали небезпечні наслідки для довкілля, що потребує проведення рекультивації досліджуваної ділянки. Апеляційний суд погодився з правильністю вироку в цій частині.

Сторона захисту зазначила про відсутність у діях власника земельної ділянки складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК, оскільки вказаною частиною статті закону України про кримінальну відповідальність не передбачено кримінальну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення.

Частиною 2 ст. 240 КК встановлено кримінальну відповідальність за порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Тобто означене кримінальне правопорушення може бути вчинено у двох формах: 1) порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля або 2) незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Як наслідок, кримінальна відповідальність за ч. 2 ст. 240 КК настає у разі вчинення діяння хоча б у одній із цих форм.

Порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, може тягнути кримінальну відповідальність і у разі такого використання надр, що полягало у добуванні корисних копалин місцевого значення.

Поняттям «надра» охоплюються будь-які корисні копалини, тобто корисні копалини загальнодержавного та місцевого значення. Так, відповідно до ст. 1 КУпН, надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Правила використання надр в Україні передбачено такими нормативноправовими актами як, зокрема, ЗК, КУпН та постанова КМУ №615 від 30.05.2011 «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами».

З аналізу ч. 2 ст. 18, ч. 1 ст. 19 КУпН, пунктів 4, 10 вказаної постанови КМУ випливає, що кримінально-караним може визнаватися діяння, зокрема, у вигляді користування надрами без відповідних дозволів на це та за умови створення такими діями небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Для встановлення у діях особи складу цього кримінального правопорушення необхідно констатувати наявність суспільно небезпечного діяння порушення встановлених правил використання надр та створення у результаті цього небезпеки для життя, здоров'я чи довкілля.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 16.03.2021 у справі № 742/1669/17 (провадження № 51-197км21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95682115>.

Захисник стверджував, що його підзахисний шляхом забору з котловану за допомогою екскаватора та завантаження на вантажний самоскид видобував пісковик слюдистий, який відноситься до корисних копалин місцевого значення, а тому в діях відсутній склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК.

Відповідно до Національного класифікатора України ДК 008:2007 «Класифікатор корисних копалин», окремо виділяють пісковик, пісковик кварцевий, пісок.

Згідно з постановою КМУ № 827 пісковик є багатоцільовою копалиною загальнодержавного значення, що використовується у декількох напрямках, зокрема як «сировина вогнетривка», «сировина для облицювальних матеріалів (декоративне каміння)», «сировина для бутового каменю». Пісковик кварцитовидний є видом пісковика, що використовується як «сировина для виробництва кристалічного кремнію».

Пісковик не входить до переліку корисних копалин місцевого значення, затвердженого вказаною постановою КМУ.

Згідно з Додатком 13 «Кодифікатор корисних копалин» наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження форми податкової декларації з рентної плати», пісковик та пісковик кварцитовидний є корисними копалинами загальнодержавного значення.

Диспозицією ч. 2 ст. 240 КК встановлено кримінальну відповідальність за незаконне видобування корисних копалин, та за змістом цього закону кримінальне правопорушення є закінченим з моменту видобування корисних копалин.

Незаконне видобування корисних копалин – це здійснення їх видобування без відповідного дозволу, а тому склад злочину вважається закінченим з початку незаконного видобування корисних копалин незалежно від добутих корисних копалин чи їх кількості.

Під незаконним видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення слід розуміти порушення встановленого законом порядку і правил вилучення корисних копалин із їх родовищ (покладів), а саме: їх видобування без спеціального дозволу на користування надрами, а також за відсутності спеціального акту, що засвідчує гірничий відвід, та без затвердженого проекту планів гірничих робіт, геологічного вивчення та охорони надр та затвердженого у встановленому законом порядку проекту відведення земель;

експлуатацію родовищ корисних копалин з порушенням екологічних вимог проектів та планів розробки, без проходження обов'язкової екологічної експертизи; самовільне розширення меж територій родовищ; здійснення під виглядом дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин промислового видобування корисних копалин тощо. Видобування корисних копалин передбачає дії, які полягають у вилученні з родовищ корисних копалин будь-яким способом.

Таким чином, за встановлених судами попередніх інстанцій фактичних обставин кримінального провадження, дії обвинуваченого правильно кваліфіковані за ч. 2 ст. 240 КК.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 18.01.2023 у справі № 723/5055/21 (провадження № 51-1826км22) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108582830>.

Особа засуджена за те, що діючи за попередньою змовою з невстановленими досудовим розслідуванням особами, матеріали відносно яких виділені в окреме провадження, будучи суб'єктом підприємницької діяльності, без отримання спеціального дозволу на користування надрами, без акту, що засвідчує гірничий відвід, не маючи спеціального дозволу (ліцензії), шляхом гідророзмиву ґрунту за допомогою мотопомпи кустарного виробництва, незаконно здійснював видобування бурштину-сирцю в лісовому масиві, добувши бурштин-сирець загальною вагою 8,54 г.

Сторона захисту зазначала, що судом не встановлено всі необхідні елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК.

Оскільки незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення є закінченим з моменту початку видобування, а фактичні дані, які містяться у протоколах та показаннях свідків, переконливо свідчать про те, що дії особи були спрямовані на видобування таких корисних копалин, а саме бурштину-сирцю, то висновок суду про доведеність винуватості засудженого у вчиненні інкримінованого злочину є обґрунтованим.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 26.09.2018 у справі № 572/1493/15-к (провадження № 51-2246км18) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76930410>

3. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК)

Особа на території регіонального ландшафтного парку, який відноситься до природно-заповідного фонду України, не маючи спеціального дозволу і лісорубного квитка, здійснила незаконну порубку живих 25 дерев породи

«Дуб» до припинення їх росту, чим заподіяла матеріальну шкоду на загальну суму 73 482,64 грн.

Цю особу визнано винуватою і засуджено за ч. 4 ст. 246 КК, однак сторона захисту не погодилася з такою кваліфікацією дій та вважала, що вони підлягають перекваліфікації на ч. 1 ст. 246 КК.

У ч. 1 ст. 246 КК встановлено відповідальність за незаконну порубку дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду.

У ч. 4 ст. 246 КК встановлено відповідальність за дії, передбачені частинами першою, другою чи третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Відповідно до примітки до ст. 246 КК істотною шкодою вважається така шкода, яка у 20 і більше разів перевищує НМДГ, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у 60 і більше разів перевищують НМДГ.

Як вбачається із розрахунку шкоди, заподіяної лісу незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників до ступеня припинення росту у результаті порубки 25 дерев породи «Дуб» заподіяно шкоду на загальну суму 73 482,70 грн, що у більш ніж 60 разів перевищує НМДГ, а тому дії обвинуваченого правильно кваліфіковано за ч. 4 ст. 246 КК.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 24.10.2023 у справі № 192/494/20 (провадження № 51-2406км23) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423773>.

Дві особи на території природно-заповідного фонду без відповідного дозволу здійснили вирубку двох сироростучих дерев породи «Дуб» діаметром на пні 0,70 та 0,72 метри, заподіявши матеріальну шкоду територіальній громаді.

Місцевий суд виправдав цих осіб за обвинуваченням у вчиненні злочину, передбаченого ст. 246 КК, у зв'язку з недоведеністю їх участі у його вчиненні. Апеляційний суд скасував вирок місцевого суду та ухвалив свій, яким засудив вказаних осіб за ст. 246 КК.

Сторона захисту вказувала на безпідставність посилання у вирокі на необов'язковість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді істотної шкоди для кваліфікації діяння, передбаченого ст. 246 КК, та зазначала, що з 01.01.2019 істотною вважається шкода на суму понад 1 921 000 грн, однак у цьому кримінальному провадженні експертизу для встановлення її розміру не проведено та не зазначено редакції статті кримінального закону з вказівкою на

її частину, чинної на момент винесення вироку.

Відповідно до встановлених фактичних обставин кримінального провадження суд правильно кваліфікував вчинене діяння за ст. 246 КК (у редакції Закону від 18.02.2016) як незаконну порубку дерев на територіях природно-заповідного фонду.

Згідно зі змістом ст. 246 КК (в редакції Закону від 18.02.2016) та ч. 3 цієї ж статті в редакції на час постановлення обвинувального вироку апеляційним судом з об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 246 КК, може бути вчинений у двох формах: 1) незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збуту незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяло істотну шкоду (ч. 1 ст. 246 у чинній редакції); 2) вчинення зазначених дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природнозаповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах (істотна шкода не є обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 246 КК; за законодавчою конструкцією він є формальним).

Для настання кримінальної відповідальності за злочин, у вчиненні якого визнані особи винуватими, заподіяння істотної шкоди не має значення, а головним є місце вчинення злочину, а саме територія природнозаповідного фонду.

Оскільки нова редакція ст. 246 КК посилює кримінальну відповідальність за вчинення передбачених у ній злочинів, а тому не має зворотної дії у часі, то апеляційним судом правильно застосовано положення ст. 246 КК (у редакції Закону від 18.02.2016), як убачається з вступної частини вироку.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 01.10.2019 у справі № 555/551/17 (провадження № 51-2579км19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84788491>

Органом досудового розслідування особу обвинувачено у вчиненні злочину, передбаченого ст. 246 КК у редакції, чинній на час скоєння діяння, а саме у тому, що вона без належного дозволу здійснила незаконну порубку трьох сироростучих дерев породи «Бук» на території національного природного парку, чим порушила вимоги Закону № 2456-XII від 16.06.1992 «Про природно-заповідний фонд України» та спричинила збитки на загальну суму 13 271 грн.

Місцевий суд, з яким погодився апеляційний суд, закрит кримінальне провадження щодо особи у зв'язку з тим, що набрав чинності Закон № 2531-VIII від 06.09.2018 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів», яким скасовано кримінальну

відповідальність за вчинене діяння. Суди першої та апеляційної інстанцій виходили з того, що Законом № 2531-VIII встановлено мінімальний розмір істотної шкоди, завдання якої передбачає кримінальну відповідальність за ст. 246 КК. Оскільки розмір завданої особою шкоди є меншим за цей мінімальний розмір, тому в діях особи відсутній склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 246 КК у попередній редакції.

Сторона обвинувачення вказувала, що викладений місцевим судом висновок про те, що обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 246 КК, є істотна шкода в розумінні примітки до вказаної статті, не ґрунтується на точному змісті закону України про кримінальну відповідальність.

Частини 1 та 3 статті 246 КК в редакції Закону № 2531-VIII передбачають склади злочину з різними ознаками. Для кваліфікації злочину за частиною 1 цієї статті обов'язковим є завдання незаконною порубкою істотної шкоди. У той час як у ч. 3 цієї статті йдеться про незаконну порубку у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Таким чином, склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 246 КК, не включає істотну шкоду як свою обов'язкову ознаку, і «дії, передбачені частиною першою цієї статті» в тексті її частини 3, відсилають лише до дій, визначених у частині 1, а не до наслідків цих дій у вигляді істотної шкоди.

Відповідно для кримінальної відповідальності за злочин, у вчиненні якого обвинувачувалася особа, заподіяння істотної шкоди не має значення, а ознакою цього злочину є вчинення відповідних дій на території природно-заповідного фонду.

Таким чином, декриміналізація через встановлення Законом № 2531-VIII мінімального розміру завданої істотної шкоди стосується лише тієї частини ст. 246 КК в редакції, що діяла на момент події, яка передбачала «незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду», однак не стосується тієї частини цього положення, що передбачала «вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах», оскільки ст. 246 КК в новій редакції передбачає ті ж самі діяння у частині 3.

Оскільки декриміналізація не застосовна до діяння, у якому звинувачувалася особа, а нова редакція ст. 246 КК посилює кримінальну відповідальність за вчинення передбачених у ній злочинів і не має зворотної дії у часі, тому для кваліфікації необхідно застосовувати положення ст. 246 КК у редакції, що діяла на момент вчинення діяння.

Апеляційний суд допустив неправильне тлумачення ст. 246 КК в редакції Закону № 2531-VIII та дійшов помилкового висновку, що вказаним законом скасовано кримінальну відповідальність за діяння, яке

інкримінувалось особі.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 23.11.2021 у справі № 442/3269/17 (провадження № 51-1469км21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101712272>.

Особа засуджена за те, що вона діючи умисно, не маючи необхідних дозволів для вирубки дерев у лісах та лісосмугах, найняла бригаду у складі чотирьох чоловік (яких попередньо переконала у законності порубки дерев) та чітко вказала їм на спилування конкретних 3 дерев на ділянці лісового насадження, належній виробничому підрозділу акціонерного товариства, що і було зроблено.

Внаслідок незаконної порубки дерев спричинено майнову шкоду на суму 30 328,67 грн.

Цю особу визнано винуватою і засуджено за ч. 1 ст. 246 КК, однак сторона захисту стверджувала про відсутність у діянні особи складу цього кримінального правопорушення, зазначаючи, що особа просила спилати лише гілки, тоді як найняті працівники самовільно, всупереч домовленості, спилили дерева повністю. Вважає, що був відсутній прямий умисел на незаконну порубку дерев.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за ст. 246 КК характеризується прямим умислом. Це означає, що особа, яка скоює кримінальне правопорушення, усвідомлює незаконний характер вчинюваної нею порубки, відповідний статус об'єкта, де та відбувається, і бажає її вчинити.

Безпідставними є доводи сторони захисту про відсутність у засудженого прямого умислу на незаконну порубку дерев у захисних лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду, а отже і складу інкримінованого кримінального правопорушення в діянні засудженого, який не маючи необхідних дозволів для вирубки дерев у лісах та лісосмугах, найняв бригаду для спилування дерев на території виробничого підрозділу Укрзалізниці та надав дозвіл бригаді з чотирьох осіб за допомогою бензопили спилати дерева, чітко вказавши, які саме потрібно спилати.

Постанова колегії суддів Третньої судової палати ККС ВС від 07.08.2024 у справі № 629/6463/19 (провадження № 51-1059км24) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120948730>.

Апеляційний суд засудив чотирьох осіб за ч. 2 ст. 28 – ст. 246 КК за те, що вони в захисній лісосмузі здійснили незаконну порубку 401 дерева чим заподіяли державі істотну шкоду в сумі 1 491 652, 31 грн..

Захисник, крім іншого, вказував, що цей суд не встановив кому саме було завдано шкоду внаслідок злочину та не доведено наявності істотної шкоди у справі.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 246 КК відноситься до категорії злочинів проти довкілля. З об'єктивної сторони цей злочин полягає у незаконній порубці дерев і чагарників. При цьому кваліфікація таких дій за ст. 246 КК залежить від категорії захищеності лісу, а також інших об'єктів, де здійснюється порубка. Незаконна порубка у лісах, захисних та інших лісових насадженнях утворює склад цього злочину лише тоді, коли це заподіяло істотної шкоди.

З огляду на кількість зрубаних дерев (401 дерево) та їхню вартість, визначену на підставі постанови КМУ № 665, яка на час вчинення злочину становила 1 491 652, 31 грн, апеляційний суд дійшов правильного висновку про те, що завдана діями чотирьох осіб шкода є істотною.

При цьому доводи касаційної скарги захисника про те, що розрахунок не відповідає розміру такс для обчислення розміру шкоди заподіяної лісу, затверджених вказаною Постановою та які діяли на момент скоєння злочину, не є прийнятними, оскільки цей розрахунок проведений із врахуванням відповідної індексації згідно з п. 2 Постанови.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 18.01.2024 у справі № 710/168/17 (провадження № 51-2622км23) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705014>.

4. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК)

Органом досудового розслідування особа обвинувачувалася у тому, що вона за допомогою заборонених знарядь лову виловила 6 товстолобиків, чим заподіяла рибному господарству України істотної шкоди на суму 1 530 грн.

Місцевий суд розглянув кримінальне провадження у спрощеному порядку та визнав особу винуватою у незаконному занятті рибним промислом, що заподіяло істотну шкоду, та засудив за ч. 1 ст. 249 КК. Апеляційний суд обвинувальний вирок скасував та закрит кримінальне провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК, враховуючи те, що в обвинувальному акті не наведено жодного обґрунтування заподіяння істотної шкоди. Разом з цим апеляційний суд послався на наявний в матеріалах провадження лист Управління державного агентства рибного господарства про те, що завдана шкода не є істотною, а експертиза для визначення розміру шкоди, заподіяної довкіллю, у цьому провадженні не проводилась, що не узгоджується з вимогами п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК.

Прокурор не погодився з рішенням апеляційного суду.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 249 КК, характеризується сукупністю трьох ознак: 1) діяння – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; 2) наслідки у вигляді істотної шкоди; 3) причинний зв'язок між діянням і

наслідками.

Стороною обвинувачення особа звинувачувалася у тому, що вона незаконно виловила 6 товстолобиків, чим заподіяла державі істотної шкоди у виді збитків на суму 1 530 грн.

Навіть визнання своєї винуватості особою у вчиненні кримінального правопорушення та розгляд справи у спрощеному порядку не позбавляють суд обов'язку, перебуваючи у нарадчій кімнаті при вирішенні питань, зазначених у ст. 368 КПК, уважно вивчити надані прокурором у порядку ст. 317 КПК матеріали провадження та зібрані в них докази і, за наявності обґрунтованих сумнівів у винуватості особи у вчиненні інкримінованого кримінального правопорушення, вийти з нарадчої кімнати та поновити судовий розгляд, або призначити розгляд обвинувального акта у судовому засіданні (у справах про кримінальні проступки), щоб, дослідивши зібрані у провадженні докази, переконатися в обґрунтованості або необґрунтованості пред'явленого обвинувачення.

Лише при такій ретельній перевірці матеріалів провадження може бути забезпечено виконання судом завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК, задля того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Встановивши відсутність у діях особи складу кримінального проступку та незаконність вироку місцевого суду, апеляційний суд обґрунтовано скасував цей вирок і закрит кримінальне провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 02.12.2021 у справі № 318/352/20 (провадження № 51-2221км21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102298135>.

Особу засуджено за ч. 2 ст. 28–ч. 1 ст. 249 КК, оскільки вона за попередньою змовою групою осіб із особою, матеріали щодо якої виділено в окреме провадження, не маючи належного дозволу, використавши заборонене знаряддя лову незаконно виловила рибу, чим заподіяла істотну шкоду.

Захисник посилався на те, що дії особи щодо незаконного вилову риби не мали систематичного характеру, а тому не містять ознак зайняття рибним промислом.

Під поняттям промислу розуміються випадки вилову риби і рибних тварин із використанням промислових засобів (сіток, неводів тощо). Промислом охоплюються як одиничний акт добування, так і дії, що складаються з ряду вольових актів.

Незаконність зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом має місце при здійсненні його без належного дозволу, у заборонений час, у недозволених місцях, а також забороненими способами і знаряддями лову.

Суд апеляційної інстанції встановив, що особа без належного дозволу та з використанням забороненого знаряддя лову вчинила один епізод вилову декількох видів риби, зокрема, і вирезуба причорноморського, занесеного до Червоної книги України за природоохоронним статусом «зникаючий» і вилов якого заборонений, що є незаконним і призвело до істотної шкоди довкіллю. Тому суд дійшов правильного висновку, що такі дії особи є незаконним зайняттям рибним добувним промислом, відповідальність за що передбачена ст. 249 КК.

Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 31.08.2023 у справі № 722/1468/21 (провадження № 51-2470км22) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113236384>.

Особу засуджено за те, що вона за попередньою змовою з іншою особою, використовуючи рибальський човен, встановила у воді заборонені знаряддя лову, виловивши 714 одиниць риби різних видів, чим заподіяла істотну шкоду державі на загальну суму 96 645 грн.

Захисник зазначав про відсутність істотної шкоди, завданої інкримінованим особі кримінальним правопорушенням, а отже наявністю в діях підзахисного лише адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 85 КУпАП.

За усталеною практикою відповідальність за злочин, передбачений ст. 249 КК, настає лише за умови, що діями винної особи заподіяно істотну шкоду. На те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення нерестовищ риби; вилов риби в період нересту, нечисленних її видів або таких, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, вилов яких заборонено.

Апеляційний суд врахував велику кількість добутих незаконними діями осіб водних живих біоресурсів – 714 одиниць та належно встановив, що шкода, заподіяна державі на загальну суму 96 645 грн, є істотною. Суд дійшов обґрунтованого висновку про наявність у діях особи складу саме кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена ч. 1 ст. 249 КК.

Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 12.02.2020 у справі № 208/2539/18 (провадження № 51-3494км19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87672507>.

5. Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК)

Вироком місцевого суду власника земельної ділянки, наданої для ведення особистого селянського господарства, визнано винуватим та засуджено за ч. 2 ст. 240, ст. 254 КК, зокрема, за те, що він за допомогою спеціальної техніки зняв верхній шар ґрунтового покриву на частині земельної ділянки площею 0,835 га та створив кар'єр для видобутку піщаної суміші, що призвело до зміни рельєфу місцевості, утворення штучних водойм та до виведення цих земель із сільськогосподарського обороту.

Апеляційний суд погодився з правильністю вироку в частині доведеності вини та правильності кваліфікації дій.

Сторона захисту вказувала, що стороною обвинувачення не доведено умисел в діях власника земельної ділянки у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК. Також зазначала про неправильну правову оцінку дій засудженого, оскільки ним вчинено адміністративне правопорушення, передбачене ст. 53 КУпАП, а не кримінальне.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК (в редакції зі змінами, внесеними Законом №270-VI від 15.04.2008), характеризується наявністю трьох ознак: 1) діяння безгосподарське використання земель; 2) наслідки тривале зниження або втрата їхньої родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту; 3) причиновий зв'язок між діянням і наслідками.

Суть безгосподарського використання земель полягає в тому, що винна особа не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї правовий обов'язок захищати землі від шкідливого впливу, що становить собою порушення нормативно-правових актів у сфері охорони земель.

Норма ст. 254 КК за своїм характером є бланкетною, тому визначення обов'язків землевласників та землекористувачів передбачено нормативноправовими актами у сфері земельних правовідносин.

Передусім ст. 91 ЗК встановлено, що власники земельних ділянок зобов'язані, зокрема, забезпечувати використання їх за цільовим призначенням. Серед інших обов'язків землевласників, визначених цією статтею, є обов'язок щодо підвищення родючості ґрунтів та зберігання інших корисних властивостей землі.

Під виведенням земель із сільськогосподарського обороту як наслідку безгосподарського використання земель слід розуміти припинення їхнього використання за цільовим призначенням на певний час або назавжди (неможливість вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу тощо). Такий наслідок може бути викликаний, зокрема, втратою ґрунтами родючості внаслідок певних дій як з боку власника земельної ділянки, так і з боку її користувача.

Відповідно до ч. 2 ст. 168 ЗК власники земельних ділянок та землекористувачі не мають права здійснювати зняття та перенесення ґрунтового покриття земельних ділянок без спеціального дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі.

На відміну від адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 53 КУпАП «Порушення правил використання земель», законодавець передбачив кримінальну відповідальність і сформував матеріальний склад кримінального правопорушення ст. 254 КК, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого є визначений у відповідній статті КК наслідок.

Вчинені засудженим дії містять у собі склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК, оскільки потягнули за собою негативні наслідки у виді виведення земельної ділянки із сільськогосподарського обороту, а тому є кримінально-караними.

Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС ВС від 16.03.2021 у справі № 742/1669/17 (провадження № 51-197км21) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95682115>.

Для нотаток

Навчальне видання

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Навчальний посібник

Колектив авторів

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга*
Редактор *О. М. Врублевська*

Підп. до друку 06.11.2025. Формат 60×84/16. Друк – цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 13,25. Обл.-вид. арк. 14,25.
Наклад – 25 прим. Зам. № 12/25-нп.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.edu.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців ДК № 8112 від 13.06.2024